МУҺӘММӘТ ЙҮСҮП

ПӘРЗӘНТЛИРИМИЗНИ ҚАНДАҚ ТӘРБИЙӘЛӘЙМИЗ

(Тәрбийәниң әң үнүмлүк усул чарилири)

Алмута, 2020

УДК 28
ББК 86. 38
Й 98

Й 98 Пәрзәнтлиримизни қандақ тәрбийәләймиз / Йүсүп Муһәммәт / – Алмута: “МИР” нәшрияти, 2020 – 220 б.

ISBN 978-601-7948-68-9

Бу әсәрни өзлириниң жүрәк парилири болған қимматлик пәрзәнтлирини ярамлиқ адәм қилип тәрбийәләп чиқиш йолида жан көйдүрүватқан һәр бир уйғур аилисигә еһтирам билән беғишлаймән.

Муәллип

«Әй рәббимиз! Бизгә аяллиримиз вә әвлатлиримиз арқилиқ шатлиқ беғишлишиңни тиләймиз, бизни тәқвадарларниң пешиваси қилғин!»

(«Фурқан» сүриси, 74- айәт)

УДК 28
ББК 86. 38

ISBN 978-601-7948-68-9

© Йүсүп М., 2020
© “МИР” нәшрият өйи, 2020

МУӘЛЛИП ҺӘҚҚИДӘ

Муһәммәт Йүсүп 1968-жили Хотән вилайитидә дунияға кәлгән. У толуқсиз оттурини пүттүрүпла қарийлиққа киришкән болуп, кичик йешидила Қуръан кәримни ядлап болған. 1984-жили наһийәлик чоң жамаәдә тунжа хәтмидин өткәндә (Қуръанни ядқа оқушта) кишиләрниң зоқини қозғиған. 1984- вә 1985-жиллар арисида йошурун мәдрисәдә әрәп тили үгинишкә башлап, дәсләпки савадини чиқарғандин кейин, 1986-жили 6-айда чәт әлдә илим тәһсил қилиш мәхсити билән Вәтәндин айрилған вә шу жили һәж паалийитини ахирлаштуруп болуп, Мисирға оқушқа кәткән.

1986-жили 9-айда Мисир Әзһәр билимгаһиниң тәйярлиқ синипиға оқушқа кирип, шу жилниң ахири толуқ оттуриға емтиһан берип өткән. Толуқ оттуриниң биринчи вә иккинчи жиллиғни оқуп болуп, мусабиқә арқилиқ төртинчи жиллиғиға көчкән. Шундақ қилип төрт жиллиқ оттура мәктәпни үч жилда пүттәргән. 1986-жили Әзһәр университетиниң шәриәт вә қанун факультетиға қобул қилинип, 1993-жили тамамлиған. 1993-жилниң ахиридин 1995- жилниң бешиғичә Түркийәниң Стамбул шәһиридики "Үскүдар районлуқ Қуръан ядлаш мәдрисәси"дә әрәп тили вә қираәттин дәрис бәргән. 1995-жилдин 2001-жилғичә Қазақстанниң Алмута шәһиридики "Қазақ-Түрк лицей" да әрәп тили бойичә муәллим болуп ишлигән. Бу җәриянда Жумһурийәтлик "Уйғур авази" вә униң қошумчиси "Йеңи һаят" гезитлиридә диний вә иҗтимаий мәсилиләр һәққидә көплигән мақалиларни елан қилдурған. 2001- жилдин буян Сәудийә әрәпстан радиосиниң уйғур бөлүмидә бөлүм башлиғи болуп хизмәт ишләп кәлмәктә.

Муһәммәт Йүсүпниң пикир-қариши:

Муһәммәт Йүсүп диний җәһәттин оттура һалліқни асас қилған илғар пикир-қарашқа егә болуп, радикаллиқтин вә чәклик муһит тәсиридин әлвәттә жирақтур. Тинимсиз издиниш роһиға егә Муһәммәт Йүсүп һазирға қәдәр 20 парчидин артуқ әсәр язғанниң

сиртида, әрәп тилидин уйғур тилиға он парчидин артуқ китап тәрҗимә қилған һәмдә һәр қайси тор бәтлиридә 100 парчидин көпрәк мақалә елан қилған. Һазирғичә униң әсәрлири Вәтән ичи вә сиртидики уйғурларниң қизғин алқишиға еришип кәлмәктә.

Муһәммәт Йүсүпниң нәшир қилинған әсәрлири:

1. "Исламдики аилә түзүми" биринчи нәшри 1996-жили, иккинчи нәшри 2002-жили Стамбулда, үчинчи нәшри 2010-жили Бейрутта нәшир қилинған.

2. "Ислам әқидилири" биринчи нәшри 1997- жили уйғур тили кирилл һәрипидә Алмутида, иккинчи нәшри 1998-жили Қәшқәрдә, үчинчи нәшри 2003-жили қазақ тилида Алмутида, төртинчи нәшри 2004-жили Стамбулда, бәшинчи нәшри 2005-жили уйғур тили кирилл һәрипидә Алмутида, алтинчи нәшри 2006-жили қазақ тилида Алмутида, йәттинчи, сәккизинчи, тоққузинчи нәширлири 2008-2009 вә 2010- жиллири арқа-арқидин уйғур тили кирилл һәрипидә Алмутида нәшир қилинған.

3. "Намаз вә униң қаидә-тәртиплири" биринчи нәшри 1998-жили уйғур тили кирилл вә әрәп һәриплиридә Алмутида, иккинчи нәшри 2007-жили Стамбулда, үчинчи нәшри 2008-жили, төртинчи нәшри 2012-жили Бейрутта нәшир қилинған.

4. "Намаз һәққидә сават" биринчи нәшри 1998-жили, иккинчи нәшри 2006- жили, үчинчи нәшри 2008-жили, төртинчи нәшри 2009-жили, бәшинчи нәшри 2010-жили уйғур тили кирилл һәрипидә Алмутидә нәшир қилинған.

5. "Роза вә униң әһкамлири" биринчи нәшри 1999-жили уйғур тили кирилл вә әрәп һәриплиридә Алмутида, 2004-жили иккинчи нәшри Стамбулда бесилған.

6. "Динимизни қоғдайли" ("Уйғур авази" вә униң қошумчиси "Йеңи һаят" гезитлиридә елан қилинған мақалилар топлими), биринчи нәшри 1999-жили, иккинчи нәшщри 2005-жили Стамбулда нәшир қилинған.

7. "Закат китави" бирничи нәшри 2003-жили Стамбулда нәшир қилинған.

8. "Дуа вә униң пәзиләтлири" биринчи нәшри 2004-жили Стамбулда нәшир қилинған.

9. "Илаһи қорған" биринннчи нәшри 2005-жили, иккинчи нәшри 2006-жили, үчинчи нәшри 2010-жили Стамбулда, төртинчи нәшри 2012-жили Бейрутта нәшир қилинған.

10. “Ғәрип мәдәнийити вә биз” 2004-жили Стамбулда нәшир қилинған.

11. “Һәж вә өмрә қолланмиси” биринчи нәшри 2005-жили Стамбулда, иккинчи нәшри 2007-жили Риядта, үчинчи нәшри 2009-жили кирилл һәрипи уйғур тилида Алмутида, төртинчи нәшри 2011-жили Мәккидә нәшир қилинған.

12. “Исламдики һарам вә чәкләнгән ишлар” биринчи нәшри 2009-жили әрәп һәрипидә уйғур тилида Стамбулда, иккинчи нәшри 2010-жили кирилл һәрипи уйғур тилида Алмутида нәшир қилинған.

13. “Бәш пәриз вә исламдики аилә түзүми” алтә томлуқ болуп, 2009-жили Бейрутта нәшир қилинған.

14. “Өсмүрләр үчүн диний сават” биринчи нәшри 2009-жили Бейрутта қаттиқ муқавилиқ қилип бесилған; қисқартилған иккинчи вә үчинчи нәширлири Бейрут вә Стамбулда, төртинчи нәшри 2013-жили кирилл һәрипи уйғур тилида Алмутида, бәшинчи нәшири 2013- жили Мәккидә нәшир қилинған.

15. “Дин вә һаят“ (1600 соалға җавап) 2009-жили Бейрутта нәшир қилинған; кейинчә толуқлинип “Дин вә һаят” (2000 соалға җавап) иккинчи нәшри 2010- жили, үчинчи нәшри 2011-жили Бейрутта, үчинчи нәшри кирилл һәрипи уйғур тилида 2013-жили Алмутида, төртинчи нәшри 2013- жили Бейрутта нәшир қилинған.

16. “Ислам әхлақи” биринчи нәшри 2010-жили, иккинчи нәшри 2013-жили Бейрутта, үчинчи нәшри кирилл һәрипи уйғур тилида Алмутида нәшир қилинған.

17. “Бәдәл һәж тиҗаритиниң һарамлиғи һәққидә очуқ сөз” 2012-жили Бейрутта нәшир қилинған.

18. «Мана бу ислам» биринчи нәшри 2013- жили Қаһирәдә и қилинған.

19. «Бәхт-саадәтниң 40 ретсипи» 2017-жили Стамбулда нәшир қилинған.

20. «Қәләм илһамлири» мақалилар топлими 2-том. Биринчи нәшри 2018-жили Стамбул.

21. «Қуръан кәрим қандақ китап» биринчи нәшри 2018-жили Стамбул.

22. «Азғун пирқиләр» биринчи нәшри 2018-жили Стамбул.

23. «Өсмүрләр үчүн диний сават» 2019-жили Стамбул.

24. «Әңгүштәр (мөмүнниң һәмрайи)» 2019-жили Стамбул.

25. «Тәпсир җәвһәрлири» 9 том, 2018-2019-жиллири Алмутида нәшир қилинған.

Нәшир қилиниш алдида туриватқан әсәрлири:

1. “Қуръан оқуш қаидилири”.
2. “Жүрәк сири” (шеирлар топлими).
3. “Мана бу ислам”.
4. “Қуръан кәрим бизниң тиҗарәт йолимиз”.
5. “Ғурбәттики яшлиқ” (шеирлар топлими).
6. “Пәйғәмбиримизниң улуқ мақамини қоғдайли!” (мақалилар топлими).

МУНДӘРИҖӘ

Муқәддимә 14

Биринчи бап 16
Тәрбийә һәққидә умумий баян 16
Тәрбийәниң әһмийити вә әҗир-мукапати 16
Балилиримиз бизниң байлиғимиздур 16
Һәммила адәм пәрзәнт көрүшни арзу қилиду 17
Балилиримиз ислам үммүтиниң келәчигидур 17
Балилар Аллаһ тааланиң аманитидур 18
Тәрбийә қийин вә шәрәплик мәҗбурийәттур 19
Яхши тәрбийәниң пайдиси үзүлмәйду 20
Ата-анининиң яхшилиғидин балилар нәп алиду 21
Ата-анининиң мәсъулийити 22
Аилә җәмиәйтниң һул темидур 24
Тәрбийәниң мәхсити 24
Чин мусулман болушниң мәнаси чоңқур 24
Бу ғайигә қандақ йәткили болиду? 26
Житимләр һәққидә сөз 26
Житимләрниң һалидин хәвәр елиш пәриздур 27
Житимни баққан адәм чоң мәртивә қазиниду 28
Житимләрни өз балисидәк көрүш керәк 28
Житимлик нуқсанлиқ әйип әмәс 28
Житимни хорлаш чоң гунадур 29
Житимни баққанниң мукапати 29
Житимни баққан аял анининиң орнида 30
Уйғур җәмийитидики паҗиәләрдин бир өрнәк 31
Һалалниң һесави, һарамниң азави бар 31
Житимниң бешини силашниң йоллири 33
Тәрбийәчидә болушқа тегишлик сүпәтләр 35
1. Ихлас 35
2. Тәқвалиқ 36
Тәқвалиқниң мәнаси 37
3. Илим 39

4. Мәсъулийәтчанлиқ 39
5. Чидам вә мәрһмәт 40
6. Меһир-шәпқәт вә сөйгү-муһәббәт 41
7. Аллаһ таалаға йөлиниш 42
Исламда балиниң һәқ-қоқуқлири 44
Балилиқ болуш немәт, эксичә балисизлиқму жаза әмәс 44
Пәрзәнт тәләп қилиш үчүн тәвсийәләр 44
Пәрзәнти болмиғанларға хушхәвәр 46
Тәрбийәниң вақти 46
Балини тәрбийәләш қачандин башлиниду 46
Бала төрүлүштин бурунқи һәқ-һоқуқлири 47
1. Балиға ата-ана болғучиларниң таллиниши 47
2. Тоғра кәсип қилип һалалдин пул тепиш..49
3. Аллаһ тааланиң намини аташ вә дуа 51
Балиниң төрәлгәндин кейинки һәқ-һоқуқлири 52
1. Аялниң һамилдар болғанлиғини тәбрикләш 52
2. Төрәлминиң мирастики һәққини қоғдаш 54
3. Төрәлминиң һаятини қоғдаш 55
Балиниң туғулғандин кейинки һәқ-һоқуқлири 55
Биринчи күндә қилидиған ишлар 55
Еғизландуруш мундақ болиду: 56
Балини хорма билән еғизландурушниң һекмити 57
Бала туғулуп йәттинчи күни қилидиған ишлар 58
Исимларни өзгәртишниң һөкми 60
Балиниң емиш вә беқилиш һәққи 61
Ана сүтиниң пайдиси 61
Емитиш аниниң мәҗбурийитидур 62
Ата-аниси айрилип кәткән балилар 62
Аҗришишни Аллаһ таала яқтурмайду 64
Бала тәрбийәсидә ата-аниниң роли 65
Бала тәрбийәсидә аниниң роли 65
Аниниң тәрбийәдики мәсъулийити 67
Бала тәрбийәсидә атиниң роли 67
Атиниң балиға болған тәсири 69
Аял еригә қандақ ярдәм қилиши керәк? 70
Бала тәрбийәсидә муһитниң тәсири 73
Аилидики җедәлләрниң балиларға болған тәсири 73

Иккинчи бап 76
Әң үнүмлүк тәрбийә усуллири 76
Муқәддимә 76
Үлгә болуш билән тәрбийәләш 79
Балилар биз ойлиғандинму бәк әқиллиқ келиду 80
Балилардики қобул қилиш вә тәқлит қилиш қабилийити 81
Үлгә болуш арқилиқ тәрбийәләшниң түрлири 82
Йеганә үлгимиз Муһәммәд әләйһиссаламдур 83
Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң тәрбийәсидин өрнәкләр 83
Балиниң һаятидики үлгиләр 89
Чоңларда сөз билән әмәлийәт бирдәк болмаслиқниң хәтири 91
Адәтләндүрүш (көндүрүш) усули арқилиқ тәрбийәләш 92
Адәтләндүрүш усули арқилиқ тәрбийәләшниң әһмийити 92
Яхшилиққа адәтләндүрүш усули 94
Яман ишларға адәтлинип қелиштин тосаш 95
Тамака чекишни үгинип қелишниң хәтири 95
Балиларни тамака чекишни үгинип қелиштин сақлаш чарилири ...96
Тамака өз разилиғи билән өзини өлтүрүштур 97
Тамака чекиштин сақлиниш чарилири 97
Нәсиһәт билән тәрбийәләш 98
Нәсиһәт адәмни өзгәртиш күчигә егә 99
Нәсиһәт қилишниң усуллири 99
Мечиткә тәрәт қилған адәмниң қиссиси 100
Намазда сөз қилған адәмниң қиссиси 101
Һадисә вә вақиәликләр билән тәрбийәләш 103
Қиссиләр билән тәрбийәләш 104
Қиссиләрниң тәсир күчи 104
Қиссиләрдин тәсират елишниң йоли 105
Балиларни қиссә оқушқа адәтләндүрүш 105
Күзитиш билән тәрбийәләш 106
Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң күзитишидин өрнәкләр 107
Йолниң һәққини беришни үгитиш 108
Һарамдин сақлинишни үгитиш 109
Кичикләрни тәрбийәләш 109
Күзитиш билән тәрбийәләшниң һәр тәрәплимилиги 114
Мукапатлаш билән тәрбийәләш 115

Мукапатлаш усули билән тәрбийәләшниң әһмийити 115
Мукапатлаш билән тәрбийәләш һәққидә тәвсийәләр 116
Балиларни мукапатлашниң түрлири 119
Җазалаш билән тәрбийәләш 121
Җаза әң ахирқи чаридур 121
Исламдики җаза билән тәрбийәләш усуллири 121
Җаза дәриҗилири өзгирип туриду 121
Балиларниң җүрүш-турушини түзәш усуллири 122
Балиларни уруштин келип чиқидиған сәлбий тәсирләр 128
Балиларни урушниң сәлбий тәрәплири 129
Балиларни урушниң шәртлири 129
Сөһбәт өткүзүш билән тәрбийәләш 130
Үгитишни мәхсәт қилған сөһбәт 130
Һисдашлиқни мәхсәт қилған сөһбәт 131
Қизиқтурушни мәхсәт қилған сөһбәт 131
Бирәр ишта келишишни мәхсәт қилған сөһбәт 132
Балиларни гәпкә киргүзүш чариси 132
Балиларға қандақ “Яқ” дейиш керәк? 134
Қандақ қилғанда балилардин “Яқ” ни азайтқили болиду? 135
Аилиниң қаидә-түзүми қандақ болуши керәк? 136
Қаидә-түзүмни қандақ түзүш керәк 136
Аилә мәҗлисиниң (яки сөһбитиниң) зөрүрлиги 137
Балиларниң соаллириға қандақ җавап бериш керәк? 137
Балиларниң соал соришиға түрткә болған амиллар 138
Тәрбийәчиләрниң соалларға қарита сәлбий муамилиси 138
Җавап бериштики сәлбий муамилиләр 139
Тәрбийәчиниң соалларға қарита мәсъулийәтлири 140
Балиларниң әқидигә мунасивәтлик соаллири 140
Пәрзәнт тәрбийәсидики бәзи хаталиқлар 141
Дунияліқни дәп ахирәтликни унтуп кетиш 141
Бу хаталиқниң зиянлири 142
Бу хаталиқни түзитишниң чариси 142
Кичик балиларни чоңлардин қачуруш адити 143
Бу хаталиқниң зиянлири 143
Бу хаталиқни түзитиш чариси 143
Үлгилик рольниң йоқилиши 144

Бу хаталиқни түзитиш чариси 144
Ата-ана билән бала оттурисидики ишәнчниң йоқилиши 144
Бу хаталиқниң зиянлири 145
Балиларда өзигә ишәш қилалмаслиқ кризиси 146
Бу хаталиқни түзитиш чариси 146
Бала үчүн артуқчә қорқуш 147
Бу хаталиқниң зиянлири 147
Балиларға өзиниң арзу-тиләклирини теңиш 148
Бу хаталиқниң зиянлири 148
Пәрзәнт тәрбийәсигә аит бәзи тәвсийәләр 149
Балиларға өзигә тайинип чарә издәшни үгитиш 149
Балиларниң өз-өзигә ғожайин болушиға мәдәт бериш 150
Балиларда мәсъулийәтчанлиқ туйғусини йетилдүрүш 150
Балиларниң мәсъулийәтчанлиғиға ишиниш 150
Балиларни артуқчә қаидә-түзүмләр билән бағлавалмаслиқ 150
Балиларни мәғлуп болғанлиғи сәвәплик җазалимаслиқ 151
Балиларға һәммила ишни бәрмәслик 151
Балиларға таллаш әркинлиги бериш 151
Балиларға һүнәр-кәсип үгитишниң зөрүрлиги 152

Үчинчи бап 154
Балилар үчүн дәсләпки диний саватлар 154
Әқидә 154
Балиға кәлимә тәййибәни үгитиш 154
Балиға Аллаһ таалани сөйдүрүш 157
Балиларға бу һәдисни үгитип ядқа алдуруш 156
Балиға пәйғәмбәр әләйһиссаламни сөйдүрүш 157
Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң тавабиатлири 157
Пәйғәмбәр сөйгүси қандақ һасил болиду? 158
Балиға Қуръан кәримни үгитиш 158
Балиларға Қаръан үгитиш қачандин башлиниду? 159
Балиларға Қуръан ядлитиш қандақ башлиниду? 159
Қуръан оқушниң әдәплири 160
Балиларға уйғур тилини үгитиш 160
Тилимиз динимизни қоғдайду 161
Ана тилимиз әҗдатлиримизниң мирасидур 162

Балиларға зикир вә дуаларни ядлитиш 163
Балиларға дуа қилишни үгитиш 164
Балини әқидисидә мәккәм қилип тәрбийәләш 165
Ибадәт 165
Балилар вә ибадәт 166
Намаз 166
Балиларни намазға көндүрүш 167
Қиз-аяллиримиз һәққидә сөз 169
Қизларни кийиндүрүштики хаталиқлар 170
Исламий йосунда кийиниш қандақ болиду? 170
Роза 170
Закат 172
Балиларни хәйр-еһсан қилишқа көндүрүш 173
Һәж 174
Әхлақ 174
Гөзәл әхлақ 175
Начар әхлақ 175
Сөйгү-муһәббәт 176
Сөйгү-муһәббәтниң мәртивилири 176
Аллаһ сөйгүси 177
Аллаһ сөйгүсиниң қиммити 177
Пәйғәмбәр сөйгүси 177
Вәтән сөйгүси 178
Мусулманларниң өзара сөйгүси 178
Тәбиәт сөйгүси 179
Балиларға сөйгү-муһәббәтни қандақ үгитиш керәк? 180
Растчиллиқ 180
Аманәт 182
Кишилик мунасивәт көчити ишәнчтин көкләйду 183
Балиларни аманәткә риайә қилишқа қандақ көндүрүш керәк? 183
Сир сақлаштики аманәт 185
Тилни сақлаш 186
Балиларниң тилини түзәштә ата-аниниң роли 186
Диний вә миллий кимликни қоғдаш 188
Мусулман әмәсләрдин немиләрни үгинимиз? 191
Компьютер, интернет вә янфун назарити 193

Балиларниң компьютер вә интернет ишлитиши 193
Балиларниң янфун ишлитиши 194
Һалал-һарам 195
Йемәк-ичмәкләрдики һалал 196
Йемәк-ичмәкләрдики һарам 196
Һалал билән һарамни билишниң әһмийити 196
Һарамниң түрлири 197
Һалал-һарам принциплири 197
Иҗтимаий әдәп-қаидиләр 199
Башқиларниң һәқ-қоқуқлири 200
Йемәк-ичмәк әдәплири 200
Меһмандарчилиқтики әдәпләр 201
Әр-аял оттурисидики ортақ әдәпләр 203
1. Намәһрәмгә тикилип қаримаслиқ 204
Тикилип қараш билән адәттики қарашниң пәрқи 204
2. Намәһрәм билән ялғуз қалмаслиқ 205
3. Гуман қозғайдиған ишлардин сақлиниш 206
4. Қистилаң җайлардин жирақ туруш 206
5. Йошурун вә ашкарә гунадин сақлиниш 207
Балиларға үгитиш зөрүр болған сөзләр 207
Әтигән-ахшамда оқулидиған зикир вә дуалар 210
Һәр хил мунасивәтләрдә оқулидиған зикир вә дуалар 214

МУҚӘДДИМӘ

Бисмиллаһир рәһманир рәһим
(Наһайити шәпқәтлик вә меһрибан Аллаһниң нами билән башлаймән)

Әң гөзәл махташлар вә әң есил мәдһийәләр аләмләрниң яратқучиси вә пәрвишчиси җанабий Аллаһ таалаға хастур. Аллаһ таалани чин қәлбимдин мәдһийәләймән, униңға һәмдусана ейтимән вә шүкүр қилимән. Һәқ динни бизләргә йәткүзгән сөйүмлүк пәйғәмбиримиз һәзрити Муһәммәд әләйһиссаламға дурут, дуа вә салам йоллаймән. Униң аилә-тавабиатлириға, саһабилиригә вә та қиямәткичә униң йолида маңған мусулман қериндашларға бәхит-саадәт тиләймән.

Пәрзәнт Аллаһниң чоң аманити вә катта немитидур. Һәр қандақ ата-ана пәрзәнтлирини иманлиқ вә әхлақлиқ қилип тәрбийәләп чиқишқа мәсъул; әксичә болғанда улар пәрзәнтләрниң ақивитигә җавапкардур. Шүбһисизки, һаятта ата-аниниң пәрзәнтлири үчүн қилидиған әң чоң соғиси вә һаятидин кейинму қалдуридиған әң қиммәтлик мираси пәрзәнтлирини қәлб риштиси Аллаһ таалаға туташқан, диянәтлик қилип тәрбийәләп чиқиштин ибарәттур.

Бәзи кишиләр пәрзәнтлириниң кейинчә йоқсуллуқ тартип қелишидин әнсирәп, уларға көп мал-дуния, өй-имарәт вә яки йәрзимин қалдуруп кетишкә алдирайду. Амма һәқиқий йоқсуллуқ иман вә әхлақтин несивисиз қелиш екәнлигини ойлимайду; әмәлийәттә, иман вә әхлақниң йоқсуллиғи дуниядики барлиқ йоқсулларниң әң яминидур. Йәнә бәзи кишиләр пәрзәнтлиригә әң авал садиқ иман, гөзәл әхлақ, яхши әмәлдин ибарәт мәнивий байлиқ қалдурушни әвзәл билиду. Шу нәрсә ениқки, бәхит-саадәт дегән пул-малниң көплиги билән яки чоң мәнсәпләргә еришиш билән, яки хәлиқ ичидә аброй қазиниш билән болмайду. Чүнки буларниң һәммиси вақитлиқ мәнпәәтләр болуп, бүгүн бар, әтә йоқтур. Амма иман вә әхлақ байлиғи пәрзәнтләрни дуния вә ахирәттә бәхиткә ериштүрүшкә капаләт қилалайдиған һәқиқий байлиқ болуп, маддий җәһәттики йоқсуллуқларниң һәммисиниң орнини толдуруп кетәләйду.

Пәрзәнт тәрбийәси һәққидә хәлқимизгә яхширақ бир нәрсә сунуш үмүди билән көп издәндим; исламдики пәрзәнт тәрбийәси һәққидә йезилған әрәпчә китаплардин аңлиған-көргәнлиримниң һәммисини варақлап чиқтим. Амма бу китаплар толарақ муәллипләр яшаватқан җәмийәтниң әһвалини экс әттүргән вә шу җәмийәттики әхлақий мәшғулатларни һәл қилишқила қаритилған, мениң хиялимдики пәрзәнт тәрбийәсиниң асаслиқ принциплири сәвәвидин жуқуридики китаплардин бирәрсини уйғур тилиға тәрҗимә қилишни халимидим. Чүнки бу китапларни йетәрсиз көрдүм; чәт әлләрдики уйғур тилиға тәрҗимә қилинған бәзи исламий әсәрләрни, һәтта ана Вәтәндә нәшир қилинған әхлақ вә тәрбийәгә даир әсәрләрниму оқуп чиқтим, амма һеч биридин қанаәт һасил қилалмидим; чүнки бу әсәрләрниң һәммисидә дегидәк тәрбийә тоғрилиқ асаслиқ нәзәрийәләр вә нәсиһәтләр оттуриға қоюлған болсиму, тәрбийәниң басқучлири, усул вә чарилиридин сөз ечилмиғанниң үстигә, хәлқимизниң етиқадиға, турмуш сәвийәсигә вә һазирқи шараитиға уйғун шәкилдә тәклип вә пикирләрму оттуриға қоюлмиған.

Шуниң билән өзәмниң ислам тәрбийәси һәққидә қолға кәлтүргән узун жиллиқ һасилатлиримни вә йеңидин оқуп үгәнгәнлиримни топлап, "Тәрбийә" мавзусидики барчә бошлуқларни толтуралайдиған, чүшинишлик вә аммибап бирәр әсәрни оттуриға чиқиришқа җиддий кириштим. Аллаһ тааланиң инайити билән бу мурадим әмәлгә ашти. Бу китапни йезип чиқишта ислам дуниясидики әң нопузлуқ әсәрләр вә материаллардин пайдиландим; китавимға иcлдам дуниясидики тәрбийә мутәхәсислириниң һәммә етирап қилған пикир-қарашлирини вә мусулман өлүмалири оттурисида бирликкә келингән тәрбийә усуллирини таллап алдим. Җанабий Аллаһ тааланиң бу аддий әмгигимни қобул қилишини вә бу әмәлни мусулман хәлқим үчүн мәнпәәтлик илимләр қатаридин орун алдурушини сораймән.

Муһәммәт Йүсүп
Һиҗрийә 1433- жили рамзан ейиниң 30-күни
(миладийә 2012-жили 18-авғуст, шәнбә)

БИРИНЧИ БАП

ТӘРБИЙӘҺӘҚҚИДӘ УМУМИЙ БАЯН

Тәрбийәниң әһмийити вә әҗир-мукапати
Тәрбийәниң мәхсити
Житимлар һәққидә сөз
Тәрбийәчидә болушқа тегишлик пәзиләтләр
Балиларниң һәқ һоқуқлири
Атан-аниниң тәрбийдики роли

Тәрбийәниң әһмийити вә әҗир-мукапати
Балилиримиз бизниң байлиғимиздур

Балилиримиз һаяттики әң қиммәтлик байлиғимиз болуп, әмәлийәттә улар Аллаһ тааланиң бизгә ата қилған немити һәм аманитидур. Балилар көзимизниң нури, көңлимизниң шатлиғи, һаятимизниң зенити вә бизниң нам-нишанимизни давам қилдурғучи нәслимиздур; биз балилиримизниң бәхит-саадити үчүн нурғунлиған мүмкин әмәс нәрсиләрни рояпқа чиқиралаймиз, хәтәрләргә өзимизни аталаймиз, уларниң хошаллиғи билән хошал болимиз, уларниң ғәм-қайғуси билән ғәмкин болимиз, улар бизниң җенимиз вә һаяттики һәммә байлиғимиз.

Кичигидә яхши тәрбийәләп йетиштүргән балилиримиз биз яшанған вақтимизда бизгә әсқатиду; яхши балилар бизниң Аллаһ тааланиң нәзәридә алий мәртивиләрни қазинишимизниң капалитидур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бир һәдистә: “Қандақла бир өйдә бир бала туғулидикән, у өйниң иззити ашиду” дегән ***(Тәбәрани “Мәҗһул әвсәт” намлиқ әсәриниң 7-том, “Шуәбул иман” намлиқ әсәриниң 6-том, 408-бетидә ривайәт қилинған).***

Хәлқимиздиму “Балилиқ өй базар, балисиз өй мазар” дәйдиған һекмәт бар. Бала сөйгүси Аллаһ таала ата-аниларниң қәлбигә орунлаштуриватқан тәбиий сөйгү болуп, инсанлар әмәс, бәлки һәр қандақ бир җанлиқ өз балисини сөйиду вә униң бәхит-саадити үчүн барлиғини қурбан қилиду.

Һәммила адәм пәрзәнт көрүшни яхши көриду

Дунияда һәр қандақ бир адәм өзиниң пуштидин пәрзәнтлири болушини вә уларниң хошаллиғи билән хошал болуп, улар билән саадәткә толуп һаят кәчүрүшни арман қилиду. Амма қәлб риштиси Аллаһ таалаға бағланған, иманлиқ вә инсаплиқ пәрзәнт тәләп қилиш мөмүнләргә хас хисләттур. Қуръан кәримдә пәйғәмбрләрниң – Нуһ, Ибраһим, Яқуп, Зәкәрия әләйһиссаламларниң пәрзәнт көрүшкә болған иштияқи вә пәрзәнт тиләп қилған дуалири баян қилинған: “Рәббим! Маңа яхши пәрзәнтләрдин ата қилғин” ***(Сәффат сүриси, 100-айәт)***. “Зәкәрия өз вақтида, рәббим мени балисиз ялғуз қоймиғин, сән әң яхши вариссән” дәп илтиҗа қилған ***(Әнбия сүриси, 89- айәт).*** Улар: “Әй рәббимиз! Бизгә аяллиримиз вә әвлатлиримиз арқилиқ шатлиқ беғишлишиңни тиләймиз, бизни тәқвадарларниң пешиваси қилғин, дәйду” ***(Фурқан сүриси, 74-айәт)***. “Пәзлиңдин рәббигә дуа қилип: әй рәббим! Маңа өз дәргаһиңдин бир яхши пәрзәнт ата қилғин” ***(Мәрийәм сүриси, 5-айәт)***. “Зәкәрия рәббигә дуа қилип: әй рәббим! Маңа өз дәргаһиңдин бир яхши пәрзәнт ата қилғин, һәқиқәтән дуани аңлиғучисән” деди ***(Ал имран сүриси, 38-айәт).***

Жуқуридики пәйғәмбәрләрниң дуалирини мулаһизә қилғинимизда, уларниң пәқәт пәрзәнт тәләп қилмастин, бәлки қәлби Аллаһқа туташқан, яхши пәрзәнт тәләп қилғанлиғини очуқ көримиз. Демәк, пәрзәнт көрүштин мәхсәт өзимизниң тәбиий арзусини қандурушнила әмәс, бәлки өзини вә ата-анисини иккила аләмдә бәхитлик қилалайдиған яхши пәрзәнт көрүштур.

Балилиримиз ислам үммүтиниң келәчигидур

Һазирқи заманда һәр қандақ бир әқиллиқ киши мусулманларниң бешиға келиватқан еғир күнләрни ойлиғинида, өзлириниң башқилар тәрипидин хорлиниватқанлиғини көргинидә, өзиниң мусулманлиқ образиға лайиқ һеч иш қилалмиғанлиғидин ечиниду вә ислам үчүн, мусулманлар немә қилалайдиғанлиғи һәққидә чоңқур ойға чөкиду. Амма убданрақ ойлиғинимизда, ислам үчүн вә муслманлар үчүн

катта хизмәтләрни қилиш қолимиздин келидиғанлиғини билимиз, у болсиму балилиримизни иман вә әхлақлиқ, билимлик қилип тәрбийәләштур. Буни һәммимиз қилалаймиз. Аллаһ таала һеч кимни тақити йәтмәйдиған ишқа буйруған әмәс.

Балилар Аллаһ тааланиң аманитидур

Балилар ата-аниларға Аллаһ таала тәрипидин тапшурулған һәм шәрәплик, һәм хәтәрлик бир аманәттур. Ата-анилар қиямәт күни Аллаһ тааланиң алдида бу аманәтләрниң мәсъулийитидин җавапкарлиққа тартилиду; шуңа Аллаһ таала Қуръан кәримдә мусулманларни бу җавапкарлиқтин агаһландуруп: "Әй иман ейтқан затлар! өзәңларни вә бала-чақаңларни инсан вә ташлар йеқилғу болидиған, рәһим қилмайдиған қаттиқ қол пәриштәләр муәккәл болған дозақтин сақлаңлар" дегән ***(Тәһрим сүриси, 6-айәт)***

Уларниң өзлирини вә бала-чақилирини дозақ азавидин сақлинишниң бирдин-бир чариси гәдинидики пәрзәнт һәқлирини толуқ ада қилиш йолида, балиларға кечигидин башлапла иман, исламни үгитип, яхши-яманни билдүрүп, илим-мәрипәт үгитип бу аманәтни ада қилиштин ибарәттур. Ата-анилар жуқурқиларни Аллаһ буйруған бойичә ада қилғандин кейин, уларниң мәсъулийити түгәйду; кейинки ишларға балилар өзлири җавапкар болиду.

Аллаһ таала бу айәт арқилиқ бизни өзимизнила дозақ азавидин сақлинишқа әмәс, бәлки балилиримизниму дозақ азавидин сақлашқа буйруйду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: "Һәр қандақ бала ислам тәбиитигә туғулиду, уни ата-аниси йәһудий қилиду яки христиан қилиду, яки мәҗусий қилиду" ***(Бухари ривайити).***

Демәк, ата-анилар балиларниң қандақ йетишип чиқишиға мәсъулдур. Улар балилирини ислам нури астида яхши тәрбийәләп чиққан болса, униң мукапатини авал мошу дунияда, андин ахирәттә чоқум көриду. Әгәр балилирини өз һавайи-һәвәслиригә қоюп берип, Аллаһ тааланиң көрсәтмиси бойичә йетилдүрәлмигән болса, униң җазасини авал бу дунияда, андин ахирәттә тартиду. Яман балиниң палакити ата-аниларни түрлүк балаларға дучар қилиду, қиямәт күнидиму уларни хатирҗәм қилалмайду; аманәтни зайә қилған киши қандақ җавапкарлиққа тартилса, балилириниң келәчигини

зайә қиливәткән ата-аниларму униңдин еғиррақ жавапкарлиққа тартилиду. ***(муәллипниң “Исламдики аилә түзүми” намлиқ әсәрдин)***.

Имам Әбул Һамид әл Ғәззали мундақ дегән: “Бала ата-аниға аманәттур; у йеңи туғулғанда, униң қәлби һеч неминиң тәсиригә учримиған сап гөһәргә охшайду. Бу мәзгилдә у көзигә челиққан яки тәсир қилған һәр қандақ нәрсиниң қияпитини зеһнидә қалдуриду, майил қилинидиған һәр қандақ нәрсигә дили майил болиду; немигә үгитилсә шуниңға адәтлинип чоң болиду; яхшилиққа үгитилсә яхшилиқ үстидә чоң болиду, буниң сәвәви билән ата-аниси икки аләмдә яхшилиққа еришиду. Навада, у яманлиқ үстигә көндүрүлсә, униң тәрбийәсигә сәл қаралса, у яман тәбиәтлик адәм болуп чиқиду. Буниңға уни тәрбийәлигәнләр жавапкар болиду. Бала тәрбийәләш худди бағвәнниң ишиға охшап кетиду. Бағдики гүл-чечәкләрниң сағлам өсүп йетилиши үчүн бағвән гүл-чечәкләрниң арисида үнгән ява отларни вә тикәнләрни жулуп еливетиду” ***(униң “Иһияу улумиддин” намлиқ әсиридин)***.

Тәрбийә қийин вә шәрәплик мәҗбурийәттур

Тәрбийә адәм балилириға хастур. Чүнки башқа жанлиқларниң характери ахирғичә худди башта яритилғини бойичә давам қилиду, қилчә өзгәрмәйду. Амма адәм балиси әқил-идрәклик қилип яритилғанлиқтин, у тәрбийәни қобул қилиду, тәрбийә билән өзгириду, шу сәвәптин инсан тәрбийәгә һемишәм муһтаждур. Бәзиләр дейиши мүмкин, һазирқи заманда балиларни ислам көрсәтмиси бойичә тәрбийәләп чиқиш қийин иш; чүнки пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Кишиләргә бир заман келидуки, улардин динида чиң турғанлар худди чоғни тутуп турғандәк тәсликтә туриду” дегән ***(Тирмизи: 2260-һәдис)***. Мана шу заман бизгә йетип кәлди.

Амма бу шәрәплик вәзипини орунлашта шараит қанчилик начар, әһвал еғир вә қийин болуп кәтсиму, уни орунлиғили болиду. Исламниң башлиниш дәвридики мусулманларниң бешиға кәлгән қийинчилиқларни вә тосқунлуқларни ойлиғинимизда, қурәйшликләрниң мусулманларни имандин яндуруш үчүн қилған вәһшийликлирини, қийнап өлтүрүшлирини, иманини қоғдаш йолида тунҗа ислам шеһитлири болуп тарихта кәйт қилинған һәзрити

Ясир билән һәзрити Сумәййәләрни әслигинимиздә, һазир бизниң бешимизға келиватқанларниң һеч қанчә иш әмәслигини чүшинип йетәләймиз.

Шуниси ениқки, дунияда балилирини исламий аң вә исламий әхлақ билән йетиштүрүп чиқиштин пайдилиқ вә улуқ иш йоқтур. Балиларни тәрбийәләш иши вақитқа, чидам вә сәвиргә бағлиқ; балилиримизни ислам көрсәтмиси бойичә иман вә әхлақлиқ қилип тәрбийәләп, уларниң дин вә милләтниң ишлириға ярамлиқ болуп чиққанлиғини көргинимиздә, хошаллиғимизни йошуралмаймиз вә қанчилик саадәткә толғанлиғимизни тәсвирләп болалмаймиз. Шу сәвәптин улардин яхшилиқ вә вападарлиқни көргинимиздә, өзимизниң әң бәхитлик инсанлардин болуп қалғинимизни билимиз.

Навада тәрбийә җайида елип берилидиғанла болса, чоқум бир милләтни өзгәртивәткили болиду; тәрбийә адәм балилириға хастур. Чүнки адәм балилири тәрбийә билән өзгириду, һәмдә тәрбийә биләнла һәқиқий адәм болалайду, амма башқа җанлиқларниң характери ахирғичә худди башта яритилғини бойичә давам қилиду, қилчә өзгәрмәйду. Бирақ адәм балиси әқил-идрәклик қилип яритилғанлиқтин, у тәрбийәни қобул қилиду, тәрбийә билән өзгириду; шу сәвәптин инсан һемишәм тәрбийәгә муһтаждур.

Яхши тәрбийәниң пайдиси үзүлмәйду

Дунияда балиларни һалалдин озуқландуруп, һалалдин кийдүрүп, иман вә әхлақлиқ һалда тәрбийәләп чиқиштин катта саваплиқ иш йоқ. Аллаһ таалаға буниңдин артуқ йеқимлиқ болидиған ибадәт йоқ. Биз балилиримизни ислам тәрбийәси билән яхши йетиштүрүп чиқсақ, Аллаһ таала бизгә дуния вә ахирәттә түгимәс яхшилиқларни вә алий мәртивиләрни ата қилиду; яхши бала йетиштүргәнниң мукапати өлгәндин кейинму давам қилиду.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Адәм балиси өлгәндин кейин униң пүтүн әмәллири тохтайду, пәқәт үч иштила давам қилиду, улар: сәдиқә җарийә, мәнпәәтлик илим вә униңға дуа қилип туридиған яхши пәрзәнттур” ***(Имам Тирмизи: 1376-һәдис)***.

Ата-аниниң яхшилиғидин балилар нәп алиду

Аллаһ таала Қуръан кәримдә: “Өзидин кейин чарисиз кичик балилири қелип қалған тәғдирдә, уларниң әһвали қандақ болар дәп, әнсирәйдиғанлар житимләргә һәқсизлиқ қилиштин қорқуп титрисун, Аллаһтин қорқсун вә лилла гәп қилсун” дәйду ***(Ниса сүриси, 9-айәт)***. Йәни бу Аллаһ таала тәрипидин берилгән суғурта вәсиқиси болуп, өзидин кейин қалидиған чарисиз вә аҗиз кичик балилилириниң әһвалидин әндишә қилидиған адәмниң суғуртиси Аллаһ таалаға тәқвадарлиқ қилиш, башқиларниң һәқ-һоқуқлирини қоғдаш, житимләрниң бешини силаш, өзиниң зийиниға болған тәғдирдиму, һәр җайда тоғра вә лилла гәп қилиштин ибарәттур.

Қуръан кәрим йәнә Аллаһ тааланиң ата-анисиниң, һәтта әҗдатлириниң яхшилиғи сәвәплик бу дунияда уларниң балилирини қоғдайдиғанлиғиға ишарәт қилмақта. Қуръан кәримниң Кәһф сүрисидә мундақ баян қилинған: Хизир әләйһиссалам Муса әләйһиссаламни башлап бир шәһәргә елип барған вә у шәһәрдә өрүлүп чүшәй дәп қалған бир тамни түзәп қойған. Муса әләйһиссалам буниң сәвәвини сориғинида, Хизир әләйһиссалам униңға шу һаман җавап бәрмәстин, сәпәрниң ахирида мундақ чүшәндүрүп қойған: “Тамға кәлсәк, у шәһәрдики икки житим балиниң еди, тамниң астида уларниң һәққи болған ғәзниси бар еди; там өрүлүп кәтсә, ғәзниси ечилип қелип кишиләр уни елип кетәтти, уларниң атиси яхши адәм еди; рәббиң уларниң чоң болғанда там астидики ғәзнисини чиқиривелишини ирадә қилди, бу рәббиңниң уларға қилған рәһмитидур” ***(Кәһф сүриси, 82- айәт).***

Ибни Кәсирниң ривайитигә көрә, айәттики “Яхши адәм” балиларниң йәттинчи әвлади екән. Демәк, Аллаһ таала бу бир адәмниң яхшилиғи сәвәплик униң йәттинчи нәврисигичә инъам қилған. Шу сәвәптин болса керәк, һәзрити ибни Мәсъуд рәзийәллаһу әнһу кечилири тәһәҗҗуд намизи оқуп дуаға қол көтәргәндә, йенида ухлап ятқан нарисидигә қарап: “Сениң үчүн қиливатимән, әй сөйүмлүк оғлум! дәйдикән вә жиғлап туруп: “Уларниң атиси яхши адәм еди”, дегән айәтни тилавәт қилаттикән.

Балилар әгәр иманлиқ болса, ата-анисиниң яхшилиғиниң мукапатидин бәһримән болиду, чүнки қиямәт күнидә Аллаһ таа-

ла яхшиларниң әвлатлирини уларниң мәртивисигә йәткүзүп бир йәрдә қилиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бир күни: "Аллаһ таала мөмүн адәмниң пәрзәнтлирини униң дәриҗисигичә көтириду, гәрчә пәрзәнтләрниң мәртивиси атисидин төвән болсиму, униң көңли шатлиниши үчүн шундақ қилиду, дәйду вә мону айәтни тилавәт қилиду: "Өзлири иман ейтқан, әвлатлириму әгишип иман ейтқанларниң әвлатлирини улар билән тәң дәриҗидә қилимиз, уларниң яхши әмәллиридин қилчиму балилириға бәргәнлик сәвәплик ата-анисидин камайтивәтмәймиз" дәйду ***(21-айәт)***. Андин: "Балилириға бәргәнлик сәвәплик ата-анисидин камайтивәтмәймиз" дәйду ***(Бәззарниң "Һилийәтул әвлия" намлиқ әсәридә ривайәт қилинған һәдис).***

Ата-аниниң мәсъулийити

Ислам дини ата-аниларниң үстигә балилирини ислам көрсәтмиси бойичә тәрбийәләп чиқиш борчини жүклигән. Ата-ана балилирини иман вә әхлақлиқ, һаятлиқниң жүклирини көтирип кетәләйдиған қилип тәрбийәләп чиқишқа мәсъулдур. Бу мәсъулийәтни орунлимиған яки кам орунлиған ата-ана аманәткә хиянәт қилғанлиқлири сәвәплик өзлирини ахирәтниң азавиға дучар қилған болиду.

Аллаһ таала Қуръан кәримдә пәйғәмбәр әләйһиссаламға: "Аиләңдикиләрни намазға буйруғин, өзәңму уни ада қилишқа чидамлиқ болғин" дәп әмир қилған ***(Таһа сүриси, 132- айәт)***. Бу айәт, аилә әзалирини намазғила әмәс бәлки барлиқ яхшилиқларға буйруш вә өзиниңму билләә чидамлиқ билән ада қилишини әмир қилиду. Намаз ибадәтниң вә яхшилиқниң беши болғанлиқтин, айәттә намазла тилға елинған болуши еһтимал.

Әпсуски заманимизда, қанчилиған мусулманлар өзлири намаз оқуйду, Қуръан тилавәт қилиду, туққанлириға силә-рәһим қилиду, амма аилисидикиләрни бу ибадәтләргә буйрумайду; худди өзила әмәл қилиш арқилиқ аилисиниму Аллаһ тааланиң җазасидин қутулдуруп қалалайдиғандәк өзинила ойлайду, аилисидикилири билән кари болмайду. Мундақ қилиш өзи үстидики мәсъулийәтни тонумиғанлиқ яки униңға әһмийәт бәрмигәнликтур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам ата-аниниң мәсъулийитини баян қилип: "Әр өз әһлигә, аял өй ичигә мәсъулдур" дәп көрсәткән ***(Бухари: 2751- һәдис)***. Һәр бир

ата-ана вә һәр бир тәрбийәчи өзиниң қол астидикиләргә мәсъулдур, аниниң мәсъулийити атиниңкигә қариғанда чоң вә муһим; чүнки балилар көпинчә аниси билән болиду вә һаятида әң дәсләп анисиниң тәрбийәси билән учришиду. Х1 әсирдә өткән улуқ уйғур алими Йүсүп Хас Һаҗип дунияға даңлиқ “Қутадғу билик” намлиқ әсәридә, ата-аниларға пәрзәнт тәрбийәси һәққидә нәсиһәт қилип мундақ дегән:

Туғулса саңа ай кәби қиз-оғул,
Аңа тәрбийәчи сән өзәңла бол.

Шаирларниң пешиваси Әһмәд Шәвқи пәрзәнт тәрбийәсидики аниниң ролини баян қилип мундақ дегән:

Ана өзи бир мәктәп, йетиштүрсәң сән уни,
Йетиштүрисән теги пак, есил бир милләтни.

Бир аилиниң тәрбийәсиниң йетәрлик болмаслиғи пүтүн бир милләтниң тәрбийәсиниң йетәрсиз болуп қелишиға сәвәпчи болиду, чүнки аилә җәмийәтниң һулидур. Һули мәккәм болмиған бена өрүлүшкә мәһкум болғинидәк, аилә тәрбийәси яхши елип берилмиған җәмийәт вә милләт һәр қачан вәйранлиққа мәһкумдур. Әһмәд Шәвқи бу мәнани ипадиләп мундақ дегән:

Әхлақ билән һәр милләт риваҗлинип давам етәр,
Айрилғанлар әхлақтин заваллиққа һаман кетәр.

Ата-аниларниң балилири үчүн көпрәк вақит айриши вә улар билән биллә болуши тәләп қилиниду. Бир һәдистә: “Бирәвниң балисини яхши тәрбийәлиши униң сәдиқә бәргинидин әвзәлдур” дәп кәлгән ***(Тирмизи: 1951-һәдис)***; йәнә бир һәдистә: “Бирәвниң балисиға қилған әң чоң совғиси уни яхши тәрбийәлигинидур” дәп кәлгән ***(Әһмәд: 412-һәдис).***

Балиларға кичигидин пәйғәмбәр әләйһиссаламниң вә саһабиләрниң қиссилирини үгитиш арқилиқ, уларниң дилиға пәйғәмбәр сөйгүсини вә саһабә сөйгүсини орнитиш, Қуръан тилавәт қилип турушқа адәтләндүрүш, мечитләргә беришқа көндүрүш наһайити зөрүрдур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәқтә: “Балилириңларни үч хисләткә көндүрүңлар, улар: пәйғәмбриңларни сөйүш, һәм йәнә пәйғәмбириңларниң аилә-тавабиатлирини сөйүш вә Қуръан оқуштур” дәп тәлимат бәргән ***(Бухари вә Муслим ривайити).***

Тәрбийәниң мәхсити

Тәрбийәниң асаслиқ мәхсити балиларни өзини вә башқиларни бәхитлик қилалайдиған, Аллаһ таалани рази қилалайдиған, диниға, миллитигә вә барлиқ инсанийәткә мәнпәәт йәткүзәләйдиған, һаятлиққа тоғра муамилә қилалайдиған ярамлиқ, чин мусулман қилип чиқиштин ибарәттур. Чин мәнада мусулман болуштин, инженер болуштин, физика мутәхәсиси болуштин, биология мутәхәсиси болуштин, бирәр алий һүнәрниң маһири болуштин вә җаһандики барлиқ нәрсидин алдинқи орунда туриду.

Қисқиси, ислам миллитиниң қәд көтириши шәхсләрниң чин мәнада мусулман болушидин башлиниду; шуниңдин кейин, маддий имканийәтләргә тайинип охшаш болмиған саһаләрдә йетишип чиқиш тәләп қилиниду. Шундақ қилип, мусулман дохтур, мусулман муәллим, мусулман дехан, мусулман тиҗарәтчи, мусулман кадр, мусулман ишчи вә мусулман һүнәрвән вә мусулман сәнъәткар барлиққа кәлгән бир үлгилик җәмийәтни қуруп чиқиш ғайә қилиниду. Пешқәдәм устазлиримизниң бири мундақ дегән: “Чин мусулман тепилған йәрдә ғәлибиниң барлиқ амиллириму тепилған болиду”.

Чин мусулман болушниң мәнаси чоңқур

Чин мәнада мусулман болуш дегәнлик, қандақтур шу заһири ибадәтләрла мәхсәт қилинмайду, бәлки Аллаһ таала тәләп қилған йосунда болуш вә пүтүн җүрүш-туруш, иш-һәрикәт, гәп-сөз, муамилә қатарлиқ һаятниң барлиқ саһасини Аллаһ сизип бәргән өлчәмдә қелиплаштуруш дегәнликтур. Инсанниң Аллаһ тааланиң нәзәридики қәдир-қиммити униң мусулманлиқ дәриҗисигә қарап болиду; мусулманлиқниң әң жуқури пәллиси тәқвалиқтур. “Аллаһниң нәзәридә әң һөрмәтлик болғиниңлар әң тәқвадар болғиниңлардур” ***(Һуҗурут сүриси, 13- айәт)***.

Чин мусулманлиқ адәмниң ички дуниясидин башлиниду; мусулманниң ички дунияси униң ташқи дуниясидин көркәм болғанда, чин мусулманлиқ өз ипадисини тапқан болиду. Мабада адәмниң ташқи дунияси ички дуниясидин көркәм болуп қалса,

оттуриға мунапиқлиқ кирип қалған болиду. Чүнки мунапиқларниң ташқи дунияси чирайлиқ болғини билән ички дунияси харабилиқтур. Чин мусулманлиқниң аламәтлиридин бири өзи үчүн Аллаһ тааланиң һәммидин сөйүмлүк болушидур. Чүнки Аллаһ сөйгүси вайиға йәтмигичә иман толуқланмайду.

Чин мусулманлиқниң ипадиси Аллаһ таалани лайиғида улуқлаш вә өзини кичик санаш билән болиду. Чин мусулманлиқ Аллаһ таала билән болған мунасивәтни әң алдинқи орунда қоюш вә униң һәққини толуқ ада қилиш билән әмәлгә ашиду. Аллаһ таала билән болған мунасивәт униңға тәқвалиқ қилиш, униң рәһмитини үмүт қилиш, ғәзивидин сақлиниш, униңдин ярдәм сораш, униңға итаәт қилиш қатарлиқ ишлар билән ипадилиниду. Чин мусулманлиқ һәр кимниң һәққини ада қилиш билән болиду, чүнки мусулман адәм җәмийәттә әң яхши шәхс, аилисидә әң яхши әза, мәһәллисидә әң яхши хошна, иш орнида әң яхши хизмәтдаш болиду.

Чин мусулман адәм аяли үчүн үлгилик әр, балилири үчүн үлгилик ата, ата-аниси үчүн үлгилик бала, хошнилири үчүн үлгилик хошна, хизмәтдашлири үчүн үлгилик хизмәтдаш, савақдашлири үчүн үлгилик савақдаш болалайду. Чин мусулман адәмниң сөйгү-нәприти пәқәт Аллаһ таала үчүнла болиду, у яхшилиқ йолида тохтимастин илгириләйду, яман ишлардин жирақ туриду; хаталашқан яки бирәр гуна ишни қилип қойған һаман, товва қилип һәқиқәткә қайтишни билиду.

Чин мусулман болған адәм худди хушпурақ гүлгә охшайду, у нәгә барса вә ким билән учрашса, худди гүлниң йеқимлиқ пуриғиға охшаш яхши тәсир қалдуриду. Униң билән бирәр қетим муамилә қилған адәмниң йәнә муамилә қилғуси келиду, униң билән бирәр қетим һәмсөһбәт болған адәмниң қайта униң билән һәмсөһбәт болғуси келиду. Чин мусулман адәм худди қуяштәк иллиқ болуп, җорисиниң, пәрзәнтлириниң, достлириниң, хошнилирниң, хизмәтдашлириниң, уруқ-туққанлириниң вә жут-җамаитиниң көңүллирини, сөйгү-муһәббитини, дуруслиғи, гөзәл мижәз-хулқи вә есил әхлақи билән һемишәм иллитип туриду. Бизниң үлгимиз һәзрити Муһәммәд әләйһиссалам әнә шундақ еди; у мошундақ алаһидә әхлақ-пәзилити арқисида, чарәк әсиргиму йәтмәйдиған бир вақит ичидә пүтүн Әрәп йерим аралидики кишиләрни қайил қилған.

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң изида жүргәнләрму мошундақ әхлақ-пәзиләт сайисида ислам динимизни дунияға тарқатқан, жүмлидин бизниң әждатлиримизни қайил қиливәткән. Чин мусулман адәм һәр бир мусулманниң чами йетишичә орунлиши тәләп қилинған "Кишиләрни яхши ишларға буйруп, яман ишлардин тосаш" тин ибарәт пәризни сөзи биләнла әмәс, әмәлийити билән көрситип кишиләрни қайил қилиду. Мәлумки, еғиз билән қилинидиған вәз-нәсиһәтни һәр жайда вә һәр кимгә қилғили болмайду, адәм чәклимиләргә учрайду, амма әмәлийити билән көрситиш вә қайил қилиш билән қилинидиған вәз-нәсиһәтләрни һәр ким қилалайду. Чүнки тоғрилиқ, яхши муамилә, гөзәл әхлақ, сөйгү-муһәббәт дегәнләр һеч бир йәрдә чәкләнмәйду, бәлки тәшәббус қилиниду.

Бу ғайигә қандақ йәткили болиду?

Балиларни чин мәнадә мусулман қилип тәрбийәләп чиқиштин ибарәт бу улуқвар ғайигә Қуръан кәрим билән сүннәтни *(сүннәт – пәйғәмбиримиз һәзрити Муһәммәд әләйһиссаламниң сөзлири, иш-паалийәтлири, әмәл-ибадәтлиридә башқилардин садир болған ишлардин шәриәткә уйғун келидиғанлирини мувапиқ көргәнлири демәктур)* мәнбә қилған исламий тәрбийә арқилиқ йәткили болиду.

Житимләр һәққидә сөз

Адәттә ата-аниси болмиған бала "Житим бала" дәп атилиду. Амма ислам қануниға көрә, балағәткә йетиштин бурун атиси өлүп кәткән бала "житим" һесаплиниду. Мусулманлар жәмийитидә әң зор әһмийәт беришкә тегишлик ижтимаий ибадәтләрниң бири житимләрниң һалидин хәвәр елиш вә уларниң бешини силаштур. Чүнки житимләр ярдмгә, меһир-шәпқәткә вә һисдашлиққа әң көп еһтияжлиқтур. Ислам дини рәһим-шәпқәтни алдинқи орунда қойидиған вә уни әң қаттиқ тәшәббус қилидиған дин болуп, житимләрниң бешини силашни әң катта ибадәтләрниң қатаридин санайду.

Житимләрниң һалидин хәвәр елиш пәриздур

Җәмийәттики житим балиларниң һалидин хәвәр елиш, бешини силаш, маддий вә мәнивий җәһәтләрдин ярдәм қилиш, оқутуш вә тәрбийәләш арқилиқ уларни әқлий, әхлақий вә җисманий тәрәпләрдин мукәммәл, яхши бир мусулман қилип йетиштүрүп чиқиш шу җәмийәттә яшайдиған мусулманларниң үстигә пәриз купайидур *(пәриз купайә – мусулманлар җамаәсидин бәзиләр ада қилса башқилардин уни ада қилмиғанлиғиниң җавапкарлиғи сақит болидиған пәриз болуп, бирәр кишиму ада қилмиса, шу җәмийәттики мусулманлар җамаәси вә уни аңлиған пүтүн мусулманлар гунакар болиду).*

Бу дегәнлик, бир мәһәллидә житимләрниң һалидин хәвәр алидиған бирму адәм чиқмиса, шу мәһәллә хәлқиниң һәммиси Аллаһ таалаға ғәзивигә вә җазасиға учрайду, дегәнликтур.

Житимләрниң ишини һәммә адәм башқисиға ташлап қоюп, өз иши билән мәшғул болса, житимләрниң ишиға көңүл бөлидиған адәм чиқмай қалиду. Шуңа һәр бир мусулман буни өз мәсъулийитим дәп тонуши лазим. Житимләрниң һалидин хәвәр елиш бай-кәмбәғәл, кадр-дехан, зиялий-авам һәммә адәмниң қолидин келидиған иш. Буниңға өзрә қобул қилинмайду; чүнки житимләр һалидин хәвәр елиш дегән ихтисат билән болмайду; житимләрниң ихтисаттин көпрәк меһир-шәпқәткә, көңүл бөлүшкә вә башқиларниң өзини бағриға бесишиға муһтаждур, буни һәммә адәм қилалайду. Шуңа қол илкидә барлар ихтисади билән, қол илкидә болмиғанлар чирайлиқ сөз қилиш, һисдашлиқ қилиш, меһрибанлиқ йәткүзүш, һал-әһвалини сораш, давамлиқ йоқлаш, өйигә чақирип биллә тамақ йейиш, дәрт-әләмлирини тиңшаш, чирайлиқ тәсәллий бериш, йол көрситиш, тәрбийәләш қатарлиқлар билән житимләрниң бешини силалайду. Хәлқимиздә: “Буғдай нениң болмиса, буғдай сөзүң йоқму?” дәйдиған һекмәт бар.

Аллаһ таала житимләргә яхшилиқ қилишни әң катта ибадәтләр қатардин саниған: “Аллаһқа ибадәт қилиңлар, униңға һеч нәрсини шерик кәлтүрмәңлар, ата-анаңларға, уруқ-туққанлириңларға, житимләргә, мискинләргә, йеқин хошниларға, жирақ хошниға, яндики һәмраға, мусапирға, қол астиңлардики кул-чөриләргә яхшилиқ қилиңлар” ***(Ниса сүриси, 36- айәт)***.

Житимни баққан адәм чоң мәртивә қазиниду

Балилар һаятлиқниң зенити, көңүлниң шатлиғидур; балиси йоқ кишиләр житимләрни беқип, бешини силап, қатарға қошуш арқилиқ җәннәтләрдә пәйғәмбәр әләйһиссалам билән билләә болуш шәрипигә наил болалайду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Мән житимни баққан адәм билән җәннәттә худди мошундақмиз” ***(Бухари, Әбудавуд, Тирмизи ривайити)***, дәп икки бармиғини җүпләп көрсәткән. Пәйғәмбәр әләйһиссалам йәнә мундақ дегән: “Муслманларниң өйлири ичидә әң яхши өй, униңда житим болуп, у житимгә яхшилиқ қилған өй, әң яман өй униңда житим болуп, у житимгә яманлиқ қилған өйдур” ***(Ибни Маҗә ривайити).***

Житимләрни өз балисидәк көрүш

Житим балиларни беқип Аллаһ тааланиң нәзәридә жуқури мәртивә қазинишниң шәрти житимләрни баққан аилә әзалириниң уларни азрақму йәклимәй, өз балилириға охшаш көрүп, охшаш кийиндүрүп, охшаш йегүзүп, охшаш тәрбийә қилип, охшаш оқутуп, меһри-муһәббитини охшаш берип қатарға қошушидур. Амма житимләргә айрим муамилә қилиш яки уларни йәкләш чоң гунадур.

Өгәй балиларниму яхши беқип, яхши тәрбийәләп қатарға шундақ қошуш керәк. Өгәй балини өз балисидәк көрүп, меһиршәпқитини беғишлиған адәм мәйли ата болсун, мәйли ана болсун, житимләрниң бешини силиғанниң соавини тапиду. Муһим болғини, житим балиларға өзлириниң житим екәнлигини һис қилдурмаслиқ, өзлирини шу аилиниң иззәтлик бир әзаси қатарида һис қилиш вә һеч қандақ бир айримичилиқ яки йәкләшни көрмәслигини ишқа ашуруштур.

Житимлик нуқсанлиқ яки әйип әмәс

Житимлик Аллаһ тааланиң тәғдири вә қисмитидур. Әгәр житимлик нуқсанлиқ яки әйип яки яманлиқ болса еди, инсанийәтниң иптихарлиқ үлгүси, әхлақ-пәзиләтниң йеганә нәмуниси һәзрити Муһәммәд ләйһиссалам житим болмиған болар еди; пәйғәмбиримиз

ата-анисидин кичик айрилип житим қалған болсиму, уни Аллаһ таала өзи тәрбийәлигән вә бу камаләткә йәткүзгән. Пәйғәмбәр әләйһиссалам өзи тоғрилиқ: "Мени рәббим әң мукәммәл тәрбийәлиди" дегән ***(Муттәқий: 31895- һәдис).***

Житимни хорлаш чоң гунадур

Аллаһ таала Қуръан кәримдә: "Житимни хорлима" дегән ***(Зуһа сүриси 9-айәт)***. Житимни хорлаш – уни уруш, һақарәтләш, мәсхирә қилиш, пәс көрүш, көзгә илмаслиқ, ач қоюш, һиссиятини камситиш, күчи йәтмәйдиған ишқа зорлаш, яман ишларға буйруш, өз балилиридин айрим муамилә қилиш қатарлиқларни ипадиләйду.

Аллаһ таала житимләрни хорлиғанларни динни инкар қилғанлар қатарида әйиплигән: "Динни инкар қилған адәмни көрдүңму? У житимни дүшкәләйду, йоқсулға таам беришни тәрғип қилмайду" ***(Маун сүриси, 1-3- айәтләр).***

Житимни баққанниң мукапати

Бизниң үлгимиз вә йолбашчимиз һәзрити Муһәммәд әләйһиссалам житимләрниң бешини силашта, башқиларниму шундақ қилишқа тәрғип қилишта әң алдинқилардин еди. Пәйғәмбәр әләйһиссалам қәлбиниң қаттиқлиғидин шикайәт қилип кәлгән бир адәмгә мундақ дегән: "Сән қәлбиңниң юмшишини вә бу һажитиңниң рава болушини халамсән? ундақта, житимләргә шәпқәт қил, уларға өзәң йәйдиған таамдин йегүзгин; шу вақитта қәлбиң юмшайду вә һажитиң рава болиду" ***(Әбунәим: 3679- һәдиси. Тәбәраниму "Муъжәмул әвсәт" намлиқ һәдис топлимида, Абдуразиқларму өз әсәрлиридә ривайәт қилған)***. Чүнки һәр ким өзиниң балилирини ойлиса, балилирини шу чарисиз вә қанатсиз қалған житим балиларниң орнида қойса, әлвәттә униң таштәк қетип кәткән қәлбиму юмшайду, көңли сунниду вә ич ағритиш һиссиятиға келиду-дә, ярдәм қилишқа бәл бағлайду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәдистә мошу нуқтини мәхсәт қилған болуши мүмкин. Йәнә бир тәрәптин, житимләргә меһир-шәпқәт көрситиш вә уларниң һажәтлирини рава қилишниң қәлбләрниң юмшишиға вә һажәтлириниң рава болушидики сәвәп: бу ишниң Аллаһ таалани әң

көп мәмнун қилидиған халисанә ибадәт болғанлиғидин болса керәк. Чүнки житимләр қанатлири сунғанлиқтин учалмиған қушларға охшаш пәришан, көңли сунуқ, чарисиз қалғанлиқтин бирәвләрниң һисдашлиқ қилишиға вә һаҗәтлирини рава қилип беришигә наһайити еһтияҗлиқтур.

Хәлқимиздә: "Атиси барниң теғи бар, атиси йоқниң деғи бар" дәйдиған тәмсил бар; чүнки житимниң қәлбидә түгимәс-пүтмәс деғи болиду; буни житим болмиғанлар билмәйду, җәмийәттә ич ағритишқа тегишлик бири болса, у дәл житим балилардур.

Житимни баққан аял, анисиниң орнида

Анилиқ, Аллаһ таала аялларға ата қилған шундақ улуқ бир хисләтки, пүтүн дунияниң әрлири бирлишипму бу хисләткә еришәлмәйду вә һәқиқий мәнадә "Анилиқ" қилалмайду.

Бу хисләт бала туққан аялларғила хас болмастин, бәлки пүтүн аял җинсиға ортақ хисләттур. Көрүватимизки, бала туғуп бақмиған көплигән аяллар беқивалған балилирини, яки өгәй балилирини бағриға бесишта, уларға "Анилиқ" меһрини беришта балиларниң өз анилириға охшаштур, гайида өз анилиридинму артуқ болуп кетиду. Муса әләйһиссаламни беқип чоң қилған "Ана" Пиръәвнниң аяли болуп, у дунийдики аялларниң әң яхшиси болуш сүпити билән Қуръан кәримдә тилға елинған.

Ислам тарихида өткән катта өлүмалардин вә инсанийәт үчүн унтулмас хизмәтләрни көрсәткән мәшһур шәхсләрдин нурғунлиған кишиләр өгәй, яки беқивалған анимларниң қолида өсүп йетилгән. Демәкчимизки, өзи туғмиған аяллармуму тәрбийәсигә кәлгән балиларни шундақ яхши йетиштүрүп чиқалайду. Чүнки Аллаһ таала аниларниң қәлбигә селивәткән бу тәңдашсиз меһир-шәпқәт уларни ихтиярий вә ихтиярсиз шундақ қилдуриду.

Беқиливатқан балиларму шу аилидики анини өз анисиға охшаш көрүши вә ата-аниға қилишқа тегишлик һөрмәт-еһтирам билән итаәтчанлиғини вайиға йәткүзүши керәк.

Уйғур җәмийитидики паҗиәләрдин бир өрнәк

Һазирқи уйғур җәмийитимиздә хәлқимиз исрапчилиқта һәддидин ешип кәткән, һәтта бәзиләр пул хәшләшниң орнини тапалмай аварә болушмақта. Ресторанлиримиз исрапчилиқниң мәнбәси, той-төкүнлиримиз бузуп-чечишниң асаслиқ орни болуп қалмақта. Тәқвадарлиримиз яки өзлирини тәқвадар қилип көрситиватқанлар тәкрар бир қанчә қетим һәҗ қилиш йолида йүз миңларчә пулни сәрип қилиду; тоғра, қудрити йәткән мусулман адәмниң өмри ичидә бир қетим һәҗ қилиш пәрзини ада қилиши пәриздур. Амма тәкрар һәҗ қилиш нәплә ибадәтләр қатаридин санилиду; нәплә ибадәтләр үчүн пәризгә охшаш совапму йезилмайду. Һалбуки, җәмийәттики житимләрниң һалидин хәвәр елиш, уларниң турмуш вә оқуш чиқимлирини көтириш шу җәмийәттики қол илкидә барлар үчүн пәриз болуватқан йәрдә, бундақ бир зөрүр болған бир иҗтимаий пәризни қайрип қоюп, пәриз болмиған тәкрар һәҗ қилиш вә өмрәни қилишқа шунчилик көп пул хираҗәт қилиш һәргизму тәқвалиқтин әмәс, бәлки я риякарлиқ (хәлиққә өзини көрситиш) яки билимсизликтур.

Ривайәт қилинишичә, әлламә Абдуллаһ ибни Мубарәк1 һәҗ сәпиригә чиқип, йолниң йеримиға кәлгинидә, йол бойида ачлиқтин қийнилип ятқан йоқсулларни көрүп: “Болди, мән һәҗ қилип болдум, һәҗгә атиғанлиримни шу йоқсулларға атидим” дәп, пул-маллирини уларға бериветип, қайтип кәткән екән. Мана бу һәқиқий тәқвалиқ, мана бу һәқиқий мәсъулийәтчанлиқ.

Һалалниң һесави, һарамниң азави бар

Өзиниң уруқ-туққанлири яки хошнилири яки мәһәллисидикилири ичидә, балилирини оқутуш, давалиниш вә башқа еһтияҗлири сәвәплик пулға зор еһтияҗлиқ болғанларниң яки қарийлиқта вә башқа диний илимләрдә оқуватқан һәм оқутиватқанларниң һалидин хәвәр алмастин, худди җәмийәттә ихтисат билән қилинидиған яхшилиқ йоллири түгәп қалғандәк, тапқан пулини тәкрар һәҗ, тәкрар өмрә қилиш үчүн сәрип қиливатқанлар Аллаһ тааланиң алдида қандақ җавап берәр. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән:

"Қиямәт мәйданиға бәндиниң қәдими қоюлған һаман төрт нәрсидин сорилиду: өмрини немә билән өткүзгәнлигидин, пул-мални нәдин тепип, нәгә ишләткәнлигидин, үгәнгән билими билән қандақ ишларни қилғанлиғидин" ***(Имам Тирмизи ривайити).***

Қиямәт күни Аллаһ таала биздин: "Тапқан пулни нәгә хираҗәт қилдиң" дәп сориса, биз: "Тәкрар һәҗ қилишқа" дәп җавап бәрсәк, Аллаһ таала биздин: "Үстүңдики иҗтимаий пәризләрни билмидиңму? Палани хошнаңниң яки палани туққиниңниң ихтисатқа зор еһтияҗлиқ екәнлигини биләттиңғу? Немишкә бу пәризни ада қилмай нәплигә есиливалдиң?" дәп соримасму? Бу соалға биз немә дәп җавап бәрмәкчи?! Бәзиләр дейиши мүмки: "Тапқан пулини һарам йолларға, кечиликләрдики рәңлик олтурушларға вә һәр түрлүк исрапчилиқларға чиқим қилидиғанлар сан-санақсиз туруп, нәплә болсиму ибадәт үчүн пул сәрип қилғанларға бунчилик кайип кетишниң немә һаҗити?".

Дәймизки, тапқан пуллирини һарам йолларға сәрип қилидиғанлар қилмишлириниң җазасини бу дуния вә ахирәттә чоқум тартиду; у башқа бир җинайәт. Уни сөзләшниң орни башқа мавзуда болиду. Амма биз ибадәт нами билән садир қилиниватқан исрапчилиқ һәққидә тохтиливатимиз, һәмдә көпрәк яхши әмәл қилип совап издәватқан қериндашларға сөзләватимиз. Буниңдин мәхсәт бирәвләрни әйипләш әмәс, бәлки "Авал немә қилиш керәк" лигини вә совап тепишниң әң капаләтлик йолини чүшәндүрүштур.

Бәзиләр дейиши мүмки: "Биз житимләрниму беқиватимиз, қайта һәҗниму қиливатимиз, чүнки пулимиз һәммигә йетидуғу?". Дәймизки, сиз һәммә житимләрни беқиватамсиз? Яки җәмийәттә житим түгәп қалдиму? Яки башқа иҗтимаий пәриз йоқму? Яки нәплини пәриздин әла көрүшкә дәлилиңиз барму? Растинла совап издигән адәм әлвәттә совави көп болидиған әмәлләргә алдирайду; пәризләрни нәплиниң алдиға қоймайду. Һәрәмгә кәлгән адәм совавини худди тағарға мал қачилиғандәк қачилап елип елип кетиду, дәйдиған гәп йоқ; совап Аллаһ тааланиң илкидә, Аллаһ таала уни авал кишиләрниң нийитигә вә қилған әмәллириниң дәриҗисигә қарап бериду.

Йәнә нурғун кишиләр: "Бәдәл һәҗ қилдуримиз" дәп пул хираҗәт қилиду, амма, көзимиз билән көриватимизки, уларниң әвәткән пул-

лири Мәккидики бәдәл һәж тижарәтчилириниң қолиға чүшүп кетиду. Мән өзәм беваситә тәкшүрүш елип бардим. “Бәдәл һәж қилимиз” дәп кишиләрдин пул алғанларниң мутләқ көп санлиғи бәдәл һәжни қилмайду; чүнки уларниң һәр бири 50-60 адәмниң бәдәл һәж пулини жиғиду; бир адәм бунчилик көп кишиниң һәж бәдилини қандақ қилип болсун? Шуңа уларниң ичидики “Тәпмә һалал қилиш” арқилиқ кишиләрни қайил қилидиғанлар алған бәдәл һәж пулиниң интайин аз миқдарини Бенгаллиқ яки Африкилиқ ишчиларға тапшуриду, андин улар бәдәл һәж қилимиз, дәп қоюп йоқап кетиду, ахирида икки реалға (тәхминән йерим доллар) бирәрдин “һәж бәдәл гуванамиси” ни сетивелип өзлири халиғанчә исимларни йезип, уни толдуруп чиқиду вә пул бәргәнләргә тапшуриду. Улар вәтәнгә қайтқанда: “Палани һажим болди” дәп елан қилиду халас.

Амма өзиниң ата-аниси, туққанлири вә тонушлири, һәтта ят кишиләр үчүнму пул елип, һәқиқий йосунда бәдәл һәж қилидиған айрим шәхсләр буниңдин мустәснадур. Чүнки буларниң қилғини биз дәватқан хата һалдики бәдәл һәж тижаритигә кирмәйду.

Житимниң бешини силашниң йоллири

Җәмийәттики житимләрниң һалидин хәвәр елиш вә бешини силашниң йоллири көп, мәсилән:

1. Қол илкидә бар аилиләр мәһәллисидин яки туққанлири арисидин бирәрдин житим балини бала қилип беқивелиш вә уни өз балисидәк тәрбийәләп, оқутуп җәмийәткә, мусулманларға пайдилиқ, иман вә әхлақлиқ бир инсан қилип чиқиш. Мана буларни қилиш пәйғәмбәр әләйһиссалам билән җәннәтләрдә биллә болушни халайдиған мусулман үчүн қийин әмәс.

2. Житим балилар үчүн мәлум миқдарда айлиқ пул бәлгүләп қоюп, уларни чоң болуп, өз еһтияҗидин чиқалайдиған болғичилик тәминләп туруш. Әрәп вә ислам мәмликәтлиридә “Житимләрни капаләтләндүрүш” нами астида көплигән җәмийәтләр бар. Улар житимләргә ярдәм қилмақчи болғанларни тизимлап, улардин айлиқ ярдәм топлайду вә житимләргә һәр айда йәткүзүп бериду. Ана Вәтәндә бундақ қилиш мүмкин болмисиму, шәхсләр өз алдиға бирәрдин яки көпрәк житим балиниң чиқимлирини көтәрсә болиду.

3. Алий мәктәпләргә оқушқа кириш үчүн җиддий ихтисатқа муһтаҗ болған житимләрниң оқуш чиқимлирини көтириш.

4. Житимләр бар аилигә нәқ пул, яки йемәк-ичмәк, кийим-кечәк қатарлиқ турмуш еһтияҗлирини йәткүзүп бериш.

5. Диний мәдрисләрдә оқуватқан житим талипларниң барлиқ чиқимлирини көтириш.

6. Чоң ярдәмләрни қилалмайдиғанларниң мәһәллидики житим балиларни һәптидә бир қетим, болмиғанда айда бир қетим болсиму өйигә чақирип тамақландуруш, кийим-кечәклирини йеңилап қоюши; бу житимләрниң бешини силаштики әң аддий тәләп.

Ахирида дәйдиғинимиз, пәйғәмбәр әләйһиссаламниң: “Сениң сәвәвиң билән Аллаһ таала бир кишини һидайәт қилса, бу сениң үчүн дуния вә униңдики нәрсиләрдин яхшидур” (Муслим ривайити) дегән сөзиниң роһи билән ейтқанда, бир житим балини беқип, тәрбийәләп, оқутуп, инсанийәткә, җүмлидин мусулманларға мәнпәәтлик, ярамлиқ бир мусулман инсан қилип чиқишниң нәқәдәр улуқ вә чоң әмәл-ибадәт екәнлигини сөз билән баян қилишқа күчимиз аҗизлиқ қилиду; буниңдинму соваплиқ иш барму?

ТӘРБИЙӘЧИДӘ БОЛУШҚА ТЕГИШЛИК СҮПӘТЛӘР

1. **Ихлас**
2. **Тәқвалиқ**
3. **Илим**
4. **Мәсъулийәтчанлиқ**
5. **Чидамлиқ вә мәрһәмәтлик болуш**
6. **Меһир-шәпқәт вә сөйгү-муһәббәт**
7. **Аллаһ таалаға йөлиниш**

Тәрбийәчидә болушқа тегишлик сүпәтләр

Тәрбийәчидә болушқа тегишлик сүпәтләрни тонуштин авал "Бирәв өзидә болмиғанни һеч кимгә берәлмәйду" дәйдиған әқлий қаидини унутмаслиғимиз керәкки, ата яки ана яки муәллим яки қандақла бир тәрбийәчи өзи әхлақлиқ болмиса, у һечкимни әхлақлиқ қилалмайду; чүнки улар өзлиридә болмиған әхлақни һеч кимгә берәлмәйду. Шуңа һәр қәндақ бир ата-ана яки муәллим яки һәр қандақ бир тәрбийәчи өзини ғәлибигәериштүрүшкә кепиллик қилидиған асаслиқ сүпәтләрни өзидә йетиштүрүшкә муһтаж, бу сүпәтләр төвәндикичә:

1. Ихлас

Ихлас – һәр бир ишни Аллаһ үчүн халис қилиш дегәнликтур; тәрбийәдики ихлас йетәрлик сәвәпләрни қилиш билән биллә Аллаһ тааланиң разилиғини көзләп қетирқинип, көңүл қоюп ишләшни тәқәзза қилиду. Ана балисини тәрбийәләш йолида Аллаһ таалаға ихлас бағлап, униңға ишәш қилидикән, Аллаһ таала чоқум уни тәрбийә ишида ғәлибигә ериштүриду. Шуңа һәр қандақ ата-ана яки муәллим нийитини дуруслап, Аллаһ тааладин ярдәм сорашқа муһтаж. Шу вақитта Аллаһ таала униңға үнүмлүк тәрбийә йоллирини асанлаштуруп бериду вә мәдәт қилиду.

Инсан Аллаһ таалаға чин әқидә бағлаш вә униңдин ярдәм сораш сайисида, өзидә болмиған маддий вә мәнивий энергияләргә егә болалайду; дохтур кесәлгә диагонз қоюшта ихлас қилса, Аллаһ таала

униңға тоғра диагноз қоюшни вә үнүмлүк давалашни илһам қилиду. Адвокат наһәқчиликкә қарши туруш йолида ихлас қилса, Аллаһ таала униңға чоқум ғәлибә ата қилиду. Чүнки исламда һәр ишниң беши ихласдур; адәм балисиниң икки дуниялиқ саадити, маддий вә мәнивийитигә кепиллик қилалайдиған ихластин бөләк иккинчи бир хисләт йоқтур. Һәр қандақ бир ишта ихлас тәләп қилиниду. Намаз оқуш, роза тутуш, закат бериш, һәж қилиш, илим тәһсил қилиш, Қуръан тилавәт қилиш, житим-йесирларға ярдәм қилиш, һалал рисқ үчүн ишләш қатарлиқ һәммә ишта ихлас бағлап иш қилиш лазим. Ихлассиз қилинған әмәл-ибадәт Аллаһ таалаға қобул болмиғандәк, ихлассиз қилинған тәрбийәниңму үнүми болмайду.

2. Тәқвалиқ

Тәқва сөзиниң луғәттики мәнаси "Сақлиниш" дегәнлик болуп, тәқвалиқниң шәриәт чүшәнчисидики мәнаси һәққидә өлүмаларниң тәриплири төвәндикичә болған:

– Аллаһ таалаға итаәт қилиш сайисида өзини униң һимайиси астиға елиш.

– Һарамдин кечиш вә һалални илғашта интайин сәзгүр болуш.

– Гуна-мәсийәтләргә чүшүп қалмаслиқ үчүн еһтиятчан болуш.

Иккинчи хәлипә Өмәр ибни Хәттаб рәзийәллаһу әнһу Убәййә ибни Кәиб рәзийәллаһу әнһудин тәқвалиқ һәққидә сориғанда, у: "Сиз тикәнлик йолдин меңип бақҗанму?" дәп сориған. Һәзрити Өмәр: "Һәә" дегәндә, һәзрити Убәййә йәнә униңдин: "Қандақ маңдиңиз" дәп сориған, Өмәр: "Путумға тикән кирип кәтмисун дәп еһтиятчанлиқ билән маңдим" дәп җавап бәргән. Бу вақитта Убәййә униңға: "Тәқвалиқ дегән әнә шундақ болиду" дегән ***("Тәпсир ибни кәсир" ниң уйғурчә тәрҗимиси 1- том, 28-бәттин)***. Йәни тикәнлик җайдин маңған адәм "Бир адәм путумға тикән кирип кәтмисун дәп еһтиятчанлиқ билән меңиш арқилиқ өзини зиян-зәхмәттин қоғдиғандәк, тәқвадар адәмму һаятлиқ мусаписидә гуна, яман ишларни садир қилип қоюп Аллаһ тааланиң җазасиға учрап қалмаслиқ үчүн һемишәм еһтиятчанлиқ билән һәрикәт қилиду".

Тәқвалиқниң мәнаси

Тәқвалиқниң әң тоғра вә ихчам мәнаси “Мәсъулийәтчанлиқ” тур. Инсан һәр ишта мәсъулийәтчан болуп, мәсъулийәт туйғуси ичидә һәрикәт қилидиған болса, у чоқум Аллаһ тааланиң һимайиси астиғиму кириду. Һарам ишлардинму өзини сақлайду вә җазағиму учримайду. Чүнки “Мәсъулийәтчанлиқ” дегән, қилишқа тегишликни вақтида қилиш, қилмаслиққа тегишликни қилмаслиқ, дегәнни билдүриду. Мундақ адәмниң көңли раһәт, келәчиги капаләтлик вә қорқунучлардин хатирҗәм болиду. Хәлқимиздә “Өзини сориған ханниң алдиға бармапту” дегән һекмәт бар. Чүнки өз мәсъулийитини орунлиған адәм хәлиқниң вә Аллаһ тааланиң алдида һеч қачан әйипкар әмәс.

“Аллаһтин қорқуш” дегәнниң мәнаси немә?

Тәқвалиқ, Аллаһтин қорқуш дәпму тәбирлиниду. Қуръан кәримдә: “Аллаһтин қорқуңлар” дегән айәтләр көп учрайду, һәдисләрдиму вә барчә ислам мәнбәлиридиму көп тәкрарлиниду. Дунияда нурғунлиған қорқуш түрлири бар болуп, инсанлар өлүмдин қорқиду, мал-дуниясидин айрилип қелиштин қорқиду, қарақчидин қорқиду, үз-абройиниң төкүлүп кетишидин қорқиду, өзлиригә вә пәрзәнтлиригә зиян-зәхмәт йетишидин қорқиду, бирәвниң көңлини рәнҗитип қоюштин қорқиду, бирәр башлиқниң яки җамаәтниң нәзәридин чүшүп қелиштин қорқиду, өзигә яхшилиқ вә хәйр-еһсан қилип туриватқан кишини рәнҗитип қоюп, оттуридики мунасивәтниң үзүлүп қелишидин қорқиду. Қиз-оғулларниң муһәббитидин айрилип қелиштин қорқиду. Һәтта балиларму ата-анисидин таяқ йейиштин қорқиду, кичик балилар болса қараңғудин қорқиду, җин-алвастидин қорқиду, ялғуз қалса техиму қорқиду.

Әнди “Аллаһтин қорқуш” қайси түрдики қорқушқа кириду?

Шәксизки, “Аллаһтин қорқуш” дегән өзигә яхшилиқ қилип туриватқан кишини рәнҗитип қоюп, оттуридики мунасивәтниң үзүлүп қелишидин қорқушқа охшайдиған бир қорқуштур. Бу түрдики қорқуш Аллаһ тааланиң улуқ мақамиға толиму яришидиған қорқуштур. Аллаһ тааланиң җазасидин қорқушму мошу

қорқушниң ичигә кириду; чүнки мунасивәт бузулған вә хәйр-еһсан үзүлгәндин кейин, күтүлидиған нәрсә җазадин башқиси болмайду. Ундақ болмиғанда, Аллаһ тааладин худди қорқунучлуқ адәмдин қорққандәк, яки залимдин қорққандәк қорқмайду. Чүнки Аллаһ таала бу сүпәтләрниң һәммисидин әлвәттә пактур. Әксичә, у мәхлуқатиға әң меһрибан, әң көйүмчан вә әң шәпқәтлик заттур.

Өмәр ибни Хәттаб рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир күни пәйғәмбәр әләйһиссаламниң алдиға урушта әсиргә чүшкәнләр кәлтүрүлди, уларниң арисида техи әмчәктин айрилмиған балисини издәватқан бир аял бар еди; аял балисини тапти вә уни бағриға чиң басқиничә емитишкә башлиди. Пәйғәмбәр әләйһиссалам йенидикиләргә аялни көрситип туруп улардин: "Бу аялни мошу балисини отқа ташлашқа рази болиду, десә ишинәмсиләр?" дәп сориди. Улар: яқ, һәргизму чидап турулмайду, дейишти; андин пәйғәмбәр әләйһиссалам уларға: "Аллаһ бәндилиригә мошу аялниң балисиға болған шәпқитидинму бәк шәпқәтликтур" деди ***(Бухари вә Муслим: 5653- һәдис; Муслим: 2754- һәдис).***

Аллаһ таала әнә шундақ шәпқәтликтур. У бәндилирини азаплашни халимайду, униң дозақни яратқанлиғи җәннәтниң қәдрини билдүрүш вә өзигә асийлиқ қилғанларни, бәндилириниң қенини ичкән вә уларға зулум қилғанларни әдәпләш үчүндур. Бала тәрбийәсидә болушқа тегишлик әң асаслиқ сүпәт тәқваликтур; тәқвалиқ мәңгүлүк аманлиққа вә Аллаһ тааланиң ярдимигә еришишниң капалитидур.

Тәқвалиқ тоғрилиқ кәлгән айәт вә һәдисләр

"Әй иман ейтқан затлар! Аллаһтин қорқуңлар, тоғра сөзни қилиңлар; шундақ қилсаңлар Аллаһ әмәллириңларни түзәйду, гуналириңларни кәчүриду" ***(Әһзаб сүриси, 70- айәт).***

"Аллаһтин қорқуңлар вә билиңларки, Аллаһ тәқвадарлар билән биллидур"***(Бәқәрә сүриси, 194-айәт)***. "Аллаһниң нәзәридә әң һөрмәтлик болидиғиниңлар әң тәқвадар болғиниңлардур" ***(Һуҗурут сүриси, 13-айәт)***. "Кимки Аллаһтин қорқидикән, Аллаһ униңға чиқиш йоли бериду. Аллаһ униңға ойлимиған йәрдин рисқ бериду" ***(Талақ сүриси, 2-айәт)***.

Пәйғәмбәр әләйһиссаламдин: кишиләрни җәннәткә әң көп

киргүзидиған нәрсә немә? дәп соралғанда: "Тәқвалиқ билән гөзәл әхлақ" дәп жавап бәргән ***(Бухари вә Муслим ривайити)***. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: "Нәдә болмиғин, чоқум Аллаһ таалаға тәқвалиқ қилғин, яманлиқни яхшилиқ билән өчәргин, билгинки, яратқучи Аллаһ әң мукәммәл әхлақ егисидур ***(Ибни Һиббан ривайити).***

3. Илим

Илимниң һаяттики әң һәқиқий йолбашчи екәнлигини талайлиған даналар ейтип кәлмәктә. Һәр бир ишниң өзигә хас илми болғинидәк, тәрбийәниңму өзигә хас илми бар; тәрбийә һәққидә билими болмиған адәм тәрбийә ишини бәжирәлмәйду. Тәрбийәчиниң ислам әқидисини, шәриәт әһкамлирини, һалал-һарам мәсилилирини, ислам әхлақини яхши билгәнниң сиртида, ислам тәрбийәсиниң принциплирини вә усул-чарилирини мукәммәл билиши лазим. Шундақ қилғандила балиларни Қуръан кәрим вә сүннәтниң роһиға уйғун қилип тәрбийәләп чиқалайду. Навада ата-ана яки муәллим буларни билмисә, балиларниң тәрбийәси нә әхлақий, нә иҗтимаий, нә психика тәрәптин яхши болмай қалиду. Шуңа балиларни тәрбийәләш үчүн чоқум билимлик болуш шәрт; қарайдиған болсақ, илимниң әһмийити тоғрилиқ кәлгән айәт вә һәдисләр интайин көп.

"Аллаһ силәрниң араңлардики иман ейтқанлар билән илим берилгәнләрни бир қанчә дәриҗә жуқури көтириду" ***(Муҗадилә сүриси, 11- айәт).*** "Билидиғанлар билән билмәйдиғанлар тәң болаламду?" ***(Зумәр сүриси, 9-айәт)***. Қуръан кәримдики тунҗа айәтниң "Оқи" дегән буйруқ шәкли билән чүшкәнлигиму илимниң нәқәдәр әһмийәтлик екәнлигини билишимиз үчүн йетәрликтур. Пәйғәмбиримиз Муһәммәд әләйһиссалам мундақ дегән: "Билим елиш әр болсун, аял болсун һәр қандақ бир мусулман кишигә пәриздур" ***(Бухари вә Муслим ривайити)***. У йәнә: "Кимки билим елиш йолиға киридикән, Аллаһ таала униң җәннәткә кириш йолини асанлаштуриду" дегән ***(Һаким ривайити: 291- айәт).***

4. Мәсъулийәтчанлиқ

Тәрбийәчи балиларни иманий, әхлақий, әқлий, җисманий вә иҗтимаий җәһәтләрдин мукәммәл қилип йетиштүрүп чиқиштин ибарәт бу чоң вә еғир мәсъулийәтни һемишәм һис қилип туруши

лазим. Тәрбийәчиниң өз үстидики бу чоң мәсъулийәтни давамлиқ һис қилип туруши, униң тәрбийә йолида техиму көп тиршчанлиқ көрситишигә вә қолидин кәлгәнниң һәммисни қилишқа түрткә болиду. Тәрбийәчи мәйли ата, мәйли ана, мәйли муәллим болсун, у өзиниң чоң мәсъулийәт вә җавапкарлиқ егиси екәнлигини қәтъий унутмаслиғи лазим; тәрбийәчи мәсъулийәтни толуқ орунлимиса, өзиниң тәрбийәси астидикиләрниң әң аддий әһвалиғичә назарәт қилип, билип туруш борчини унутса, у тәрбийә ишида мәғлуп болған болиду вә Аллаһ тааланиң алдида тәрбийәси астидикиләрниң җавапкарлиғиға тартилиду.

5.Чидам вә мәрһәмәт

Сәвирчанлиқ, меһрибанлиқ, тәмкинлик, еғир-бесиқлиқ, юмшақлиқ вә мәрһәмәтлик қатарлиқ сүпәтләр тәрбийәчини тәрбийә ишида ғәлибигәериштүридиған асаслиқ амиллардин санилиду. Һәр қандақ тәрбийәчи мошу сүпәтләр арқилиқ балиларниң сөйгүсигә вә өрмитигә еришиду, нәтиҗидә балилар униң сөзини аңлайду, дегәнлирини орунлайду.

Сәвирчанлиқ билән еғир бесиқлиқ гөзәл әхлақниң әң есили санилиду; Аллаһ таала Қуръан кәримдә бу хисләт егилирини тәқвадарлардин саниған вә өзиниң уларни дост тутидиғанлиғини җакалиған: “Тәқвадарлар кәңчиликтиму, қисинчилиқтиму Аллаһ йолида пул-мал сәрип қилидиғанлар, аччиғини жутидиғанлар, кишиләрни кәчүридиғанлардур. Аллаһ яхшилиқ қилғучиларни дост тутиду” ***(Ал имран сүриси, 134-айәт)***. “Кимки сәвир қилса вә кәчүривәтсә, шәксизки униң бу иши алийҗанаплиқтур” ***(Шура сүрити, 43-айәт).*** Пәйғәмбәр әләйһиссалам Абдуқәйс дегән бир адәмгә: “Сениңдә Аллаһ таала яқтуридиған икки хисләт бар, улар: сәвирчанлиқ вә еғир бесиқлиқтур” дегән ***(Имам Муслим ривайити)***.

Қаттиқлиқ билән қилғили болмайдиған ишларни юмшақ вә силиқлиқ билән қилғили болиду. Бу һәқтә пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Еғир бесиқлиқ қайси нәрсигә кирсә, уни гөзәлләштүриду, у қайси нәрсидин жулуп елинса, шу нәрсини сәтләштүриветиду” ***(Муслим ривайити)***. Көйүмчанлиқ билән меһрибанлиқ Аллаһ таалаға әң йеқимлиқ сүпәтләрдин санилиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бир һәдистә: “Меһрибанлиқтин мәһрум қалған адәм барлиқ

яхшилиқлардин мәһрум қалған болиду” дегән ***(Муслимниң “сәһиһ Муслим” намлиқ һәдис топлиминиң 2003-бетидә ривайәт қилинған).***

Ғәзәплиниш, тез аччиқлиниш вә өзини туталмаслиқ сәлбий сүпәтләрдин болуп, һәр қандақ бир иҗтимаий ишларда, хусусән тәрбийә ишлирида униң зийини көптур. Чүнки өзини туталмайдиған вә аччиғини басалмайдиған адәм көп һалларда чоң хаталиқларға дучар болиду. Мундақ адәм тәрбийә ишлиридиму ғәлибә қилалмайду, чүнки тәрбийә алаһидә сәвирчанлиқ вә еғир бесиқлиқ тәләп қилидиған бир мәсилә; Аллаһ таала бәндилирини уларниң күчи йәтмәйдиған ишларға буйруған әмәс; аччиғини бесивелишни вә ғәзәпни йеңишни үгиниш тиршчан адәм үчүн анчә қийин әмәс. Һәммә иш җапаға чидап өзини көндүрүш вә мәшиқ қилиш билән болиду.

Аччиқни бесивелиш вә ичидә оттәк йениватқан ғәзәпни йеңиш һәқиқий күчлүк адәмниң сүпитидур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам саһабилиридин: “Силәр қандақ адәмни әң күчлүк дәйсиләр?” дәп сориғанда, саһабиләр: “Һеч ким жиқиталмайдиған адәмни әң күчлүк дәймиз” дәйду. Бу вақитта пәйғәмбәр әләйһиссалам уларға җавап берип: “Ғәзәпләнгән вақитта өзини туталиған адәм һәқиқий күчлүк адәмдур” дәйду ***(Бухари вә Муслим ривайити).***

6. Меһир-шәпқәт вә сөйгү-муһәббәт

Һәр қандақ бир тәрбийәчиниң тәрбийәдә үнүмлүк нәтиҗә қазинишида әң асаслиқ роль ойнайдиған муһим амилларниң бири балиларға меһир-шәпқәтлик болуши вә сөйгү-муһәббитини уларға изһар қилип туруш билән уларниң сөйгүсигә еришиштур. Тәрбийәчи балиларға өзини сөйдүрүш арқилиқ өзини қобул қилдуралайду; балиларға өзини қобул қилдурғандин кейин, балилар униң сөзигә кириду вә униң көңлини аяп болсиму, униң хаһишиға һөрмәт қилиду вә тәрбийәсини қобул қилиду. Әрәпләрдә: “Һәр ким өзи сөйгән кишигә бойсунғучидур” дәйдиған мақал бар.

Сөйгү-муһәббәт шундақ бир мөҗүзилик вә сеһирлик нәрсики, униң билән қәлбләргә егә болғини болиду. Шуңа һәр ишта әң авал қолға кәлтүрүшкә тегишлик нәрсә сөйгү-муһәббәттур. Балиларниң сөйгү-муһәббәткә болған еһтияҗи худди уларниң күндилик йемәк-ичмәкләргә болған еһтияҗиға охшаш тәбиий еһтияҗлардин биридур. Әгәр уларға сөйгү-муһәббәтни кам бәрсиңиз, улар буни

сирттин толуқлашқа мәҗбур болуп қалиду, бу вақитта сиз уларниң муһәббитидин айрилип қалисиз. Шуңа балилар билән көпрәк сирдишиш, уларниң көңлини елиш вә артуқчилиқлирини махтап қоюш лазим.

7. Аллаһ таалаға йөлиниш

Һәр қандақ бир тәрбийәчи өзиниң тәрбийә ишлирида муваппәқийәткә еришиши үчүн алди билән Аллаһ таалаға йөлиниши, униңдин ярдәм вә мәдәт тилиши толиму муһимдур. Чүнки һәр қандақ бир муваппәқийәт авал вә ахир чоқум Аллаһ тааладин келиду. Шундақ екән, тәрбийә һемишәм Аллаһ таалани яд етиш билән биллә болуши, тәрбийәчи һемишәм униңға ялвуруп илтиҗа қилишни вә униңдин ярдәм сорашни унутмаслиғи лазим.

Тиләкләрниң әмәлгә ешиши үчүн дуа билән сәвәп һәр иккилиси һәл қилғуч роль ойнайду. Булар бир-биридин қәтъий айрилалмайду. Шуңа инсанлар һәр ишни рояпқа чиқириш үчүн Аллаһқа дуа қилиш билән биллә, қолидин келишичә сәвәпләрни қилишқа буйрулған. Чүнки мәхсәткә йетишниң сәвәплирини асанлаштуруш вә йоллирини йорутуш ролини ойнайду. Аллаһ таала һәммә ишни сәвәпләргә бағлиқ қилған. Бу һәқтә Қурьан кәримдә мундақ дейилиду: “Инсан пәқәт өзиниң ишлигән ишиниң нәтиҗисини көриду” ***(Нәҗм сүриси, 39-айәт)***. Амма сәвәпкила чоқунуп кетип, Аллаһ таалани унтуп қелиш тоғра болмиғандәк, дуағила йөлинип сәвәптин беһаҗәт болушму тоғра әмәс. Чүнки алдинқиси, Аллаһ тааланиң ибадитидин баш тартқанлиқтур. Чүнки “Дуа – ибадәттур” ***(Әбудавуд ривайити).*** Кейинкиси болса: “Үзүм пиш, ағзимға чүш” дегәнликтур.

Дуа билән сәвәпниң мунасивити наһайити зич бағлинишлиқтур. Әгәр тиләкләрниң һасил болуши үчүн дуала купайә қилидиған болса еди, инсанларниң иптихарлиқ үлгүси вә пүтүн пәйғәмбәрләрниң әвзили пәйғәмбиримиз һәзрити Муһәммәд әләйһиссалам сәвәп қилмиған вә униңға тәшәббусму қилмиған болатти. Әгәр тиләкләр сәвәп биләнла һасил болидиған болса еди, пәйғәмбәр әләйһиссалам шунчә әһмийәтлик вә хасийәтлик дуаларни үммүтигә үгәтмигән вә өзиму қилмиған болатти. Пәйғәмбәр әләйһиссалам дуа билән сәвәпниң арисини қәтъий айриған әмәс; униң күндилик турмушини һәр түрлүк хасийәтлик дуалар билән толғандәк ишләш, чарә-тәдбир

қоллиниш вә һәр иш үчүн сәвәп қилиштиму пәйғәмбәр әләйһиссалам әң алдинқилардин еди. У мечиттә имам, ғазатларда қомандан, мәдрисидә устаз, динда рәһбәр вә аилисидә ишләмчан ата еди. Шуңа у ғәлибә қилди, ғайисини әмәлгә ашуралиди вә инсанийәткә үлгә болуп тилларда дастан болса, дилларда мәңгү яд етилди.

Исламда балиниң һәқ-һоқуқлири
Балиниң төрилиштин илгирики һәқлири

– Ата-аниниң бир-бирини яхши таллиши
– Ата-аниниң бир төшәктә болуштин бурун дуа қилиши
– Ата-аниниң йоллуқ кәсип билән шуғуллинип, һалалдидин рисқлиниши

Балиниң төрәлгәндин кейинки һәқлири

– Төрәлгинигә шатлинип, Аллаһ таалаға шүкри қилиш
– Төрәлминиң һаятини қоғдаш
– Аниниң саламәтлигини қоғдаш

Балиниң дунияға кәлгән күндики һәқлири

– Балиниң туғулғанлиғини тәбрикләш
– Аллаһ таалаға дуа қилип, миннәтдарлиқ билдүрүш
– Балини еғизландуруш
– Балиниң өз анисини емиш һоқуқини бериш

Балиниң йәттинчи күндики һәқлири

– Балиниң исмини қоюш
– Балиниң әқиқисини қилиш
– Балиниң бешини чүшүрүш
– Балиниң саламәтлигини қоғдаш

Исламда балиниң һәқ-һоқуқлири Балилиқ болуш немәт, әксичә балисизлиқму жаза әмәс

Балилиқ болушниң катта немәт вә зор хошаллиқ екәнлигини тилға алғинимизда, бәзиләр ата-анилиқтин ибарәт бу зор немәттин мәһрум яшаватқанлиғини көримиз. Буму камчилиқ әмәс, униң һекмитини пәқәт Аллаһ таала өзи билиду. Лекин мундақ мәһрумлуққа учриған кишиләрниң Аллаһ таалаға сиғинип дуа қилишини вә һажитини униңдин соришини тәвсийә қилимиз. Пәрзәнт немитидин мәһрум болғучилар мону айәтниң мәнасини яхши чүшиниши лазим: “Асманларниң вә зиминниң падишалиғи Аллаһқа хастур, Аллаһ немини халиса шуни яритиду, халиған адәмгә қиз пәрзәнт ата қилиду, халиған адәмгә оғул пәрзәнт ата қилиду; яки уларға оғул, қизни арилаш бериду; халиған адәмни туғмас қилиду. Аллаһ һәқиқәтән һәммини билгүчидур, һәммигә қадирдур” ***(Шура сүриси, 49-50- айәт)***. Йәни, Аллаһ таала бәндилириниң әһвалини толуқ билиду, улар үчүн неминиң яхши болидиған-болмайдиғанлиғиниму убдан билиду. У бәндилиригә пәқәт яхшилиқнила халайду.

Пәрзәнт тәләп қилиш үчүн тәвсийәләр

Пәрзәнт тәләп қилиш үчүн тәвәндикиләр тәвсийә қилиниду:

1. Сәвәп билән дуа: пәрзәнт көрүшни арзу қилидиғанлар Аллаһ таалаға сәмимий дуа қилип,

Аллаһ тааладин һажитини сораш билән бир вақитта, дохтурға берип давалинишқа охшиған маддий сәвәпләрни өз орнида орунлиши лазим. Чүнки тибабәт илми тәрәққий қилған һазирқи заманда, нурғунлиған туғмас аялларғиму чарә тепилмақта.

2. Һалалдин озуқлиниш: Һәр қандақ бир дуаниң ижавәт болуши үчүн, дуа қилғучиниң йемәк-ичмәк вә кийим-кечигиниң һалалдин борлуши шәрттур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу тоғрисида мундақ дегән: “Әй инсанлар! Һәқиқәтән Аллаһ пактур, у пәқәт пак болғаннила қобул қилиду” ***(Муслимривайити)***. Бу һәдисниң мәнаси:

Аллаһ таала қәлби пак, йемәк-ичмәклири һалалдин болғанларниңла қилған ибадәтлирини қобул қилиду, дуалирини ижавәт қилиду, дегәнликтур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам йәнә мундақ дегән: "Бирәв үсти бешини чаң-тозаң қаплиған, чачлири чугулған қияпәттә икки қолини асманға көтирип: "Әй рәббим! Әй егәм!" дәп дуа қилиду. Һалбуки униң йегән-ичкәнлири һарамдин, кийгәнлири һарамдин болуп, у һарамдин озуқланған турса, қандақму униң дуаси ижавәт болсун?!" ***(Тирмизи ривайити).*** Йәни, шундақ бир бечарә һаләттә туруп, ихлас вә вайиға йәткән кәмтәрлик билән дуа қилған болсиму, у һарамдин жирақ болмиғанлиғи сәвәплик униң дуаси ижавәт болмайду, дегәнликтур.

3. Това истиғпар: Аллаһ таала Қуръан кәримдә това-истиғпарниң пайдилиридин бири туғмаслиқни давалаш екәнлигини баян қилған: "Рәббиңлардин мәғпирәт тиләңлар, у һәқиқәтән мәғпирәт қилғучидур; у силәргә мол ямғур яғдуруп бериду, силәрниң маллириңларни вә оғуллириңларни көпәйтип бериду, силәргә бағларни, өстәңләрни ата қилиду" ***(Нуһ сүриси, 10-12- айәтләр).*** Аллаһ таала һәммигә қадирки, әгәр бирәвгә пәрзәнт беришни халиса Ибраһим әләйһиссалам билән аялиға охшаш яшинип қалғанларғиму, униңдин башқа һәтта Зәкәрия әләйһиссаламниң аялиға охшаш яшинип қалғанниң үстигә туғмас болғанларғиму пәрзәнт ата қилған.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: "Кимки товва-истиғпарни көп ейтидикән, Аллаһ таала униңға һәр қандақ бир қийинчиликтин чиқиш йоли бериду вә униңға күтүлмигән йәрдин рисқ бериду" ***(Әһмәдниң 2234- һәдисидин).*** Товва – садир қилинған гуналарниң хаталиғини тонуп, униңға пушайман қилип, қайта гуна қилмаслиққа бәл бағлап, һәқиқий түрдә тоғрилиққа қайтиш, демәктур.

Истиғпар – Аллаһ тааладин гуналарниң кәчүрүм қилинишини сораш, дегәнликтур.

4. Пәйғәмбәрләрниң дуалири билән дуа қилиш: "Рәббим! Яхши пәрзәнтләрдин ата қилғин" ***(Саффат сүриси, 100-айәт)***. "Рәббим! Мени балисиз, ялғуз қоймиғин, сән һәқиқәтән әң яхши вариссән" ***(Әнбия сүриси, 89- айәт)***. "Рәббим! Маңа дәргаһиңдин яхши бир пәрзәнт ата қилғин, сән һәқиқәтән дуайимни аңлиғучисән" ***(Ал имран сүриси, 38-айәт)***

Бу дуаларни һәр қандақ вақитта, хусусән сәждиләрдә вә дуа ижавәт болидиған мәхсус вақитларда көп қилиш тәвсийә қилиниду. ***(дуа***

иҗавәт болидиған мәхсус вақитларни муәллипниң "Илаһий қорған" намлиқ китави вә Муһәммәд салиһ дамолла һаҗимниң "Хасийәтлик дуалар вә униң әһмийити" дегән китавидин көрүвелиң).

Пәрзәнти болмиғанларға хушхәвәр

Анилиқ қилиш, тәрбийәләш вә меһри-шәпқәт қилиш бала туққан аниларғила хас әмәс; аяллар өзлири туғмиған болсиму, башқиларниң балилириға һәм шу анилиқ шәпқитини көрситәләйду вә шуниң билән Аллаһ тааланиң дәргаһидики чоң совапқа, жуқури мәртивиләргә еришәләйду. Җүмлидин житимләрниң бешини силаш арқилиқму җәннәтләрдә пәйғәмбәр әләйһиссалам билән бир орунда болуш дәриҗисигичә йүксиләләйду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам: "Мән билән житимни баққан адәм җәннәттә худди мошундақмиз" дәп икки бармиғини көрситип, уларни бирләштүргән. ***(Бухари, Әбудавуд, Тирмизи ривайити)***. Җәмийитимиздә көриватимизки, башқиларниң пәрзәнтлирини бала қилип беқивелип, худди өз пәрзәнтлиридәк көрүп қатарға қошқан вә ахирида бу пәрзәнтлириниң яхшилиқлирини көриватқан аилиләрму аз әмәс.

Тәрбийәниң вақти
Балини тәрбийәләш қачандин башлиниду?

Бәзи өлүмалар бу соалға әтрапидикиләрни байқиғидәк һалға кәлгәндин кейин (йәни бала икки яшқа киргәндин кейин) башлиниду, дегән болса, бәзилири бала мәктәп йешиға тошқандин кейин (йәни бәш яштин ашқандин кейин) башлиниду, дегән. Тәрбийә мутәхәсислириниң ейтишичә, бала тәрбийәси бу дейилгәнләрдин хелә бурунла башлиниду. Һәтта "Тәрбийә бала анисиниң қосиғидики чеғидин тартип башланса әң яхши болиду" дегәнләрму бар. Амма, шуниси ениқки, балиниң һәқ-һоқуқлири бала дунияға келиштин, һәтта төрүлүштин бурунла бәлгүлинип болиду.

Бала төрүлүштин бурунқи һәқ-һоқуқлири

Балиниң анисиниң қосиғиға пәйда болуштин илгирики һәқ-һоқуқлири төвәндикичә:

1. Балиға ата-ана болғучиларниң таллиниши

Ислам дининиң аилә қуруш принципи бойичә, өйләнгүчиләр бир-бирини диянәт вә әхлақни асас қилған һалда таллап чиқиду. Бу исламда өзгәрмәс қанунийәт болуп, һәр қандақ бир мусулман – әгәр бәхитлик бир турмуш қурай десә, өзигә жора таллашта бу принципқа әмәл қилиши лазим. Бу принцип билән биллә йәнә өйләнгүчиләрниң яш өлчими, нәсәби, илим сәвийәси вә бир-биригә болған қизиқиши, муһәббити қатарлиқлармму бар. Амма әң асаслиғи диянәт билән әхлақтур.

Биз бу мавзудиму пәйғәмбәр әләйһиссалам билән биллә, башқа үлгилик мусулманларниңму йолини тутимиз. Бир адәм пәйғәмбәр әләйһиссаламниң нәвриси Һәсән рәзийәллаһу әнһудин қизимни кимгә ятлиқ қилсам болиду? дәп сориғанда: "Аллаһ тааладин қорқидиған адәмгә ятлиқ қилғин, чүнки мундақ адәм қизиңни яқтурса сақлайду, навада уни яқтурмай қалсиму, униңға яманлиқ қилмайду" дәп жавап бәргән. Бу немидегән тоғра берилгән жавап; растинла һәқиқий мөмүн адәм шундақ болиду.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам қизларниң жора таллиши үчүн мундақ бир принципни оттуриға қойған: "Диянити вә әхлақи силәрни қайил қилидиған қандақла бири силәрдин қиз сорап кәлсә, уларни дәрһал өйләндүрүңлар, әгәр ундақ қилмисаңлар йәр йүзидә чоң пасатчилиқ териған болисиләр" ***(Тирмизи: 1085- һәдис)***. Пәйғәмбәр әләйһиссалам әрләрниң жора таллиши үчүн йәнә мундақ принципни жакалиған: "Аяллар төрт нәрсигә асасән таллиниду: униң байлиғи, чирайи, нәсәби вә диянитидур; сән әң авал диянәтлик болғинини таллиғин, шуниң билән барчә яхшилиқларға егә болғин" ***(Бухари вә Муслим ривайити)***. Әрләрму болғуси аялини диянәт билән әхлақни өлчәм қилған һалда таллап чиқиши лазим.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам йәнә әрләргә қаритип мундақ дегән: "Мөмүн адәмниң тәқвалиқтин қалса, еришидиғанлириниң әң убдини яхши аялдур" ***(Ибни Мажә: 1857- һәдис)***. Пәйғәмбәр әләйһиссалам

йəнə мундақ дегəн: “Дуния мəнпəəттур, дунияниң əң яхши мəнпəəти яхши аялдур” ***(Муслим: 1467- һәдис).*** Ата-ана болғучиларниң бир-бирини диянəт вə əхлақни асас қилған һалда яхши таллап, диянəтлик бир аилини қуруп чиқиши балиларниң бəхит-саадитиниң капалити болғинидəк, балиларниңму ата-анисиға көйүмчан, диянəтлик, əхлақлиқ вə әл ишиға ярамлиқ бир əвлат болуп йетишип чиқишиниң асасидур.

Өйлəнгүчилəрниң бир-бириниң чирайиға, мал-дуниясиға, мəнсивигə вə нəсəбигə қизиқиши əйип саналмайду яки чəклəнмəйду. Амма буларға қизиқип диянəт билəн əхлақни қайрип қоюш əйиплиниду вə чəклиниду. Чүнки диянəт билəн əхлақ жора таллашта əң асаслиқ өзгəрмəс принцип вə мизандур. Диянəт билəн əхлақ болмайдикəн, жуқуридики сүпəтлəрниң һеч қайсиси пайда бəрмəйду, буларниң һəммиси бекардур.

Шуниңдəк, қиз билəн оғул бир-бирини таллашта қарши тəрəпниң ирсийəт яки жуқумлуқ кесилиниң бар-йоқлиғини сүрүштүрүши лазим; бу балиларниң тəн сламəтлиги үчүн зөрүрдур. Чүнки динимизда: “Зиян йоқ қилиниду вə зиян йəткүзүшкə болмайду” дəйдиған умумий принцип бар ***(Имам Малик: 1429-һәдис, Әһмәд вә Ибни Маҗәләрниң һәдислиридин).*** Йеқин урук-туққанларниң бир-биригə өйлиниши тиббий җəһəттин чəклиниду һəм бəзи һалларда урук-туққанларниң ятлишип кетишигə сəвəп болуп қалиду; динимиздиму буниңға тəрғип қилмайду; хəлқимизму қиз-оғуллирини ятлардин өйлəшни əвзəл билиду. Шуңа хəлқимиздə “Ятқа бəр қизиңни, яттин ал сөзүңни” дегəн һекмəт оттуриға чиққан.

Мусулманлар арисида шундақ талаш, илғаш зөрүр болған йəрдə, мусулман əмəслəр билəн өйлиниш яки нами мусулман болсиму, роһи исламдин жирақ кишилəр билəн өйлиниш əлвəттə хəтəрлик иштур. Бу балиларниң исламий йосунда тəрбийəлинип чиқишиға тосқун болидиған ишларниң чоңидур. Пəйғəмбəр əлəйһиссалам мундақлар билəн өйлиништин агаһландуруп: “Силəр начар аилидин кəлгəн гөзəллəргə өйлиништин сақлиниңлар” дəп алаһидə көрсəткəн ***(Қәзаий: 957- һәдис).*** Пəйғəмбəр əлəйһиссалкам бу һəдис арқилиқ диянити болмиған гөзəллəргə өйлинишниң хəтиридин агаһландуруш билəн биллə, теги пəс вə диянəт билəн əхлақтин жирақ аилидин йетишип чиққан оғул-қизларниң диянəтлик аилилəргə лайиқ əмəслигигə

ишарәт қилған. Демәк, ата болғучи билән ана болғучиниң бир-бирини диянәт вә әхлақни асас қилған һалда яхши таллиши балиларниң һәқ-һоқуқлиридин биридур. Чүнки бу таллаш балиларниң келәчиги вә бәхит-саадити үчүн беваситә мунасивәтлик иштур.

Бир адәм иккинчи хәлипә һәзрити Өмәр ибни Хәттаб рәзийәллаһу әнһуға балисиниң әдәпсизлиги вә өзини қахшитидиғанлиғи һәққидә шикайәт қилип барғанда, һәзрити Өмәр у адәмниң балисини чақиртип келип униңдин: “Сән немишкә атаңни қахшитисән?” дәп сорайду, бала җавап берип: “Әй әмрул мөъминин! Атиниң балиси үчүн қилишқа тегишлик ишлар қайсилар?” дәп сорайду. Һәзрити Өмәр рәзийәллаһу әнһу униңға: “Балиниң анисини яхши таллаш, балиға чирайлиқ исим қоюш вә уни оқутуштур” дәп җавап бериду. Бала: “Әй әмрул мөъминин! Атам мениң үчүн бу дегәнлириңизниң һеч бирини қилмиди” дәйду. Өмәр дәрһал балиниң атисиға қарап: “Әслидә балаң сени қахшитиштин бурун, сән уни қахшитипсән” дәйду.

2. Тоғра кәсип қилип һалалдин пул тепиш

Ата-аниларниң йемәк-ичмигиниң, кийим-кечигиниң вә барлиқ еһтияҗлириниң һалалдин болушиға, тоғра кәсипләр билән һалалдин пул тепишиға әһмийәт бериши интайин зөрүрдур. Чүнки һалалдин йейиш вә һарамдин жирақ туруш мусулманлиқниң алдинқи тәләплиридин бири болуши билән бир вақитта, балиларниң иман вә әхлақлиқ болуп чиқиши үчүнму муһим әһмийәткә егә. Ата-ана йегән таам балиниң әсли вә тәркиви болған спермини барлиққа кәлтүриду, андин Аллаһ тааланиң ирадиси билән шу спермидин бала төрүлиду. Ата-ана һалалдин озуқланған болса, балиниң әсли вә тәркиви һалалдин қурулған болиду, нәтиҗидә бала худди Аллаһ таала яратқан тәбиити бойичә пак-пакиз болуп йетилиду. Мундақ балиниң тәрбийәси яхши елип берилса, Аллаһ тааланиң вә ата-анисиниң һәқлирини тонуйдиған, итаәтчан, вапдар вә инсанларға мәнпәәтлик яхши пәрзәнт болуп йетишип чиқиду. Навада ата-аниниң йемәк-ичмәклири һарамдин болса яки һалал-һарамни илғимиса, балиниң әсли вә тәркиви һарамдин қурулған вә вуҗуди һарамдин озуқланған болиду. Һәтта балиниң гелидин өтүп кәткән бир лоқма һарам таамму өзини көрсәтмәй қалмайду, мундақ балидин яхшилиқ күткили бол-

майду. Чүнки балиниң ичидики һарам лоқма уни һарамға вә яман ишларға иштирип туриду, нәтиҗидә, һаман бир күни бу һарам лоқма чоқум баш көтирип чиқиду, нәтиҗидә ата-анини от болуп көйдүриду, үзини төвән қилиду.

Ривайәт қилинишичә, бир шәһәрниң мәшчиси тәқвадар данишмәнгә әриз қилипту: “Оғлиңиз һәр күни бегиз билән мәшлиримни титиветиду, сиздәк яхши адәмниң пәрзәнти үчүн бу иш дурусму?” данишмән мәшчиниң алдида егилип өзрә ейтипту вә мәшлириниң пулини төләпту-дә, аялини чақирип вақиәни баян қилип: “Бизниң балимизға бундақ тәрбийә бәрмигән едуқ, йегән лоқмисиға һарам арилишип қалдимикин?” дәп сорапту. Аяли ой-линип туруп қелип, андин: “Әй ғоҗам! Сиз немә тепип кәлгән болсиңиз, биз шунила йәймиз, биздин гуманлинишиңиз орун-сиздур” дәпту. Данишмәнму өйигә һарам лоқма елип киргинини есигә алалмапту, аялиға: “Таңға қәдәр ойлайли” дәпту. Әтиси аяли әйипкар адәмниң авази билән дәпту: “Әй муһтәрәм ғоҗам! Туюқсиз бир вақиәни әсләп қалдим; шу балиға һамилдар вақтимда меһманға барған едим, дәстихан назу-неміәткә толған еди, униңдики апельсин иштиһайимни ғидиқлап, нәпсимни өзәмгә һөкүмран қилип қойди, бурун мундақ аңлиған едим «Аял киши һамилдар вақтида йегиси кәлгәнни тетип көрмисә, балиси әйиплик туғулуп қелиши мүмкин екән». Саһипхан немишкидур «Елиң, йәң» демиди, нәпсим болса тинчимиди, ақивәт саһипхан чиқип кәткәндә, бир тал апельсинни қолумға елип, униңға яқамға санҗип қойған жиңнини санҗидим вә бир тамчә шәрбәт сүмүрдүм, сорап алмиғиним үчүн шу лоқма һарам болуп қалдимикин?” . Аялиниң иқрарини аңлиған данишмән: “Һә, барикалла, билип йетипсиз, сиз он жил авал егисиниң разилиғисиз қолға алға кичиккинә апельсин бүгүн мәшкә, һелиқи жиңнә оғлиңизниң қолида бегизгә айлинипту; тездин берип шу аилидин разилиқ елиң” дегән екән. Демәк, әнә шунчилик бир тамчә һарам лоқма күчини көрсәткән йәрдә, униңдин чоңлири немә күнләрни көрсәтмәс? ***(Розимуһәммәд Мутәллипниң “Муһәббәт” намлиқ әсәридин елинди).***

Һалалдин озуқлинишниң пайдиси

Һалалдин озуқлинишниң пайдиси интайин көптур; ибадәтләрниң Аллаһ тааланиң дәргаһида қобул болуши вә дуаларниң иҗавәт болуши пәқәт һалалдин йейиш биләнла болиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бир саһабигә: “Әй Сәид! Йемәк-ичмигиң һалалдин болсун, шундақ қилсаң дуайиң иҗавәт болиду. Аллаһниң нами билән қәсәмки, һарам йегән адәмниң 40 күнгичә ибадити қобул болмайду. Һарамдин озуқланған адәмниң тени дозаққа әң лайиқтур” дегән ***(Тәбәрани: 6495- һәдис).***

3. Аллаһ тааланиң намини аташ вә дуа

Әр-аял бир төшәккә келиштин авал, уларниң Аллаһ таалаға сиғинип, сәмимий қәлб билән дуа қилиши пәйғәмбәр әләйһиссаламниң көрсәтмилиридин биридур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәқтә мундақ дегән: “Әгәр силәр әр-хотунчилиқ қилиштин авал, «Бисмиллаһ» десәңлар вә Аллаһқа; «Әй Аллаһ! Биздин вә бизгә беридиған пәрзәнттин шәйтанни жирақ қилғин» дәп дуа қилсаңлар, навада силәргә шу кечиси пәрзәнт несип болуп қалса, униңға шәйтан қәтъий зиян йәткүзәлмәйду” ***(Бухари: 5165; Муслим: 1434).***

Пәқәт мошу дуанила оқуш шәрт әмәс, бәлки Аллаһ тааладин ата-анисиға, миллитигә вә диниға пайдилиқ, вападар пәрзәнт ата қилишни тиләп, һәр ким өзи билгиничә дуа қилса болиду. Чүнки пәйғәмбәр әләйһиссаламниң көрситип бәргини бир нәмунә болуп, буниңдин башқа дуани қилса болмайду, дегән мәнани бәрмәйду.

Ата-аниларниң мошундақ қилиши уларниң үстидики пәрзәнт һәқлиридин санилиду. Буни аддий санап тәрк әткүчиләр пәрзәнтлириниң һәққини дәпсәндә қилған болиду; әпсуски, көплигән мусулман қериндашлиримиз бу ишқа әһмийәт бәрмәйду, нурғун кишиләр буни билсиму әмәл қилмайду.

Балиниң төрәлгәндин кейинки һәқ-һоқуқлири

1. Аялниң һамилдар болғанлиғини тәбрикләш

Төрәлмә мәйли қиз, мәйли оғул болсун, пәрзәнт көрүшниң өзила ата-ана үчүн вә ахирәттә саадәт беғишлайдиған чоң бир хошаллиқтур. Бала әгәр ислам тәрбийәси билән йетиштүрүлсә, ата-анининиң саадити техиму ашиду, униң пайдиси техиму чоң болиду. Аял өзиниң еғир аяқ болғанлиғини билгинидә, авал уни еригә вә униң хошаллиғи билән хошал болидиған кишилиригә хуш-хәвәр орнида билдүрүши вә өзиму Аллаһ таалаға һәмдусана ейтип шүкүр қилиши (Аллаһ таалани махтап вә мәдһийәлиши), шундақла балиниң миллитигә вә диниға мәнппәтлик, ярамлиқ вә яхши бир пәрзәнт болушини Аллаһ тааладин һәр вақит тилиши лазим.

Ата-аниларниң яки иккисидин бирәрсиниң пәрзәнтлириниң көплүги яки ихтисадий әһвалиниң яхши әмәслиги вә башқа сәвәпләр түпәйлидин келиватқан бу йеңи меһмандин хошаллиқ һис қилмаслиғи, ғәмкин болуши, қайғуруши, хусусән анининиң беарам болуши төрәлмигә беваситә сәлбий тәсир көрситиду. Улар Аллаһ тааланиң һәр бир җанлиқни тегишлик рисқи билән яритидиғанлиғини, һәммигә рисқ беришни өз үстигә алғанлиғини, балиларниң көплүги сәвәплик ата-аниларниң техиму бәрикәт тапидиғанлиғини әслиридин чиқармаслиғи лазим.

Төрәлминиң қиз болуп туғулидиғанлиғини билгәндин кейин, “Кашки оғул болсичу?” яки “Немишкә оғул болмиғанду?” яки “Немишкә қиз болмиди?” дәп беарамлиқ һис қилиш Аллаһ тааланиң ирадисигә қарши чиққанлиқ вә униң хәйр-еһсаниға рази болмиғанлиқ болуп һесаплиниду. Аллаһ таала Қуръан кәримдә мундақ қилғучиларни қаттиқ әйиплигән: “Уларниң бирәрсигә аялиниң қиз туққанлиқ хушхәвири йәткүзүлсә, чирайи өзгирип, ғәзәпнак болуп кетиду” ***(Әнфа сүриси, 58- айәт)***. Мундақ қилиш Мәккидики имансизларниң қилиғи еди. Оғул-қиз һәммиси Аллаһ тааланиң немити вә катта хәйр-еһсанидур; оғулларни қизлардин үстүн көрүш җаһилийәтниң илләтлиридин биридур.

Анениң бала үчүн қилишқа тегишликлири

1) Ана өзиниң вә балисиниң тән сақлиғи үчүн қаидигә уйғун вә оттура һалликни асас қилған һалда ғизалиниши, мевә-көктатларни көпрәк истимал қилип бериши лазим.

2) Ана еғир ишларни қилиштин сақлинип, өзини вә балисини асриши лазим. Аллаһ тааламу һамилдар аялларға ибадәтләрдә көплигән оңайлиқларни бәлгүләп бәргән, мәсилән: әгәр тақәт қилалмиса рамзанда роза тутмай кейин қазасини тутуш вә қийнилип қалса намазни олтуруп оқуши қатарлиқлар. Аллаһ тааланиң һәққи болған ибадәтләрдиму һамилдар аялға оңайлиқлар бәлгүләнгән йәрдә, әрниңму аялини асриши, уни еғир ишларға тәклип қилмаслиғи вә өй ишлирида ярдәмлишиши зөрүрдур.

3) Ана ғәм-қайғуға чүшидиған, зеһинениң чечилишиға, аччиқлинишиға сәвәп болидиған ишлардин вә шундақ җайлардин жирақ туруши, һемишәм көңлини хошал тутуши үчүн тиришчанлиқ көрситиши лазим.

4) Ана балисиниң саламәтлигигә зиянлиқ болған нәрсиләрни истимал қилмаслиғи, һамилдар болған күндин башлап яки туққанға қәдәр дохтурниң мәслиһити бойичә иш көрүши, дохтурниң рухситисиз дора-дәрмәк истимал қилмаслиғи, аддий бир ағриқ болсиму, дәрһал дохтурға көрүнүп давалиниши лазим. Шундақла, ана һәргизму тамака чекилгән йәрдә турмаслиғи лазим. Чүнки тамакидики зәһәр балиниң саламәтлиги үчүн интайин зиянлиқ екәнлигини тиббий мутәхәсисләр тәкитлимәктә.

Атиниң аяли һамилдар вақтида қилишқа тегишликлири

1) Әр аялиға һәр вақитта яхши муамилә қилиш, уни асраш, сөйгү-муһәббитини изһар қилип туруш вә өй ишлирида униңға ярдәм қилиш қатарлиқ ишларға буйрулған. Аллаһ таала Қуръан кәримдә әрләргә қаритип: “Улар билән чирайлиқчә тирикчилик қилиңлар, әгәр уларни яқтурмисаңларму силәр яқтурмайдиған ишта Аллаһ көп яхшилиқларни пәйда қилиши мүмкин” дегән ***(Ниса сүриси, 19- айәт)***. Пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Силәрниң әң яхшилириңлар, өз әһлигә әң

яхши болғанлиридур. Мән өз әһлигә әң яхши болған кишиңлармән” дәп көрсәткән ***(Ибни Маҗә ривайити)***.

Аялниң һамилдар вақти ериниң вә әтрапидикиләрниң яхши муамилисигә вә ярдимигә әң зор еһтияҗлиқ болидиған вақтидур. Чүнки бундақ вақитта аял әҗдатларниң тәбири билән ейтқанда: “Бир қапақ суниң ичидә” болиду. У худди кичик балиға охшаш һәр нәрсидин қорқиду, ғәм-әндишә қилиду, көп ойлайду. Бундақ вақитларда аялиниң йенида көпрәк болуш, униң көңлигә шатлиқ вә хатирҗәмлик беғишлаш әрниң вәзиписидур.

2) Ата биринчи болуп аялини асрайдиған кишиләрдин болуши, аялиниң көңлини хошал қилидиған ишларни қилиши вә һемишәм аяли хошал болидиған хәвәрләрни елип келиши лазим.

3) Ата һамилдар аялиниң йенида тамака чәкмәслиги лазим, чүнки мундақ қилиш өзигә, аялиға вә қосақтики балиға қарита еғир бир җинайәт өткәзгинидур, униң үстигә тамакиниң һарамлиғиға ислам өлүмалири бирдәк қараштидур.

2. Төрәлминиң мирастики һәққини қоғдаш

Төрәлмә дунияға келиштин бурун атиси вапат болуп кәткән әһвалда, балиниң ишиға егә болғучиларниң балиниң тегишлик мирасини яхши муһапизәт қилип, мүмкин болса тиҗарәт билән өстүрүп сақлиши вә бала қорамиға йетип, өз ишини өзи қилалайдиған һаләткә йәткәндин кейин, униң һәққини өзигә тапшуруши лазим. Исламниң мирас қануниға асасән, мирас тәхсим қилинған вақитта туғулмақчи болған балиниң оғул яки қизлиғи билинмисә, уни авал оғул дәп пәрәз қилип, андин қиз дәп пәрәз қилип көрүп, қайси һаләттә униңға көпрәк несивә тәгсә, шуни һесап қилип униң тегишлик несивиси елип қоюлиду. Оғул несивиси тәхсим қилинған тәғдирдә, навада бала қиз туғулса, униңға тәхсим қилинған артуқ мирас мирасхорларға қайтидин тәхсим қилиниду.

Бу мәсилиму ислам дининиң нәқәдәр адаләтпәрвәр бир дин екәнлигини көрситиду. Чүнки ислам нәзиридә аниниң қосиғидики балиму һаят бир инсан болғанлиғи етибари билән тегишлик һәқ-һоқуқларға егә. Амма у туғулуп балағәткә йәтмигичә униң үстигә һеч қандақ бир мәсъулийәт жүкләнмигән. Чүнки мәсъулийәт

жүклинишниң шәрти әқилдур. Шуңа йеши чоң болсиму, әқли җайида болмиғанларға шәриәтниң мәсъулийити яки тәклиплири жүкләнмәйду.

3. Төрәлминиң һаятини қоғдаш

Қосақтики төрәлминиң қоғдилиш һәққи бар; буниң үчүн төрәлмини қандақла бир сәвәп түпәйли қалдуриветиш яки шундақ қилишқа урунуш еғир җинайәттур. Пәқәт һаятлиқ-маматлиқ мәсилисигә дуч кәлгәндә, анимиң һаятини қоғдап қелиш үчүнла төрәлмини алдуриветишкә болиду. Буни қарар қилиш ишәшлик, уста вә мусулман дохтурниңла һәққидур. Бу йәнә ата-аниниң разилиғи билән әмәлгә ашиду. Бу мәсилә динимиздики "Зөрүрийәт мәнъий қилинған ишларғиму йол қойиду" дәйдиған умумий принципқа йөләнгән. Әрниң аялини төрәлмини алдуриветишкә зорлаш һәққи йоқ, бәлки мундақ қилиши Аллаһ таалаиниң алдида еғир җинайәттур. Аял бу ишта еригә бойсунмаслиғи лазим. Чүнки динимизда "Аллаһ таалаға асийлиқ болидиған ишта бәндигә бойсунушқа болмайду" дәйдиған принцип бар. Аялниңму ериниң разилиғини алмастин балисини алдуриветиш яки һамилдарлиқниң алдини елишниң чарилирини қилиш һәққи йоқ; мундақ қилиш әргә хиянәт, балиға җинайәт қилғанлиқ болиду. Амма муһим сәвәпләр түпәйли, әр-аял иккисиниң ортақ бир пикиргә келиши билән һамилдар болушниң алдини елиш дорилирини вә окуллирини қоллинишқа болиду.

Балиниң туғулғандин кейинки һәқ-һоқуқлири

Пәйғәмбәр әләйһиссалам бала туғулғандин кейин орунлашқа тегишлик сүннәт әмәллирини үгәткән болуп, һәр бир мусулманниң бу әмәлләрни үгинип әмәл қилиши өзлири вә пәрзәнтлири үчүн толиму яхшидур.

Биринчи күндә қилидиған ишлар

1) балини тәбрикләш: Бала туғулғандин кейин, балиниң атисиға, аилә әзалириға вә уларниң йеқинлириға бу хушхәвәрни йәткүзүш вә балини вә униң ата-анисини тәбрикләш пәйғәмбәр әләйһиссаламниң

сүннәтлиридин санилиду. Ата-аниниң бу хошаллиқ пәйтлиридә Аллаһ таалаға көпләп һәмдусана ейтип, рәхмитини билдүрүши тәләп қилиниду. Аллаһ таалаға рәхмәт ейтиш дегән униңға чин қәлбидин миннәтдарлиқ билдүрүш билән биллә униң йолида хәйр-еһсан вә сәдиқиләрни бериш билән болиду; қизларни төвән көрүшкә қәтъий болмайду, бәлки ата-анилар үчүн қизларниң пайдиси вә яхшилиғи оғулларниңкидин көпрәк болуши мүмкин; һаятлиқ тәҗрибилиримү буни испатлимақта. Тәбрикләштә вә хошаллиқ тәнтәниси қилишта туғулған балиниң оғул яки қиз болғанлиғиниң пәрқи йоқ. Һәр иккилиси үчүн охшаш муамилә қилиниду. Чүнки ислам дини қиз-оғулларни я һөрмәттә яки мәсъулийәт жүкләштә айримиған.

2. Балини еғизландуруш: балини еғизландуруш – бала туғулғандин кейин уни яхши тазилап болуп, униң ағзиға тунҗа қетим татлиқ бир нәрсә селип гелидин өткүзиветиш болуп, хормини чайнап униң ширнисини тамиғиға сүркәп қоюш әвзәлдур. Әгәр хорма болмиғанда һәсәл яки шекәрму болиду.

Еғизландуруш мундақ болиду:

Хорма яки башқа татлиқ бир нәрсә наһайити юмшақ чайнилип, униң ширниси балиниң тамиғиға темитилиду, андин интайин аста вә мулайим бир шәкилдә балиниң ағзи оң-солға һәрикәтләндүрилиду. Шуниң билән балиниң тамиғиға селинған нәрсә униң гелидин өтүп кетиду, андин балиға бәрикәт тиләп дуа қилиниду. Балини еғизландуруш ишини өлүма яки бир тәқвадар адәмниң қилиши әвзәлдур. Әбу Муса рәзийәллаһу әнһу мундақ дәп ривайәт қилиду: “Мениң бир оғлум туғулған еди, мән уни пәйғәмбәр әләйһиссаламниң йениға елип кәлдим. Пәйғәмбәр әләйһиссалам оғлумға: Ибраһим дәп исим қойди, андин уни хорма билән еғизландурди, ахирида униңға бәрикәт тиләп дуа қилип болуп, балини маңа узатти” ***(Бухари вә Муслим ривайити: 5045- һәдис).***

Әсма рәзийәллаһу әнһа мундақ дәп ривайәт қилиду: “Оғлум Абдуллаһ ибни Зубәйр туғулғанда, мән уни пәйғәмбәр әләйһиссаламниң йениға елип берип, униң қучиғиға қоювидим, пәйғәмбәр әләйһиссалам уни хорма билән еғизландурди, андин униңға бәрикәт тиләп дуа қилди. ***(Бухари: 3619- һәдиси).***

Балини хорма билән еғизландурушниң һекмити

Һазирқи заманда оттуриға чиққан илмий кәшпиятлар шуни испатлидики, әндила туғулған бовақниң қенидики шекәр (глюкоза) нисбити интайин төвән болиду. Бала қанчилик кичик туғулса шекәр нисбити шунчилик аз болиду. Бовақларда шекәр нисбитиниң төвәнләп кетиши түрлүк хәтәрлик кесәлликләргә йол ачиду. У вақитта балини дәрһал давалимиғанда униң һаяти түгишиду. Бундақ һаләттә әң зор еһтияҗлиқ болған нәрсә шекәрдур. Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң балиларни хорма билән еғизландурғанлиғиниң һекмити шундақ оттуриға чиққанки, хорма шекәр миқдари әң көп болған бир мевә. Һәтта хорминиң 70% ти шекәрдур; йеңи туғулған балиға хорма йегүзүш униң еһтияҗлиқ болған глюкоза маддисини толуқлайду.

3. Әзан вә тәкбир ейтиш: Бала туғулған күни униң икки қулиғиға әзан вә тәкбир ейтиш мусулманлар оттурисида исламий қаидә-йосун орнида давам қилип кәлгән бир адәт, амма буниң дәлили күчлүк әмәс. Бу мәсилиниң дәлили шуки, балиниң қулиғиға әзан ейтиш тоғрилиқ: “Пәйғәмбәр әләйһиссалам қизи Фатимә рәзийәллаһу әнһа бошанғанда нәвриси Һәсән рәзийәллаһу әнһуниң қулиғиға әзан чақирған” дегән һәдис кәлгән. Бу һәдис имам Тирмизиниң 1514- һәдиси болуп, бәзи алимлар бу һәдисни “Аҗиз”[2] дәриҗисидә баһалиған. Қилса совап болидиған, қилмиса гуна болмайдиған ишларда аҗиз һәдисләргә әмәл қилишни җаиз (дурус) санайдиған алимларниң қаришичә, балиниң оң қулиғиға әзан ейтиш мустһәп[3] санилиду. Амма тәкбир ейтиш һәққидә пәйғәмбәр әләйһиссаламдин ишәшлик һәдис кәлмигән, пәқәт бәшинчи хәлипә Өмәр ибни Алдулъәзиздин[4] башлап бу адәт йолға қоюлған. Биз уйғурларда балиниң исмини қойған вақитта, авал униң оң қулиғиға әзан ейтип, сол қулиғиға тәкбир ейтиш әнъәниси давам қилмақта.

Бала туғулуп йәттинчи күни қилидиған ишлар

1. Балиниң исмини қоюш: балиға чирайлиқ исим қоюш динимизда тәшәббус қилинған сүннәт әмәллиридин санилиш билән бир вақитта балиниң ата-аниси үстидики һәқлиридин биридур. Чүнки ата-аниниң балисиға чирайлиқ исим қоюш мәҗбурийити бар. Балиға қандақ исим қоюш һәққидә әлвәттә ата-ана иккиси мәслиһәтлишип келишиду; навада ата-ана балиға қойидиған исим тоғрилиқ келишәлмәй қалса, атисиниң таллиған исми қоюлиду, чүнки балиниң нәсәби атисиға мәнсүптур.

Бала исмини йәттинчи күни қоюш шәрт әмәс, бәлки сүннәттәр; буниңға бенаән, балиниң исмини туғулған күни қоюватсиму яки йәттинчи күнидин кейин қойсиму болиду. Балиға мусулманчә чирайлиқ исим қоюш йәнә бир сүннәттур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: "Силәр қиямәт күнидә өзәңларниң исми билән чақирисиләр. Шуңа балилириңларға чирайлиқ исимларни қоюңлар" ***(Әбудавуд: 4948- һәдис).*** Пәйғәмбәр әләйһиссалам хата мәна беридиған яки аңлиниши йеқимсиз исимларни чирайлиқ мәналиқ исимларға өзгәртиветти. Ғураб[5] дегән исимни Муслим дегән исимға, Һәрп дегән исимни Сәлим дегән исимға өзгәртиветкинигә охашаш.

2. Балиниң әқиқисини қилиш: Әқиқә – бала туғулғандин кейин, Аллаһ таала үчүн мал боғузлаш арқилиқ қан еқитип, униң бу катта немитигә шүкүр ада қилиш дегәнликтур; әқиқини ихтисадий тәрәптин қийинчилиғи болмиған кишиләр қилса болиду. Әқиқә үчүн боғузлинидиған малниң әйип-нуқсанлардин хали болуп, қурбанлиққа ярайдиған маллардин болуши шәрт. Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң нәврилири Һәсән вә Һүсәйин рәзийәллаһу әнһулар үчүн бирдин қошқар боғузлап әқиқә қилғанлиғи ривайәт қилинған ***(Әбудавуд: 2841- һәдис).***

Ислам мәзһәплириниң көплиридә, пәйғәмбәр әләйһиссаламниң: "Оғул бовақ үчүн икки қой, қиз бовақ үчүн бир қой боғузлиниду" дегән һәдиси бойичә иш көрүлмәктә ***(Тирмизи: 1516- һәдиси)***. Шуни ениқ билиш керәкки, бу бир сүннәт әмәл болуп, күчи йәткәнләр иккинила әмәс, бәлки қанчилик көп мал боғузлиса шунчилик көп совап тапиду; күчи йәтмигәнләр әқиқә қилмисиму гуна болмайду. Амма әқиқә қилдуқ дәп, байларни чақирип зияпәт берип, пеқирларни

унтуп келиш яки ресторанларда һәшәмәтлик зияпәтләрни қилиш исрапхорлуқ болуп, совап әмәс, бәлки гуна болиду. Чүнки әқиқиму сәдиқиниң орнида болғанлиғи үчүн, униңда пеқирларниңму һәққи бар.

Әқиқини йоқсулларни, холум-хошниларни вә уруқ-туққанларни йегүзүп-ичириш билән қилиш дурус болғинидәк, әқиқә үчүн боғузланған малниң гөшини пеқирларға тарқитип бериш биләнму қилишқа болиду. Бу вақитта гөшни үчкә бөлүп, бир бөлигини пеқирларға, йәнә бир бөлигини уруқ-туққан вә холум-хошниларға тарқитип берип, қалған бир бөлигини өзлири йесиму болиду.

3. Балиниң бешини чүшүрүш: йеңи туғулған оғул бовақниң чечини толуқ чүшүрүшниң сүннәт екәнлигидә барлиқ өлүмалар иттипақ; чач чүшүрүштин мәхсәт бәзиләрдәк балиниң пешанисидә яки икки тәрипидә яки әҗнәбийләрдәк чоққисида чач қалдуруп қоюш әмәс, бәлки һәммисини чүшүрүшни көздә тутиду. Бу һәқтә Ибни Өмәр рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: пәйғәмбәр әләйһиссалам чечиниң йерими чүшүрүлүп, йерими қалдурулған бир балини көрүп, саһабилирини ундақ қилиштин тости вә: “Чачниң я һәммисни чүшүрүветиңлар яки һәммисини қоюп қоюңлар!” - деди ***(Әбу Давуд: 4195- һәдиси).*** Йеңи туғулған бовақниң чечини чүшүрүшниң бовақ үчүн пайдилиқ екәнлигини тиббий мутәхәсисләр тәкитлимәктә.

Әскәртиш: балиниң чечини чүшәргәндә, униң чечиниң еғирлиғида, күмүч сәдиқә қилиш сүннәт дәйдиған көз қараш можут; бу қараштики өлүмаларниң дәлили: “Әли ибни Әбуталиб рәзийәллаһу әнһудин ривайәт қилинидуки, пәйғәмбәр әләйһиссалам нәвриси Һәсән үчүн әқиқә қилди вә: әй Фатимә! Буниң чечини чүшүрүп, чачниң еғирлиғи баравиридә күмүч сәдиқә қилғин! – деди. Фатимә рәзийәллаһу әнһа Һәсәнниң чечини чүшүрүп өлчигән еди, бир тәңгә яки униңдинму аз еғирлиққа тәң кәлди” дегән һәдистур ***(Тирмизи: 1519).***

4. Оғул балиниң хәтнисини қилиш: оғулларни хәтнә қилиш пүтүн самавий динларда буйрулған болуп, мусулманлар билән йәһудий динидикиләр оғулларни хәтнә қилиш ишини җарий қилдуруп кәлмәктә. Амма христианлар гәрчә өз вақтида Әйса әләйһиссаламниң бу һәқтә тәвсийәлири болған болсиму, буниңға әмәл қилмай кәлмәктә.

Оғулларни хәтнә қилиш ислам мәзһәплиридин Шафиий вә

Һәнбәлий мәзһәплиридә пәриздур. Амма Һәнәфий вә Маликий мәзһәплиридә тәкитләнгән сүннәттур[6]. Пәйғәмбәр әләйһиссалам оғулларни хәтнә қилишниң зөрүр екәнлиги һәққидә мундақ дегән: “Оғулларни хәтнә қилиш давам қилип кәлгән йолдур” ***(Әһмәд ривайити).***

Әрәпләр оғул бовақларниң хәтнисини бовақ туғулған һәптиси қиливетиду; амма түркий хәлиқләрдә бала 6-7 яшларға киргәндин кейин хәтнә қилиниду; хәтнини қандақ чағда қилса дурус болиду. Муһим болғини хәтниниң қилинишидур; оғулларни хәтнә қилиш ата-аниларниң үстидики пәрзәнт һәқлиридин биридур.

Исимларни өзгәртишниң һөкми

Жуқурида дейилгәндәк, чирайлиқ мәналарни билдүрмәйдиған исимларни өзгәртиветишниң һөкми мустәһәп дәп қарилиду. Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң өзгәртивәткәнлириму бу түргә кириду. Амма “Абдунәби”, “Абдурусул” дегәнгә охшаш Аллаһ тааланиң ғәйрийгә чоқунуш мәнасини беридиған исимларни өзгәртиветиш пәриз дәрижисидә зөрүрдур. Чүнки “Абдунәби”, “Абдурусул” дегән исимлар “Пәйғәмбәрниң бәндиси” дегән мәнани билдүриду. Шуңа мундақ исимларни қоюш тоғра әмәс ***(“Фәтһул мәҗид” намлиқ әсәрниң 531-бетидин).*** Балиға мәйли уйғурчә исим қояйли, мәйли әрәпчә исим қояйли, муһим болғини мәнаси чүшинишлик вә чирайлиқ исимларни қоюштур.

“Исимни аташта толуқ аташ лазим; исимниң тавушлирини өзгәртиветишкә болмайду. Болупму Аллаһ тааланиң исим-сүпәтлиридин бирини исим қилип таллиғанда “Абду” дегән сөз қошуп ишлитилиду. Бу “Бәндиси, қули” дегән мәнада болиду. Андин Аллаһ тааланиң “Рәһман, Қаһар, Ғәфур” дегәндәк сүпәт исми улиниду. Әгәр “Абду” ташливетилсә, рәһимлик Аллаһ, қәһирлик Аллаһ, кәчүргүчи Аллаһ дегәндәк мәна билдүрүп қалиду. Бала чүшәнгидәк болғанда, өзиниң исминиң мәнасини балиға уқтуруп қоюш керәк, өзиниң исминиң мәнасини билмәслик мәдәнийәтсизлик болиду” ***(Ярмуһәммәд Таһир Туғлуқниң “Қаидә-йосунлиримиз” намлиқ әсәриниң 38- бетидин).***

Балиниң емиш вә беқилиш һәққи

Балиларни емитиш аниларниң мәҗбурийити вә балиниң һәққидур. Аллаһ тааланиң пәзли-кәрәмлиридин бири туғутлуқ аниларниң әмчәклирини бовақларниң әң қимматлик ғизаси болған пак сүт билән толдуруп бәргәнлигидур. Балиниң туғулуши биләнла аниниң әмчәклири өзлигидин сүткә толушқа башлайду, чүнки: “Йәр йүзидики җанлиқларниң һәммисигә рисқ беришни Аллаһ үстигә алған” ***(Һуд сүриси, 6- айәт).***

Исламниң көрсәтмиси бойичә, бовақлар толуқ емитилмәкчи болса, улар толуқ икки жил емитилиду. “Анилар бовақлирини толуқ емитмәкчи болса толуқ икки жил емитиши лазим, атилар аниларни қаидә бойичә йемәк-ичмәк билән тәминләп туруши керәк” ***(Бәқәрә сүриси, 233- айәт”)***. Илим-пән тәрәққий қилғансири инсанлар үчүн мәлум болмиған көплигән һәқиқәтләр оттуриға чиқмақта; бу арида ана сүтиниң әһмийити вә униң йеңи туғулған бовақларға нисбәтән нәқәдәр пайдилиқ екәнлигиму оттуриға чиққан.

Ана сүтиниң пайдиси

Тиббий мутәхәсисләрниң тәкитлишичә, ана сүтиниң пайдиси интайин көп болуп, төвәндә уларниң бәзисини баян қилимиз:

– Ана сүти бовақлар үчүн әң пак вә әң тәбиий ғизадур.

– Ана сүти соғму әмәс, иссиқму әмәс, бовақ үчүн әң мунасиптур.

– Ана сүти һәр вақит тәйяр болуп, бовақниң еһтияҗини қандуруп туриду.

– Ана сүти бовақ еһтияҗлиқ болған ғиза маддилириниң һәммисини өз ичигә алиду.

– Ана сүти вақтида әммигәнлик сәвәплик бузулуп қалмайду, яки ечип қалмайду.

– Ана сүтидә микробларға қарши қоғдиғучи мадда болуп, бовақниң тән сақлиғини сақлайду.

– Ана сүти бовақни вә анини зиядә сәмрип кетиштин сақлап қалиду.

– Ана сүти ата-анини чиқимға учратмайдиған тәйяр таамдур.

– Ана сүтиниң тәркиви бовақниң еһтияҗиға қарап тәрәққий

қилип туриду. Бу алаһидилик башқа сүт парашоклириниң тәркивидә тепилмайду.

Емитиш аниниң мәҗбурийитидур

Бовиғини емитиш аниниң Аллаһ таала тәрипидин жүкләнгән вәзиписи вә баш тартип болмайдиған мәҗбурийити. Униңға асасән, ана балилириға уларни емиткәнлиги үчүн миннәт қилса болмайду. Шуңа аниниң балилириға аччиғи кәлгәндә: “Бәргән сүтүмгә рази әмәс” дейиши тоғра әмәс. Ана әгәр наһәқ бир ишта балилириға шундақ десә, бу сөз балиларға зиян йәткүзәлмәйду, чүнки емитиш аниниң мәҗбурийити, емиш балиниң һәққидур. Миннәт қилишқа һәқлиқ болған бири болса, у дәл Аллаһ тааладур. Чүнки әмчмгидики сүтни вә ана-бала оттурисидики меһир-муһәббәтни ата қилған зат Аллаһ тааладур.

Ата-аниси айрилип кәткән балилар

Балиларниң ата-аниси билән бир өйдә өсүп йетилиши уларниң тәбиий һәқлиридин биридур; йеқинқи замандики илмий тәтқиқәтлар ата-аниси билән бир өйдә чоң болмиған балиларниң қанчилик яхши беқилған тәғдирдиму, ата-аниси билән бир өйдә чоң болған балиларға қариғанда әхлақий вә әқлий җәһәтләрдин йетәрсиз чоң болидиғанлиғини испатлиған. Әр-аяллар ажришип кәткәнлик, яки әр өлүп кәткәнлик яки қайсибир сәвәп билән әр-аял оттурисида айрилиш йүз бәргәндә, ана башқисиға ятлиқ болған муддәткичә балини емитиш, беқиш вә тәрбийәләш мәсъулийити аниниң үстигә жүклиниду; ривайәт қилинишичә, бир аял пәйғәмбәр әләйһиссаламниң йениға келип, ери билән ажришип кәткәнлигини вә балисини еливалмақчи болғанлиғини ейтип дәрт ейтқанда, пәйғәмбәр әләйһиссалам униңға: “Сиз ятлиқ болмиған муддәт ичидә балиңизға егә болушта атисидин һәқлиқсиз” дегән ***(Әбудавуд: 2276-Һәдиси).***

Еридин ажришип кәткән аялму бовиғини өзи емитиду, бу вақитта ата қаидә бойичә ана билән балиниң барлиқ еһтияжлирини һәл қилип бериштин баш тарталмайду. Қуръан кәримдә мундақ дәп көрситилгән: “Атилар аниларни қаидә бойичә йемәк-ичмәк вә кийим-кечәк билән тәминләп туруши керәк, киши пәқәт қолидин

келидиған ишқила тәклип қилиниду; анини балиси сәвәплик зиян тартқузмаслиқ лазим. Ата өлүп кәтсә, униң вариси атиға охшаш мәсъулийәтни өз үстигә елиши керәк" ***(Бәқәрә сүриси, 233- айәт).*** Йәни әр-аял ажришип кәткән шараитта, әгәр аял һамилдар болса, у туққанға қәдәр, әгәр һамилдар болмиса, аялниң иддити тошқанға қәдәр униң барлиқ чиқимлирини қаидә-йосун бойичә толуқлап бериш әрниң вәзиписидур.

Андин һамилдар аял балисини туққандин кейин, атиниң балиниң ясли вақтини (ана қучиғи вақти) түгәткинигә қәдәр униң барлиқ еһтияжлирини қамдаш билән биллә, балиниң анисиға қаидә бойичә һәқ (баққанлиқ һәққи) төләш мәжбурийити бар. Бала ясли вақтини түгәткәндин кейин, ата балиниң анисиға баққанлиқ һәққини төлимәйду. Амма бала қурамиға йәткәнгә қәдәр балиниң йемәк-ичмәк, кийим-кечәк, мәктәп чиқимлири, давалиниш чиқимлири қатарлиқ еһтияжлирини қамдайду.

Балиларниң ясли вақти бовақ чоң болуп, йемәк-ичмәклирини өзи йәп-ичәләйдиған, кийим-кечәклирини өзи кийәләйдиған болғичилик болған җәриянини демәктур. Айәттики: "Киши пәқәт қолидин келидиған ишқила тәклип қилиниду" дегән җүмлә аялниң еригә нисбәтән униң қолидин кәлмәйдиғанларни тәләп қилмаслиғи, күчи йәтмәйдиған чиқимларға зорлимаслиғи, бәлки униң ихтисадий әһвалиға қарап бир нәрсә тәләп қилиши лазимлиғини ипадиләйду. Навада аниниң тән саламәтлиги яхши болмиғанлиғи яки сүти кәлмигәнлиги сәвәптин емитәлмәйдиған шараитта болса, ата бовақни тән сламәтлиги яхши, диянәтлик вә әрисийәт кесили болмиған бирәр аялға емиткүзсә болиду. Айәтниң давамидики: "Әгәр балилириңларни иниканиларға емитмәкчи болсаңлар, қаидә бойичә уларниң һәққини бәрсәңларла силәргә һеч гуна болмайду" дегән айәт буни ипадиләйду.

Айәттики "Әгәр ата өлүп кәтсә, униң вариси атиға охшаш мәсъулийәтни өз үстигә елиши керәк" дегән җүмлә навада ата өлүп кәтсә, ана болғучиға нәпиқә бериш, уни қоғдаш, нарисидә балилири болса уларни беқиш, тәрбийәләш, оқутуш вә уларниң һәқ-һоқуқлирини қоғдаш қатарлиқ мәсъулийәтләрни өлгүчиниң варислири үстигә алиду, дегәнни ипадиләйду. Демәк, һамилдар аялни қоюп бәргән адәм бу аялниң балисини туғуп, емитип, ясли вақтини толдурғиниға қәдәр униң барлиқ чиқимлирини үстигә алиду, андин балиси қурамиға йәткәнгә қәдәр униң чиқимлирини қамдап бериду.

Ажришишни Аллаһ таала яқтурмайду

Мәлумки, талақ әр-хотунлуқ һаятиниң давам қилишиға һеч қандақ үмүт қалмиған, барчә враштуруш чарилири карға кәлмигән шараит астида иккисиниң айрилип, йеңидин һаят башлиши үчүн рухсәт қилинған ахирқи чаридур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Һалал ишларниң ичидә Аллаһ таалаға әң яман көрүлидиған иш талақтур” дегән ***(Бухари ривайити).***

Чүнки талақ көп һалларда әр-аял һәр иккилиси үчүн пушайман кәлтүридиған иш; болупму арида бир пәрзәнт болдиму, бу аилиниң бузулмаслиғи техиму муһим; әкси һалда, әр-аял иккиси, хусусән ажришишқа сәвәп болған тәрәп шу гунасиз нарисидиниң угалиға қалиду; қарап туруп өзиниң жүрәк парисиниң житим қелишиға, ата-ана муһәббити билән иллип турған бир убдан аилиниң бузулушиға сәвәп болиду. Өзбәкстанлиқ әдибә Турсунай Садиқова мундақ дәйду: “Пәрзәнтлик болғанда, характеримиз мас кәлмиди, дәп ажрашмақчи болғанлар әқиллиқ адәмләр әмәс; характериң тоғра кәлмигән болса, тәпәккүрүң қаяқта қалди?” .

Бир бөдүнини қолға үгитиш үчүн нәччә күнләр сақлап, еғиз билән су берип жүрүп, мәшиқ қилишқа тоғра келиду; бәзидә иштниң тәрбийәсигә қанчә аваричилик кетиду. Амма әшу бөдүнә яки ишт сән билән нәччә жил яшайду? өтәр-кетәр һайванат үчүн шунчә урунисәну, өмрүңниң ахириғичә йениңда жүргүчи жүптүңдин немидәп меһнитиңни аяйсән?! саңа яхши өмүр йолдиши керәк әмәсму? Керәк! амма адәм дуканда сетилмайдиғу?! Буйрутма бәрсәң ясап беридиған жай йоққу?! Буниңдин ажришип, яхшисини тапимән, дәп хам хиял қилма! Бәндиниң хата қилмайдиғини йоқ; бир адәмдин пәйда болған ака-сиңилларму бир-биридин нарази болуп жүридиғу? Инсан ети барки, һәммисиниң саңа көрүнмигән, биллә яшап көрсәңла ашкарә болидиған камчилиқлири интайин көптур. Хуласә шуки, нека оқулдиму, бир аилигә кирдиңму болди, маслишишиң керәк” ***(Розимуһәммәд Мутәллипниң “Муһәббәт” намлиқ әсәри 71-72- бәтләр).***

Бала тәрбийәсидә ата-аниниң роли

Бала тәрбийәсигә мәсъуллуқ қилишта вә балиниң қандақ йетилип чиқишиға тәсир көрситиштә аилә һәр қандақ бир ижтимаий муәссәсәләрдин алаһидә әһмийәтлик орунда туриду. Чүнки аилә балиларниң тунжа мәктиви болуп, бу мәктәптә үгәнгәнлири униң һаятида әң әһмийәтлик роль ойнайду. Қисқиси , бала мәктәп йешиға толғанға қәдәр униң аилисидә алған иҗабий тәрбийәси униң қандақ адәм болуп чиқишини бәлгүләйду. Чүнки балиниң қәлби аппақ қәғәзгә охшаш болуп, худди ақ қәғәзгә дәсләп немә сизилса, изи шу изи бойичә қалғанға охшаш сақлинип қалиду.

Ана билән бала тәрбийәсидин ибарәт бу шәрәплик вә хәтәрлик, чоң мәсъулийәтни җайида, тоғра елип бериш арқилиқ өзлириниң бу муқәддәс борчини ада қилиш үчүн тәрбийә усуллирини үгиниши вә авал өзлирини йетиштүрүши зөрүр. Ата-аниларға төвәндикиләр тәвсийә қилиниду:

1. Бала тәрбийәси һәққидә йезилған китапларни, хусусән исламий әсәрләрни көп оқуш.

2. Гезит-журнал вә интернет бәтлирини ахтуруп жүрүп, тәрбийә мутәхәсислириниң көз қарашлирини вә тәҗрибилирини үгиниш.

3. Тәрбийә ишлирида сават беридиған курслар болса, қатнишиш.

4. Өлүмаларниң вәз-нәсиһәтлирини вә чоңларниң мәслиһәт, тәҗрибилирини аңлап пайдилиниш.

5. Тәрбийә һәққидки лекцияләрни көп аңлаш.

Бала тәрбийәсидә аниниң роли

Тәрбийә мутәхәсислири балиниң әқлиниң тәрәққий қилишида аниниң роли наһайити чоң екәнлигини вә бала тәрбийәсидә биринчи мәсъул чоқум ана екәнлигини тәкитләйду. Чүнки аниниң сүти балиниң әқлини тәрәққий қилдурушта биринчи амил һесаплинидикән; ана балисини өз-өзигә тайинишқа көндүрүш, уни асридим дәп униң һәр бир ишиға егә боливалмастин, уни әркин қоюп берип, жирақтин күзитиш билән, униңға өзини чениқтуруш вә истәклирини қандуруш пурситини яритип бериш арқилиқ, балиниң әқлини тәрәққий қилдуралайду.

Бир тәрбийә мутәхәсиси лекциясидә мундақ дәп сөзлигән: “Бала аччиқ жиғисини жиғлап, мошу паний дунияға тунжа қетим көз ачқан вақитта, әң дәсләп тонуйдиғиниму ана… тили чиққанда авал дәйдиғини ана… кечилири издәп-силап, пурап тапидиғиниму йәнила анидур; сирттин өйгә киргәндә дәсләп сорайдиғиниму ана… бир нәрсидин қорққанда авал чақиридиғинму ана… Шуңа аниларниң балиларниң қәлбидики орни муқәддәс, аниларниң балиларға беридиған меһри-муһәббити чәксиз һәм миннәтсиз, аниларниң балиларниң өсүп йетилишигә көрситидиған тәсири интайин чоңқур”

Кичик балилар анисини өзлири үчүн нәмунә орнида көриду; униңдин көп нәрсиләрни үгинишкә интилиду вә уни тәқлит қилиду. Қанчилиған мәшһур шәхсләр йетилиш җәриянида аниниң иссиқ қойнида өзлириниң әқлий күчини ашуруп, анидин аңлиған қорқмас батурларниң қиссилириниң түрткиси билән өзлиридә чәксиз хиялларни қуруп, ахири ғәлибә қилған вә дуниядики мәшһур кишиләргә айланған. Балиниң өз анисиниң қолида тәрбийәлиниши униң тәбиий һәқ-һоқуқлиридин бири болуп, аниларниң хизмәт вә иш баниси билән балилирини бала баққучиларға ташлап қоюши чоң хаталиқтур. Хәлқара сәһийә тәшкилатиму аниларниң балилирини өзлири тәрбийәләшниң орниға, уларни бала баққучиларға яки ясилиләргә тапшуруп қоюшиниң интайин хәтәрлик екәнлиги һәққидә мәхсус агаһландурушларда болмақта.

Анилиқ демәк, үсти-үстиләп қурбан бериштин ибарәт бир қатар қурбан беришләр дегәнлик болуп, хизмәт, мәнсәп, сода-сетиқ дегәнләрниң һәммисини жүрәк паримиз болған шу пәрзәнтлиримиз үчүн қурбан қилишқа әрзийду. Чүнки бу дунияда пәрзәнттин қиммәтлик немә бар?! Пәрзәнт тәрбийәси аниларниң вақтини, хизмитини вә һәр қандақ ишини, һәтта оқуп билим елишиниму қурбан қилишқа тамамән әрзийду.

Ана мошундақ үст-үстиләп қурбан бериш нәтиҗисидә, балилирини көңүлдикидәк тәрбийәләп йетиштүрүп чиққандин башқа, Аллаһталаниң катта мукапатиға сазавәр болиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Ана һамилдар болуп балисини туққанға қәдәр вә туғуп болуп, уни әмчәктин айриғанға қәдәр совап җәһәттә Аллаһ йолидики муҗаһитқа охшайду, ана шу вақитта өлүп кәтсә, шеһитлик өлүмидә кәткән болиду” ***(Ибни Һәмид: 801- һәдиси вә 792- һәдиси).***

Анинаң тәрбийәдики мәсъулийити

Кичик балилар көпинчә аниси биләнла болиду; шуңа балиға тунҗа тәрбийәни ана бериду, чүнки балиларниң тунҗа мәктиви аилә болса, тәнҗа тәрбийәчиси анисидур. Ана пәрзәнт тәрбийәсидә төвәндикиләргә диққәт қилиши лазим:

1. Балиларға тәрбийәни кичигидинла елип бериш арқилиқ, уларниң кирсиз, пак қәлблиригә иман вә әхлақни сиңдүрүш керәк. Балам техи кичик, сәл чоңайғанда башлаймән, дәйдиғанлар ғәпләттә қалғучилардур.

2. Балиларни һалал лоқма билән озуқландуруш, һарам лоқма йегүзүштин қаттиқ сақлиниш керәк.

3. Балиларни тәрбийәләштә илмий болуш, қандақ әһвалға тақабил турушни яхши билиш керәк.

4. Балиларниң қорқунчақ болуп қалмаслиғи үчүн, уларни һәр қандақ шараитта “Җин кәлди”, “Алвасти кәлди” дегәндәк сөзләрни қилип қорқутмаслиқ лазим. Көплигән кишиләр өз өйидә ялғуз йетиштин, һаң вә көрүкләрдин өтүштин қорқиду; буниң сәвәви уларни кичик чеғида анилири әшундақ қорқутуп үгәткәнликтин, улар мошундақ қорқунчақ болуп қалған. Балиларни бундақ сөзләр билән қорқутуш балилар үчүн интайин зиянлиқ болғанниң үстигә, ялғанчилиқтур. Балиларни ялғанчилиқ билән тәрбийәләшкә болмайду, мундақ тәрбийә һәргиз үнүм бәрмәйду.

Бала тәрбийәсидә атиниң роли

Атилар балиларниң роһий түврүги, мәнивий байлиғи, балиларниң йөлинидиған таянчиси вә сөйүмлүк иптихаридур. Илмий җәһәттин испатланған һәқиқәт шуки, бала бовақ чеғидин тартипла мундақ икки нәрсигә зор еһтияҗлиқ болиду: уларниң бири меһри-шәпқәт, йәнә бири қоғдилиштур. Балиниң меһри-шәпқәткә болған еһтияҗи уни анисиға бағлиғандәк, униң қоғдилишиға болған еһтияҗи уни атисиға бағлайду. Чүнки мәһри-шәпқәтниң мәнбәси ана болса, күч-қувәтниң мәнбәси атидур; “Худди атиси барниң теғи бар” дегәндәк, бала атисиға тайиниду, чүнки ата балиларниң йөлинидиған таянчи, аилиниң түврүгидур.

Худди баһар қуяш билән иллиқ болғиниға охшаш, балиларниң қәлби ана меһри билән иллип, яшнап туриду. Худди учар қуш икки қанитиға тайинип һавада пәрваз қилғандәк, балиму ата-анисиға тайинип һаятлиқ саһалиригә көкрәк керип кирәләйду; худди бирәр қанитидин айрилип қалған учар қуш жуқуриға өрләлмигинидәк, ата-анисиниң бирәрсидин айрилған яки жирақта қалған балиму пәришанлиқта қалиду. Бала анисиға қанчилик муһтаж болса, атисиғиму шунчилик муһтаж болиду. Амма бу икки еһтияж бир-биригә охшимайду. Балиниң һаятида атиниң өзигә хас роли болғинидәк, аниниңму өзигә хас алаһидә роли болиду. Атиниң орнини ана яки аниниң орнини ата толдуралмайду; атиси сәпәргә чиқип кәткән, яки қайси бир сәвәп билән йенида болалмиған бала туққанлиридин яки хошнилиридин яки тонушлиридин бирәр әрни атисиниң орниға қоюп, уни өзигә нәмунә қилишқа тиришиду. Чүнки балиниң күч-қувәтниң мәнбәси болған биригә еһтияжи чүшүпла туриду; ата-аниниң балисиниң йенида болуши бир тәкамуллуқ болуп, бу тәкамуллуқ балиниң һәр тәрәплимә мукәммәл өсүп йетилишигә түрткә болиду. Әпсуски, бизниң уйғур җәмийитимиздә, ата-аниларниң балилирини тәрбийәләш ишида өз ара һәмкарлиғи толуқ әмәс, буниң сәвәвини мундақ үч нуқтидин чүшинишкә болиду:

1. Биздә: "Бала дегәнни аниси бақиду" дәйдиған сәпсәтәниң әвлаттин-әвлатқа давам қилип кәлгәнлиги. Шуңа әрләр балилири билән кари болмиған, тәрбийә ишини аниғила ташлап қойған; шу сәвәптин болса керәк, бәзи уйғур әрлири ичидә өз пәрзәнтини қучиғиға елип, сиртқа чиқиштин номус қилидиғанларму бар, бу дәл өзидин болған әбгалиқтин башқа нәрсә әмәс.

2. "Әр дегән таланиң адими" дәйдиған хата сөзниң бәзи атиларни "Йоқни бар қилип бәрсәм болмидиму" дәйдиған қанаәткә әкилип қойғанлиғи сәвәплик, атиниң өй ичидики өз вәзиписини билмәслиги. Шу сәвәптин атилар балилириниң тәрбийә ишлири билән кари болмиған. Бу хата чүшәнчиләрни түзитиш лазим; биз мусулманлиқ сүпитимиз билән йолбашчимиз вә үлгимиз һәзрити Муһәммәд әләйһиссаламға әгишишимиз лазим. Пәйғәмбәр әләйһиссаламму һәр қандақ бир атиға охшаш аилисиниң еһтияжлирини қамдаш үчүн ишләтти; амма өй ичидики мәҗбурийәтләрниму толуқ орунлатти. Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң аяли Һзрити Айшә рәзийәллаһу әнһа пәйғәмбәр әләйһиссаламниң өйидә қилидиған ишлири тоғрилиқ

соралғинида: “Рәсулуллаһ өйидә башқа инсанларға охшаш бир инсан еди, өзиниң кийимини өзи яматти, маллирини сағатти, өзиниң ишлирини өзи қилатти” дәп җавап бәргән ***(Әһмәд ривайити)***.

3. Хизмәт яки тиҗарәт яки тола сәпәр қилиш қатарлиқ сәвәпләр түпәйли атиниң өйдә туридиған вақтиниң азлиғи; бу мүшкүлниму һәл қилишниң чариси әлвәттә тепилиду. Муһим болғини ата өзиниң балилирини тәрбийәләш мәсъулийити барлиғини һис қилса вә униң тәхирсизлигини билсә, чоқум бир чарә тапиду, мәсилән: җәдвәл түзүп, өзиниң вақитлирини рәткә селишқа охшаш. “Ата” болуш асан, чүнки бала тапқан адәмниң һәммиси ата болувериду, амма “Атилиқ” борчини ада қилиш қийин. Демәкки, атиниң аилә тәрбийәсигә көрситидиған тәсири пәвқулъаддә чоң болғинидәк, униң вәзинисиму интайин еғир.

Атиниң балиға болған тәсири

Балиниң өсүп йетилишидә ата балисиға мундақ икки йол билән тәсир көрситиду:

1. Ата балисиниң йенида болуш җәриянида, униңға атилиқ қиливатқанлиғини вә уни һимайә қиливатқанлиғини һис қилдуруш арқилиқ балисиға беваситә тәсир көрситиду; ата балиниң нәзәридә аманлиқ мәнбәси болуп, у атисини интайин күчлүк бир һимайичиси дәп билиду; у атисини һәммә ишни тоғра қилиду, һәммини билиду вә хата иш қилмайду, дәп тәсәввур қилиду. Шуңа у атисидин һемишәм пәхирлиниду, униңдин үгиниду, униң йенида туруштин аманлиқ вә хатирҗәмлик һис қилиду.

2. Ата аялиға өй ишлирида ярдәм қилиш, униңға көйүнүш, вә меһир-муһәббитини изһар қилиш җәриянида балисиға васитилик тәсир көрситиду. Чүнки аял ериниң униңға көңүл бөлүватқанлиғини вә уни асраватқанлиғини һис қилғинида, униң мәнивийити көтирилип қалиду. Буларниң һәммиси балиға тәсир көрситиду, чүнки бала бу вақитта атисиниң ана-бала иккисигә қиливатқан ғәмхорлиғидин хатирҗәмлик вә һузур-һалалвәт һис қилиду.

Бала анисиниңла балиси әмәс, бәлки у һәм ана, һәм ата, һәр иккилисиниң балиси; балини анила бақиду, дәйдиған бир пәлсәпә яки дин яки қанун йоқ. Балини һәр иккилиси бақиду, балиниң астини қорукдаш, жиғлиса бәзләш, қосиғини тойғузуш, кечилири ечи-

лип қалса йөгән қоюш, ағрип қалса бешида олтуруш қатарлиқларни көпинчә ана қилған билән, атиму қилса таза убдан болиду, бәлки қилиши вә аялиға һәмкарлишиши тәләп қилиниду.

Бу ишларда һәр күни болмисиму бәзидә, әр аялиға ярдәмлишип балиниң бу хизмәтлирини өзи қилса, қилмиған күнлири ишханисида олтуруп телефон қилип, ана-бала иккисиниң әһвалини сорап қойса, бу иккисиниң мәнивийти көтирилип, улар арисидики меһир-муһәббәт техиму ашиду.

Аялеригә қандақ ярдәм қилиши керәк?

Ата, атилиқ борчини ада қилиш вә балисиниң тәрбийәсини яхши елип бериш ишида аниниң ярдимигә муһтаж; ана атиға төвәндикидәк ярдәмчи болиду:

1. Балини тәрбийәләш усуллирида ата-ана иккиси чоқум бирликкә келиши лазим; бу ана һамилдар болуштин авал, һәтта той қилғандин кейинла қилишқа тегишлик иштур. Ата-аниниң тәрбийә усули бирдәк болмастин, ата башқа усул билән, ана башқа усул билән йол тутса, бала тәрбийәсидә улар ғәлибә қилалмайду. Һәтта бала чоң болғандиму, ата башқа нәрсә дәп, ана башқа нәрсә дәп балини қаймуқтуруп қойиду. Шуңа тәрбийә усулида ата-ана бирликкә келивелиши зөрүр.

2. Бала мәктәп йешиға тошуштин бурун униң қәлбигә иман вә исламни чоңқур сиңдүрүш вә уни ислам әхлақи билән тәрбийәләп, униңға адимийликни үгитиш ата-ана болғучиларниң әң чоң борчи вә гәдәнлиридики әң муһим аманәттур; чүнки мәктәптә балиларға билим бәргәнниң сиртида, көп нәрсиләр үгитәлигән билән, адимийликни берәлмәйду, уни пәқәт аилила берәләйду. Униң үстигә атеизм идеяси дәрислик қилип оқутилидиған дөләтләрдики мусулман балилирини мейиси бош әвәтиш әң кәчүрүлмәс җинайәттур. “Һәр қандақ бала ислам тәбиитигә туғулиду, уни ата-аниси йәһудий қилиду яки мәҗусий қилиду” ***(Бухари ривайити)***, дегән һәдисниң роһи бойичә ейтқанда, бу әһвалда ата-ана балилириниң динсиз болуп кетиши вә йолдин чиқип кетишидин җавапкарлиққа тартилиду.

Бала мәктәпкә бериштин бурун иман вә исламни үгинип мейисигә орунлаштуривалғандин кейин, андин мәктәпкә барғанда, исламға

қарши идеяләрни аңлисиму, униң имани тәврәнмәйду вә езип кәтмәйду. Бу наһайити муһим бир нуқта болуп, ата-аниларниң толиси буниңдин ғәпләттә қалмақта.

3. Балини психика җәһәттин мәктәпкә һазирлаш ишида ана дадиға ярдәмлишип наһайити актив роль ойниши лазим; мәсилән: балам, мәктәпкә бериш зөрүр; чүнки у йәрдә һәр хил илим-пән, математика, әдәбият-сәнъәт вә башқиларни үгинисән, билимлик адәм болисән, һәммини билишиң лазим; пәқәт идеология мәсилисидә сениң өйдә биздин үгәнгәнлириң тоғра, мәктәптә саңа дейилидиған “Адәм маймундин кәлгән” дегәндәк сөзләр сәпсәтә вә хата сөзләрдур. Чүнки һәммини Аллаһ таала яратқан дейиш арқилиқ балини идея җәһәттин тәйярлаш ишини ата-ана билләә қилиду.

4. Бала мәктәпкә барғандин кейин, униң немә үгәнгәнлигини сүрүштә қилип, соаллириға җавап берип, әқидә тәрәптин күзитип, идеологиядә немиләрни үгәнгәнлигини, зади қандақ идеявий дәрисләр өтүлгәнлигини сорап, хата нәрсиләрни үгәнгән болса, түзитиш бериш вә балиниң үгинишлиригә ярдәм бериш ишида ана дадиға ярдәмчи болуп, өзара иш тәхсимати қиливелип, үгиниш ишида балисиға һәр иккилиси ярдәм бериду.

5. Аялеригә ишиниши вә һемишәм у тоғрисида яхши ойларда болуши, балилириға атисини махтап бериши, әйиплирини йошуруши лазим. Бу бала тәрбийәсидә наһайити муһим иш болуп, әксинчә болғанда, балиниң атисиға болған ишәнчиси вә һөрмити суслишип кетип, атисиниң сөзигә қулақ салмайдиған болуп қалиду. Чүнки ишиниш, яхши ойларда болуш, яхши тәрипләш қатарлиқлар меһир-муһәббәтниң уруқлиридур.

6. Ана балилириниң атисини техиму көп яхши көрүши үчүн қолидин кәлгәнниң һәммисини қилиши лазим. Чүнки, балилар көп чағларда атисиға анисиниң көзи билән қарайду, бәзидә аниси атисидин рәнҗип қалса, уларму атисидин рәнҗип қалиду, һәтта бәзидә тәтүр қаравелип, атисиға сөзму қилмайду. Чүнки бәзи балилар хаталиқниң кимдә екәнлигини билмәй туруп, давамлиқ атисини әйипләйду. Балилар анисини сөймисә вә уни һөрмәтлимисә, тәрбийә иши мәғлуп болиду. Бу чағда униң гунайини ана үстигә алиду, чүнки бу вақитта балиларни атисидин совутқан киши дәл анидур.

7. Аял ерини балилириниң алдида әйиплимәслиги, униңға

аччиқланмаслиғи, тәнқитлимәслиги лазим. Ана әгәр шундақ қилса, атиниң балилири алдидики һәйвиси йоқилип кетиду, нәтижидә балилар атисини көзгә илмайдиған болуп қалиду; атисини көзгә илмиған балиларни униң сөзини аңлайду, дәмсиз?

8. Ана қанчилик һәқлиқ болсиму, атини "Ярамсиз", "Әрдәк әмәс" дегәнгә охшаш әрниң ғуруриға тегидиған сөзләрни қәтъий қилмаслиғи лазим. Чүнки ата йетәрсизлик билән әйипләнгәндин кейин, өйдә турғуси кәлмәйдиған, көпрәк вақтини исртта өткүзидиған, һәтта сиритқа қарайдиған болуп қалиду, андин зийининиң көпрәгини балилар тартиду.

9. Ата өйгә киргән һаман униңға өйдики қийинчилиқлардин, балиларниң әдәпсизлигидин вә ихтисадий йетәрсизлигидин сөз ечиштин сақлиниш лазим. Әгәр аял һәр қетим ерини шундақ раһәтсиз қиливәрсә, униң көңли өйидин вә аялидин совуп кетиду, буниң зийинини балилар вә ана биллә тартиду.

10. Ата иштин кәлгән һаман аялниң дәстихан һазирлап, балиларни чақирип келип, һәммә униң әтрапиға топлиниши вә тамақ йәп болғичә өзара әһваллишиштин вә мундишиштин башқа артуқ сөз қилмаслиғи лазим. Чүнки иштин һерип кәлгән бир адәм үчүн дунияниң ғевәтлирини, аилиниң әриз-шикайәтлирини, балилириниң тәртипсизликлирини вә өйниң пүтмәс-түгимәс тәләплирини аңлаш һәқиқәтән еғир келиду.

11. Аял ериниң артуқчилиқлирини, аилиниң еһтияҗлирини һемишәм қәдирләп, тилға елип туруши лазим. Мундақ қилиш әргә мәнивий җәһәттин чоң ярдәм қилғанлиқтур. Балилириму атисиниң бу меһнәтлирини сөзләп берип, уларни аддий кийиниш вә аддий йәп-ичишкә тәшәббус қилиши лазим.

Бала тәрбийәсидә муһитниң тәсири

Бир тәрбийә мутәхәсиси лекциядә мундақ дәп сөзлигән: "Бир пәрзәнтниң охшаш болмиған аилидә туғулуши, охшаш болмиған иҗтимаий муһитта чоң болуши шу балиниң роһий вә җисманий дуниясида чәксиз пәриқләрни пәйдә қилиду. Бу муһитниң шу балиға бәргән тәсири охшаш болмиғанлиғи үчүн, шу балиларда чоң пәриқләр пәйда болиду. Бу һәқтә америкилиқ бир психология алими мундақ дегән:

1) Әгәр пәрзәнт зиддийәтлик муһитта яшиса, у башқиларни әйипләшни яхши көридиған адәм болуп чиқиду.

2) Әгәр пәрзәнт дүшмәнлишиш муһитида яшиса, у урушқақ болуп чиқиду.

3) Әгәр пәрзәнт қоркунуч ичидә яшиса, у ғәмкинла жүридиған болуп чиқиду.

4) Әгәр пәрзәнт риғбәтләндүрүш ичидә яшиса, у өзигә ишинидиған адәм болуп чиқиду.

5) Әгәр пәрзәнт өзини яхши көридиған муһитта яшиса, у әтрапидикиләрниму һөрмәтләйдиған болуп чиқиду.

6) Әгәр пәрзәнт бехәтәр муһит ичидә яшиса, у башқиларғиму ишинидиған болуп чиқиду.

7) Әгәр пәрзәнт достлуқ ичидә яшиса, у өзи яшаватқан дунияниң нәқәдәр гөзәл екәнлигини һис қилалайдиған болиду.

Бу психологниң пикригә қариғанда, балилар кичигидинла мәдәний, инақ, риғбәтләндүрәләйдиған, достанилиқ билән толған муһит ичидә яшап чоң болса, у чоқум көңли муһәббәт билән толған, инсаплиқ, диянәтлик, башқилар билән чиқишип өтәләйдиған, үмүтвар болуп йетишп чиқидикән. Биз инсанийәткә мана шундақ надир әсәрләрни совға қилаламдуқ? Пәрзәнтләрниң сөйүмлүк ата-аниси вә қәдирдан устази болаламдуқ?".

Аилидики жәдәлләрниң балиларға болған тәсири

Психология мутәхәсислириниң пикричә, балиниң әқил вә психика җәһәттин йетилишидә әң чоң тәсир қилидиған амилларниң бири аилидур; бәхитлик вә хатирҗәм бир аилидә хошаллиқ вә муһәббәт һавасида йетилгән балилар рәтлик, тәритиплик вә интизамчан болуп йетилиду. Әксичә, зиддийәтләрдин вә уруш-жедәллердин хали болалмайдиған бир аилидә чоң болған балилар қорқунуч, изтирап вә əндишә ичидә чоң болиду; балиларға бу азапларни тартқузушқа кимниң һәққи бар? әр-аял оттурисидики зиддийәтниң балиларға беридиған сәлбий тәсирлири төвәндикичә:

1) Балиларниң мәйдансиз, психика җәһәттин турақсиз өсүшигә сәвәп болиду.

2) Балиларниң қорқунчақ вә һәр нәрсидин әндишә қилидиған болуп қелишиға сәвәп болиду.

3) Балиларда башқиларни өч көрүш вә һеч кишини яқтурмаслиқ психикиси йетилип қалиду.

4) Балиларда тамаққа иштиһасизлиқ вә дәстиханға келишни халимаслиқ кәйпияти пәйда болуп қалиду.

5) Хусусән қизларда ятлиқ болушни халимаслиқ вә ялғузлуқни әвзәл көрүш психикиси йетилип қалиду.

6. Балиларниң оқушиға еғир дәрижидә сәлбий тәсир берип қойиду.

7. Балиларда ата-анисиниң жедәллиридин қутулуш үчүн ялғанларни ойдуруш иллити пәйда болуп қалиду.

8. Балиларни гәп аңлимайдиған, көп аччиқлинидиған қилип қойиду.

9. Балиларниң көп вақтини сиртта өткүзидиған вә өйгә киришни халимайдиған болуп қелишиға сәвәп болиду.

10. Балиларни ата-анисиға ишәш қилалмаслиғиға вә улардин нәпрәтлинип қелишиға сәвәп болиду.

Жедәл-мажра йүз бәргәндә қандақ қилиш керәк?

Һеч қандақ бир аилә бәзи ушшақ-чүшәк жедәл-мажралардин вә бәзи көңүлсизликләрдин хали болалмайду. Чүнки аилиниң тирәклири болған ата билән аниму инсан; инсан дегән хаталишиду; улар мәдәнийәт, билим-сәвийә, дин-диянәт вә әхлақ җәһәтләрдин бир-биридин пәриқлиқ болиду. Уларниң психикисиму бир хил болмайду. Шу сәвәптин аилидә аз тола көңүлсизликләрму йүз берип туриду, бу тәбиий әһвал.

Әнди шундақ көңүлсизликләр, һәтта жедәл-мажралар йүз бәргәндә қандақ қилиш керәк? Бу һәқтә төвәндикиләр тәвсийә қилиниду:

1) Имкан қәдәр ата билән ана балиларниң алдида жедәлләшмәслиги, аччиғини бесишқа тиришиши лазим. Оттуридики мәсилини балилар йоқ вақитта, иккилиси чирайлиқчә һәл қилишқа келишиши зөрүр.

2) Ата-аниниң балиларниң алдида бир-бирини әйиплимәслиги, сөз вә һәрикәтлири билән бир-биригә һуҗум қилмаслиғи лазим. Мундақ қилиш балиларниң хатирҗәмлигини вә һозүрини бузғанниң сиртида, ата-ана иккисиниң балилириниң қәлбидики жуқури орнини йоқитип қойиду.

3) Балилар ата-анисиниң оттурисидики көңүлсизликләрни

билгинидә, уларға чирайлиқчә чүшәндүрүши керәк; ата-аниларниң һәр бири өзини ақлаш нийити билән балилириға қарши тәрәпни яман көрсәтмәслиги, ялған ейтмаслиғи вә хаталиқ пәқәт қарши тәрәптә болсиму, уни балиларға чүшәндүрүштә “Уқушмаслиқ болуп қалди” дегән асаста, мәсилини аддийлаштуруп чүшәндүрүши вә уларға: “Аилә дегәндә бундақ җедәл-мажралар аз-тола болуп туриду, амма бундақ-җедәл-мажралар аримиздики меһир-муһәббәтни бузалмайду” дегән мәнада чүшәнчә бериши лазим.

4) Ата-анилар бир-биридин рәнҗишип қалған, һәтта уруш-мажраларни баштин кәчүргән вақитлардиму турмушни худди һеч иш болмиғандәк яхши елип бериши вә балилиридин бу көңүлсизликләрни йошурушқа тиришиши лазим. Ата-аниларниң бир-биридин рәнҗип айрим өйдә йетивелиши, анининң балилири алдида көп көз йеши қилиши, яки ата-анисиға, һәдә-сиңиллириға, достлириға телефон қилип дәрт төкүши чоң хаталиқтур. Ана бу ишларни балилар һис қилмайду, дегән ойда қилғини билән, балилар уни билип туриду; балилар еғиз ачмиған билән, анининң беарамлиғини һис қилиду. Бу әһвал балиларни пәришан қилиду вә ата-анисиға болған һөрмитини, сөйгүсини азайтип қойиду. Чүнки бу чағда балилар бир тәрәптин атисидин анимизни рәнҗитти, дәп ағринса, йәнә бир тәрәптин анисиниң атисини туққанлириға яман көрситиватқанлиғидин ағриниду. Бу икки ағриниш уларни ата-анисидин совутуп қойиду, ата-анисидин совуп қалған балилар уларниң тәрбийәсини қобул қилмайду.

5) Ата-ана бир-биридин рәнҗишип қалған әһвалда, вақитни узартмастин, оттурисидики келишмәсликни һәл қилиши вә рәнҗишни йоқ қилип, адәттики һалиға қайтиши лазим. Рәнҗишкә сәвәп болған тәрәп дадиллиқ билән өзиниң хаталиғини етирап қилип, қарши тәрәптин кәчүрүм сориши вә көңлини елиш лазим; бирәвниң өз хаталиғини етирап қилип қарши тәрәптин кәчүрүм сориғанлиғи Аллаһ таалани мәмнун қилидиған толиму есил хисләт. Кәчүрүм сориған кишиниң қәдир-қиммити камийип кәтмәйду, бәлки өсиду, чүнки пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Бирәвниң диний қериндишиға үч күндин артуқ адавәт сақлиши вә бири у яққа, бири бу яққа қарап җүрүши тоғра әмәс, уларниң әң яхшиси саламни әң авал башлиғинидур” ***(Бухари: 6077- һәдиси; Муслим: 2560- һәдис).***

ИККИНЧИ БАП

ӘҢ ҮНҮМЛҮК ТӘРБИЙӘ УСУЛЛИРИ

Үлгә болуш билән тәрбийәләш
Көндүрүш билән тәрбийәләш
Нәсиһәт билән тәрбийәләш
Вақиәликләр билән тәрбийәләш
Қиссиләр билән тәрбийәләш
Күзитиш билән тәрбийәләш
Мукапат вә жаза билән тәрбийәләш
Сөһбәт вә диалог билән тәрбийәләш

Муқәддимә

Әң үнүмлүк тәрбийә усуллирини баян қилиштин авал диққәт қилидиған муһим бир нуқтини тәкитләймизки, у болсиму бала тәрбийәләштики әң қиммәтлик басқучни биливелиштур.

Тәрбийәдики әң әһмийәтлик басқуч қайси?

Тәрбийә ишлиридики мутәхәсис, алимлар узун жиллиқ инчикә тәтқиқат елип бериш нәтижисидә шундақ йәкүнгә кәлгәнки, балилар турмуштики асаслиқ қаидә йосун вә адәтләрдин 80% ни бәш яшқа киргичә һасил қилип болиду. Бу бәш яшқа киргичә болған вақит инсан һаятидики әң әһмийәтлик чағлар болуп, тәрбийә мутәхәсислири уни бала тәрбийәсидики алтун дәвир дәп атайду. Бала бу бәш жиллиқ муддәт ичидә анисиниң қолида вә аилисиниң тәрбийәсидә болиду.

Психологларниң қаришичә, балиниң характери 7-8 яшлар арисида йетилип болидикән. Балиларда йетилгән бу характер уларниң һаятиниң ахириғичә шундақ давам қилидикән. Илмий тәтқиқатларға қариғанда, балиниң әқлий қабилийити икки яштин бәш яшқичә болған арилиқта наһайити тез тәрәққий қилидикән, бу вақитта елип берилған тәлим-тәрбийәму наһайити тез өзләштүрилидикән. Бу һәқиқәт биз уйғурлардики “Кичик вақтида үгәнгән ташқа мөһүр басқанға охшаш” дегән һекмәтни тәстиқлайду.

Һазир җәмийәттә пәрзәнтлирини планлиқ һалда тәрбийәләйдиған ата-анилар наһайити аз; уларниң көпинчиси бала тәрбийәләштә бирәр принцип, яки бирәр усул-қаидини өлчәм қилмайду, һәр ким өзи билгәнчә бала тәрбийәләйду. Уйғур җәмийитидики ата-аниларниң бала тәрбийәләш усули асасән төвәндики төрт хил шәкилдә елип бериливатиду:

1. Балиларни режим астида башқуридиған ата-анилар болуп, мундақ ата-анилар балилириға өзини йетиштүрүш вә испатлаш үчүн пәқәтла пурсәт бәрмәйду, Һеч қандақ әркинлик бәрмәйду. Бундақ режим астида чоң болған балилар тәртиплик, әдәплик чоң болиду. Амма улар алий мәктәпләргә оқушқа чүшүп, ата-анисидин айрилипла кәтсә, әтраптики әркинликни көргинидә, өзиниң худини йоқитип қойиду.

2. Балиларни һәддидин зиядә әркилитип чоң қилидиған ата-анилар болуп, улар балилириниң тәләп қилғанлириниң һәммисини тәл һәл қилип бериду, қисқиси улар балиларға “Яқ” дейишни билмәйду. Мундақ тәрбийәдә чоң болған балилар бәк әркә чоң болғанлиқтин, ярамсиз, қабилийәтсиз, өзигә ишәнмәйдиған, тәйярға һәйяр болсам дәйдиған чоң болуп қалиду.

3. Балиларни өз мәйлигә қоюп беридиған мәсъулийәтсиз ата-анилар болуп, улар балилириниң кимләр билән арилишиватиду? Қандақ балилар билән дост болуватиду? Мәктәптә немә оқуватиду? Үгиниш сәвийәси қандақ кетиватиду? Буларни сүрүштә қилипму қоймайду. Бундақ муһитта чоң болған балилар хата йолларға меңип қалиду; бу балилар хата йолға меңип қалғандин кейин, уларни әслигә қайтуруш иши бәси мүшкүл болиду, бәзидә мүмкинму болмайду; мәсилән: ақ алвастиға (ақ тамакиға) адәтлинип қалған балиларниң өз һаятини түгәштүргинигә охшаш.

4. Балиларни миллий вә исламий әнъәнигә варислиқ қилип, ислам тәрбийәсини асас қилидиған һалда, қаттиқлиқ ичидә юмшақлиқ, юмшақлиқ ичидә қаттиқлиқ болған усулда тәрбийәләйдиған ата-анилар болуп, улар балиларни чиң тутимән дәп, уларниң әркинлигини боғувалмайду; әркин қоюп бәрдим дәп, үстидики мәсъулийәтни унтуп қалмайду. Улар йәнә демократик усулда балиларниң пикир-қарашлирини аңлап, улар билән кеңишип иш көриду.

Уларчә болғанда балиларни аилидики музакирә ишлириға

чоқум қатнаштуруш вә уларниң пикирлирниму аңлап беқиш лазим. Балиларниң пикирлириниң һәммиси тоғра болуши натайин. Амма аңлап көрүп, ойлишип беқишқа болиду; мундақ тәрбийәләнгән балилар өзигә ишинидиған, мәсъулийәтни тонуйдиған, өзиниң аилисидики орнини һис қилидиған болуп чоң болиду. Көплигән тәрбийә мутәхәсислири ахирқи бу усулни тәвсийә қилиду. Улуқ алимимиз Йүсүп Хас Һажип бала тәрбийәси һәққидә мундақ дегән екән:

Ата әмгиги сиңсә оғлиға көп,
Болур бу оғулниң мижәз-хулқи хоп.
Оғлини қисип тутса яхши ерур,
Ата-аниси бәхитлик болур.
Әгәр чиң туталмас екән у оғул,
Болур зайә андин сән үзгин көңүл.
Зәкий болса алим у оғул атиси,
Уни тутқулуқ чиң шудур чариси.
Кимниңки болур әркә оғли қизи,
Чекип аһ вә һәсрәттә жиғлар өзи.
Кичик чағда оғлини қойса ява,
Оғулда гуна йоқ, атиға жапа.
Оғул-қиз мижәз-хулқи болса яман,
Яман қилған ата буларни һаман.

Аллаһ таала инсан балисини башқа мәхлуқатлардин шундақ пәриқлиқ қилғанки, униң һаяти ана қучиғи дәври, балилиқ дәври, яшлиқ дәври вә курамиға йәткән дәври, яшанған дәври дегәндәк басқучларға айрилған болуп, балиларниң ана қучиғи вә балилиқ дәври интайин әһмийәтлик бир дәвирдур. Ата-анилар мошу дәвирдә балилириниң қәлбигә иман-исламни вә гөзәл әхлақни сиңдүривалмиса, улар балағәткә йәткәндин кейин (12-15 яшлардин кейин) шәйтан уларниң қәлбигә асийлиқ билән азғунлуқниң уруқлирини сиңдүривалиду.

Қәлби пак, худди аппақ мәрвайиттәк болған бу балилар әзәлдин инсан билән шәйтан оттурисидики талаш-тартишниң мәнбәсидур; шәйтанларниң аниси Иблис өзиниң исиянкарлиғи сәвәплик Аллаһ тааланиң рәһмитидин қоғланғандин кейин, буни адәмләрниң атиси

Адәм әләйһиссаламдин көрүп, униң әвлатлирини аздуруш арқлиқ уларниму Аллаһ тааланиң рәһмитидин жирақ қилишқа қәсәмъяд қилған. Қуръан кәрим шәйтанниң бу иқрарини вә рәзил мәхситини баян қилип мундақ дегән: “Иблис: «Маңа ейтип бәргинә, сән мәндин үстүн қилған Адәм мошуму? әгәр маңа қиямәткичә мөһләт беридиған болсаң, униң әвладиниң азрағидин башқисини аздуруп, түп йилтизидин қурутиветимән (йәни уларни халиғанчә йетәкләймән)» деди. Аллаһ таала Иблисқа ейтти: «Болди, улардин кимки саңа әгишидикән, ениқ билиңларки, һәммиңларниң жазаси дозақ болиду; дозақ әң йетәрлик жазадур. Уларниң ичидин қозғиталайдиғанла адимиңни дәвитиң билән қозғатқин, атлиқ вә пиядә қошуниң билән уларға һужум қилғин, уларниң маллириға вә балилириға шерик болғин, уларға вәдиләрни бәргин – шәйтанниң уларға бәргән вәдиси пәқәт алдамчилиқтур»” ***(Исра сүриси, 62-64- айәтләр).***

Демәк, тәрбийә ишини қанчилик бурун башлисақ шунчилик көп нәтиҗигә еришимиз вә балилиримизға шәйтан егә болуштин авал өзимиз егә болимиз. Чүнки хәлқимиздә “Төмүрни қизиғида соқ” дегән һекмәт бар әмәсму.

Үлгә болуш билән тәрбийәләш

Ата-аниларниң балилириға исламниң тоғра чүшәнчилирини әқидә, әхлақ вә ибадәт принциплири билән әкс әттүрүп беридиған әмәлий тәтбиқатларни үгитиш вә әмәлий мәшиқләр билән уларни йетишлдүрүш мәжбурийити бар. Бу уларға яхши үлгә болуш вә һәр ишта башламчи болуш биләнла әмәлгә ашиду.

Алиларини яхши ишларда үлгә болуш билән тәрбийәләш әң үнүмлүк вә әң тәсирлик болған тәрбийә усуллиридин бири болуп санилиду. Бәлки балиларға яхши үлгә болмастин, уларға ейтилған қанчилиған яхши сөзләр, вәз-нәсиһәтләр, мукапат вә җазалар пайдисиз қалиду. Чүнки әң авал ата-анисиниң әмәлийитини үгиниду, шуңа балилар әдәп-әхлақ, җүрүш-туруш, қаидә йосун, диянәт қатарлиқларниң һәммисини авал ата-анисиниң нәсиһәтлиридиниму бәкрәк, уларниң күндилик әмәлийитидин алиду. Навада, ата-аниларниң балилириға қилған тәрбийәси билән бирдәк болмиса, бу тәрбийәниң пайдиси болмайду.

Балилар биз ойлиғандинму бәк әқиллиқ келиду

Биз адәттә кичик балиларни бир нәрсә билмәйду вә әтрапида болуватқан ишларни толуқ чүшинип кетәлмәйду, чүнки улар техи кичик, дәп ойлаймиз. Амма һәқиқәт шуки, кичик балилар көп һалларда биздинму әқиллиқтур. Улар әтрапида болуватқан ишларни толуқ чүшинип кетәлмисиму, у ишларниң тәсирини қобул қилиду, ақивәттә улар көргәнлириниң һәммисидин тәсир қобул қилиду.

Чүнки балиларда қобул қилиш вә тәқлит қилиш (дораш) тин ибарәт икки характер наһайити күчлүктур. Улар мәйли ихтиярий, мәйли ихтиярсиз болсун давамлиқ әтрапида көргәнлириниң һәммисини қобул қилиду вә тәқлит қилишқа тиришиду. Балилар һаятидики әң һалқилиқ вә әң әһмийәтлик чағлирини аилисидә өткүзиду, йәни улар тәрбийәдә әң үнүмлүк һесаплинидиған басқучни асасән аилисидә өткүзиду, униң үстигә бу басқучта балиларниң йенида давамлиқ болидиған (йәни ата-аниси) уларниң әң йеқин вә әң ишәшлик кишилиридур, нәтиҗидә һәммини ата-анисидин үгинишкә тиришиду.

Балиларда ата-ана образи

Тәрбийә мутәхәсислириниң қаришичә, ата-ана образи бала үчүн әң мукәммәл образдур. Балиниң бир җүп көзи худди фото аппаратқа охшаш ата-ана образини сүрәткә елип туриду. Биз мана мошу балиларниң қәлби арқилиқ тартилған сүрәтләргә қариғинимизда, ата-аниларниң һәммә сүрәтлириниң парлақ нур чечип туралиши натайин. Ата-ана образиниңму улуқвар болалиши натайин. Бәзи ата-анилар өзлириниң йеқимлиқлиғи, меһрибанлиғи, шәхсийәтсизлиги, қәйсәрлиги, алийҗанаплиғи вә улуқлиғи билән балиларни тәсирләндүриду. Бәзи ата-анилар болса, өзлириниң шәхсийәтчилиги, наданлиғи, беғәмлиги, мәсъулийәтсизлиги, аңсизлиғи билән балиларни безар қилиду. Демәк, охшаш болмиған сападики ата-анилар балиларни охшаш болмиған сүпәттә тәрбийәләп чиқиду.

Балилардики қобул қилиш вә тәқлит қилиш қабилийити

Балилардики көргәнлириниң һәммисини қобул қилиш вә тәқлит қилиш қабилийити чоңлардикидинму алаһидә үстүн туридиған қәбилийәттур. Әрәпләрдә "Кичик балилар маймундинму уста дорамчи келиду" дәйдиған сөз бар; демисму, кичик балилар ата-анисиниң намаз оқуштики һәрикәтлирини, сөз қилиш адитини, олтуруш усулини, тамақ йейиш қаидисини вә башқа барлиқ һәрикәтлирини әстайидил күзитиду, андин шу бойичә тәқлит қилишқа тиришиду. Һәтта оғул бала ата-анисиниң машина һайдиғандики һәрикәтлирини, сақал-бурутлирини елиш усулини, сөз қилиш адитини әстайидил күзәткинидәк, қиз балиму анисиниң күлүшлирини, телефонни қандақ тутуп сөзләйдиғанлиғини, чечини қандақ тарайдиғанлиғини әстайидил күзитиду. Андин улар ата-анисини тәқлит қилишқа башлайду, балилардики бу дорамчилиқ алаһидә бир қабилийәттур.

Балилар қобул қилиш вә тәқлит қилиш йоли билән сөзләш, меңиш-туруш, йәп-ичиш вә башқиларни тәдрижи һалда ата-анисидин вә ака-һәдилиридин үгиниду. Балилар бу җәриянда ата-анисида вә ака-һәдилиридә немә болса шуни әйнән алиду вә қобул қилиду. Аилә әзалирида диянәт вә ислам әхлақи болса, бала шуларни алиду, әгәр әксичә уларда динсизлиқ вә башқа әхлақсизлиқ болса, бала шуни алиду; қисқиси, хәлқимизниң "Қазанда немә болса чөмүчкә шу чиқиду" дәйдиған һекмәтлик сөзи бу нуқтини техиму чоңқур испатлап бериду.

Шуңа ата-аниларниң диянәтлик, әхлақлиқ болуши балилириниң тоғра тәрбийә елиши вә яхши адәмләрдин болуши үчүн алаһидә чоң роль ойнайду. Бу нуқтида пәйғәмбәр әләйһиссаламниң: "Һәр қандақ бала ислам тәбиитигә туғулиду, уни ата-аниси йәһудий қилиду яки христиан қилиду яки мәҗусий қилиду" ***(Бухари ривайити)***, дегән сөзиниң нәқәдәр тоғра ейтилғанлиғини вә мәлийәткә уйғун екәнлигини чүшинип йетәләймиз.

Үлгә болуш арқилиқ тәрбийәләшниң түрлири

Жуқурида көргинимиздәк, үлгә болуш арқилиқ тәрбийәләшниң негизи балиға яхши тәсир көрситишкә ихчамлиниду; балиниң қәлбигә тәсир көрситиш икки йол билән болиду: бири, өзлигидин тәсир көрситиш, йәнә бири, сөз вә һәрикәт билән тәсир көрситиштин ибарәт.

1. Өзлигидин тәсир көрситиш

Өзлигидин тәсир көрситиш дегән ата-ана яки һәр қандақ бир тәрбийәчиниң пәқәт “Балилар мәндин тәқлит қилип үгәнгәнләрниң һәммисигә Аллаһ тааланиң алдида мән мәсъул вә жавапкармән” дегән етиқат билән пүтүн яхши ишларда уларға яхши үлгә болалиғандила андин әмәлгә ашиду. Авал тәрбийәчи өзини һәр тәрәптин мукәммәл қилип йетиштүргәндин кейин, ихтиярсиз һалда қобул қилиду вә өзлиридә сиңдүриду. Бу усулда я тәрбийәчи, яки тәрбийәләнгүчи қийинчилиқ тартмайду, бәлки бу ишлар өзлигидин әмәлгә ашиду; муһим болғини тәрбийәчиниң авал өзини ислаһ қилиши, яхши адәт в есил пәзиләтләрни өзлиридә йетиштүришидур. Шуңа көплигән ата-анилар балилирини тәрбийәләш жәриянида өзлири яхши адәмләрдин болуп кетиду. Чүнки улар балилирини иман вә әхлақлиқ, әл ишиға ярамлиқ қилип тәрбийәләш йолида, алди билән өзлирини тәрбийәләш вә йетиштүрүш көрүгидин өтмәй туруп алдиға қәдәм ташлалмайду.

2. Сөз вә һәрикәт билән тәсир көрситиш

Сөз вә һәрикәт билән тәсир көрситиш тәрбийәчиниң балиларға йол көрситиши, бәзи ишларни еғизи вә әмәлийити билән үгитишини билдүриду. Үлгимиз һәзрити Муһәммәд әләйһиссалам ислам үммүтиниң биринчи тәрбийәчиси болуш сүпити билән саһабилиригә динниң әһкамлирини гаһ сөзи билән гаһ әмәлийити билән, гаһ сөзи вә әмәлийити һәр иккиси билән үгитәтти. Униң: “Намазни мән оқуғандәк оқуңлар” вә “Мәндин һәж қилиш қаидилирини үгинивелиңлар” дейиш арқилиқ һәм сөзи һәм әмәлийити билән қилип көрситип өткәнлиги буниң типик мисалидур ***(Бухари вә Муслим ривайәтлири).***

Пәйғәмбәр әләйһиссалам гайида намазда оқулидиған айәт вә тәсбиһләрни балиларға үгитиш мәхсити билән ичидә оқулидиғанларниму авазлиқ оқуп берәтти.

Йеганә үлгимиз Муһәммәд әләйһиссаламдур

Аллаһ таала пәйғәмбиримиз һәзрити Муһәммәд әләйһиссаламда исламниң әң мукәммәл шәклини әкс әттүрүп бәргән болуп, Муһәммәд әләйһисалам гояки исламниң җанландурулған шәкли еди; шуңа у та қиямәткә қәдәр мусулманлар үчүнла әмәс, бәлки пүтүн инсанийәт үчүн йеганә үлгидур. Аллаһ таала Қуръан кәримдә мундақ дегән: “Силәргә – Аллаһни, ахирәт күнини үмүт қилған вә Аллаһни көп яд әткәнләргә – рәсулуллаһ әлвәттә яхши үлгидур” ***(Әһзаб сүриси, 21- айәт)***. Аллаһ таала йәнә Муһәммәд әләйһиссаламниң әхлақини махтап: “Сән һәқиқәтән әң катта әхлақ егисисән” дегән ***(Қәләм сүрси, 4- айәт).***

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң аяли Айшә рәзийәллаһу әнһа униң әхлақи тоғрилиқ соралғанда: “Рәсулуллаһниң әхлақи Қуръан еди” дегән ***(Имам Әһмәд: 24645- һәдис)***. Һәқиқәтән пәйғәмбәр әләйһиссалам Қуръан кәримниң җанлиқ тәрҗимани вә униң һаятлиқтики көрүнүши еди. Пәйғәмбәр әләйһиссалам өзи тоғрилиқ: “Мени рәббим әң мукәммәл тәрбийәлиди” дегән ***(Муттәқийниң: 31895-һәдиси).*** Пәйғәмбәр әләйһиссалам ибадәттә, меһир-шәпқәттә, әдәп-әхлақта, адаләттә, сехийлиқта, растчиллиқта, чидам вә сәвирчанлиқта, кәмтәрликтә, тәқвалиқта, илим-мәрипәттә, балилириға вә аяллириға көйүмчанлиқта, мусулманларниң ғемини йейиштә, йоқсулларниң һалиға йетиштә, житимларниң бешини силашта, җүмлидин дин вә дунияліқ һәммә ишта әң мукәммәл вә йеганә үлгә еди. У аяллири үчүн әң үлгилик әр, балилири үчүн әң шәпқәтлик ата, мусулманлар үчүн әң мукәммәл рәһбәр еди.

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң тәрбийәсидин өрнәкләр

1. Балиларға растчил болуш

Абдулла ибни Амир рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир күни анам мени өйгә чақирди, кирсәм пәйғәмбәр әләйһиссалам өйимиздә екән, анам маңа: “Кәл саңа бир нәрсә беримән” девиди, пәйғәмбәр

әләйһиссалам анамдин: “Балиңизға немә бәрмәкчисиз? – дәп сориди, анам: “Хорма берәрмән” дәп җавап бәрди; бу вақитта пәйғәмбәр әләйһиссалам анамға: “Әгәр сиз балиңизға бир нәрсә бәрмисиңиз, сизгә бир ялған ейтқанниң гунайи йезилиду» – деди ***(Әбу Давудривайәт қилған)***. Бу һәдис шәриф һәр қандақ бир тәрбийәчиниң тәрбийәси астидикиләргә һемишәм растчиллиқ билән муамилә қилишниң нәқәдәр әһмийәтлик екәнлигини ипадиләп бәргән. Өзимиз ялған ейтип туруп балилиримизға: “Ялған ейтмаңлар” дәп тәрбийә қилғинимизниң зади немә пайдиси болсун?!

Шуңа балиларға асанлиқчә бирәр ишта вәдә бәрмәслик керк, әгәр вәдә берилгәндә болса, чоқум уни орунлаш керәк.

2. Балилар оттурисида адаләтлик болуш

Балиларни охшаш көрүш, уларниң оттурисида қандақла бир ишта болмисун адәләтлик болуш лазим. Нуъман ибни Бәшир рәзийәллаһу әнһу мундақ дегән: атам мени пәйғәмбәр әләйһиссаламниң йениға елип келип, униңға: “Я рәсулуллаһ! Бу баламға бир хизмәтчимни бериваттим” дегәндә, пәйғәмбәр әләйһиссалам атамдин: “Балилириңниң һәммисигә шундақ бәрдиңму?” – дәп сориди, атам: “Яқ” девиди, пәйғәмбәр әләйһиссалам : “Ундақта бәргиниңни қайтуривал!” деди; йәнә бирривайәттә ейтилишичә пәйғәмбәр әләйһиссалам у адәмгә: “Аллаһтин қорқуңлар, балилириңлар оттурисида адаләтлик болуңлар” дегән; йәнә бирривайәттә ейтилишичә пәйғәмбәр әләйһиссалам униңдин: “Әй Бәшир! Сениң буниңдин башқа балаң барму?” – дәп сориған, Бәшир: “Һәә” дегәндин кейин, униңға: “Ундақта мени буниңға гувачи қилма, чүнки мән наһәқчиликкә гувачи болмаймән” дегән ***(Имам Муслим: 1622- һәдис).***

Балиларниң оттурисида адаләтлик болмаслиқ, бир нәрсә бәргәндә бәзисини қайрип қоюп, бәзисигә бериш, яки бирини башқилириниң алдида махтап қоюп, йәнә бирини сөкүш, яки бирини “Сиз” дәп чақирип, йәнә бирини “Сән” дәп чақириш, яки биригә қапиғини ечип, йәнә биригә қапиғини түрүш, яки бирини оқутуп, йәнә бирини өй ишиға селиш қатарлиқларниң һәммиси адаләтсизлик болуп, балиларниң өз ара муһәббитигә еғир дәриҗидә сәлбий тәсир йәткүзгәндин башқа, балилар оттурисида өчмәнлик, қизғиниш вә адавәткә сәвәп болиду. Нәтиҗидә, балиларниң ата-анисиға болған ишәнчисини суслаштуруп, уларни исиянкарлиққа үндәп қойиду.

Ата-анилар балилири оттурисида адаләтлик болмиғанлиғини түрлүк сәвәпләргә артип өзлирини ақлашқа тиришиши мүмкин; мәсилән: у әдәплик, сөз аңлайдиған, итаәтчан еди; бу әдәпсиз, исиянкар еди, яки у әқиллиқ, бу әқилсиз еди, дегәнгә охшаш. Бу сәвәпләрниң һеч бири ата-анининң адаләтсизлигини ақлалмайду. Һәтта ата-анилар тәбәссүм қилиш, қучақлап бағриға бесиш, пешанисигә сөйүп қоюш, яхши сөз қилиш қатарлиқ ишлардиму балилири оттурисида адаләтлик болушқа буйрулған.

Әнәс ибни Малик рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир адәм пәйғәмбәр әләйһисалакмниң йенида олтуратти, шу чағда у адәмниң йениға оғли кәлди, у адәм балиниң пешанисигә бирни сөйүп қоюп йенида олтарғузди; арқидинла қизи кәлди, бу чағда у адәм қизини сөймәйла йенида олтарғузди, пәйғәмбәр әләйһиссалам һелиқи адәмгә: “Сән уларниң оттурисида адиллиқ қилмидиң!” деди.

Ата-анилар жуқуридикидәк аддий муамилиләрдила әмәс, бәлки дуа, сөйгү-муһәббәт қатарлиқ ички әмәлләрдиму адаләтлик болуши, һәммисини тәң көрүши вә һәммисиниң һәққидә яхши дуаларни қилиши лазим. Буларни балилар көрмисиму, Аллаһ таала әлвәттә көрүп туриду, әмәсму?!

3. Меһрибанлиқни вә көйүмчанлиқни көрситиш

Абдулла ибни Бурйәдә рәзийәллаһу әнһу мундақ дегән: пәйғәмбәр әләйһиссалам хутбә оқувататти, тосаттин нәврилири Һәсән билән Һүсәйинләрниң келиватқинини көрүп қелип, мунбәрдин чүшти вә уларни елип йениға олтарғузди, андин: “Аллаһ балилириңлар вә маллириңлар бир түрлүк синақтур, дәп раст ейтқан; мән бу икки нарисидиниң келиватқанлиғини көрүп туралмай қалдим вә ахирида хутбиниму үзүп қойдум” деди ***(Имам Бәйһәқи ривайити).***

Демәк, пәйғәмбәр әләйһиссаламни сөзләватқан хутбини тохтитип қоюшқа елип барған нәрсә, вайиға йәткән һәқиқий меһир-шәпкәтниң бир өрнигидур. Балиларға әнә шундақ меһир-шәпқәтлик болуш тәләп қилиниду, шундақ қилғандила тәрбийәдә ғәлибә қилғили болиду. Чүнки балиларға тәрбийәнила әмәс, бәлки һеч бир пикирни зорлап теңип қобул қилдурғили болмайду. Бу иш пәқәт меһир-шәпқитини вә сөйгүсини уларға изһар қилиш арқилиқ, өзини уларға сөйдүрүш вә қобул қилдуруш биләнла болиду. Муәллимму балиларға сөйгүсини

изһар қилип, уларни қайил қилғандила уларни сөзигә киргүләйду вә уларға тәрбийәсини сиңдүрәләйду.

4. Балиларниң тәләплирини орунлаш

Әнәс ибни Малик рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир күни пәйғәмбәр әләйһиссалам сәждидә еди, нәвриси Һәсән рәзийәллаһу әнһу келип, униң үстигә минивалди, шу сәвәплик пәйғәмбәр әләйһиссалам сәждини наһайити узун қилди. Намаздин кейин бирси униңдин: я рәсулуллаһ! Сәждини бәк узун қилдила, дәп соривиди, пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Балам үстүмгә минивалди, уни чүшүшкә алдиратқим кәлмиди” деди ***(Әбу Йәъланиң: 3428- һәдиси).***

Балиларға көрситилгән мошунчилик аддий меһрибанлиқниң балиларниң қәлбидики мәнаси вә тәсири интайин чоң болиду. Ата-анисидин яки муәллимидин бунчилик көйүмчанлиқни көргән бала уларни рәнжитип қоюшқа қәтъий чидап туралмайду-дә, уларниң тәрбийәсини қобул қилиду вә немигә буйруса шуни қилиду.

5. Балилар билән оюн ойнаш

Жабир рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир күни пәйғәмбәр әләйһиссаламниң өйигә киривидим, пәйғәмбәр әләйһиссалам төрт путлуқ болуп меңиветипту, нәврилири Һәсән билән Һүсәйин иккиси униң үстигә чиқивапту, пәйғәмбәр әләйһиссалам уларға: “Силәрниң төгәңлар немидегән яхши вә силәр немидегән яхши мингүчиләр” дәтти ***(Тәбәрани ривайити).***

Қени ойлап көрәйли, дөләтниң рәиси, мусулманларниң қомандани, жамаәтниң имами болған һәзрити Муһәммәд әләйһиссалам бир тәрәптин ғазатларға қоманданлиқ қилип алдинқи сәпкә чиқса, йәнә бир тәрәптин дөләтниң ишлири, мусулманларниң мүшкүлатлири билән мәшғул болватқан туруқлуқ, аилисидикиләргә өй ишлирида ярдәм қилиш билән биллә, балилириниң көңлини шат қилишниму унтуп қалматти. Әнди бизниң балилиримизни шундақ шат қилмаслиққа вә уларниң әқлигә уйғунлишип, уларни ойнатмаслиққа йәнә немә өзримиз бар?!

Бәзи ата-анилар балиларни “Қил” вә “Қилма” дегән буйруқ чәклимиләр биләнла тәрбийәләп кәткили болиду, дәп қарайду. Балилар буйруқ билән, таяқ билән башқурғили болидиған қой яки кала

әмәс, бәлки балилар сөйгү-муһәббәт билән тәләплирини орунлаш арқилиқ көңлини хош қилиш билән башқурулиду.

6. Балиларниң көңлини асраш

Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: "Мән һемишәм намазға узунрақ сүрә оқушни мәхсәт қилип намазни башлаймән; навада бирәр балиниң жиғисини аңлап қалсам, балиниң жиғисидин анисиниң қанчилик беарам болуватқанлиғини ойлап, намазни тезрәк оқуп түгитимән ***(Имам Бухари: 750- һәдиси).*** Мана бу пәйғәмбәр әләйһиссаламниң ана-балиға болған чәксиз көйүмчанлиғиниң бир ипадисидур.

7. Балиларға салам қилиш вә тәбәссүм билән көрүшүш

Пәйғәмбәр әләйһиссалам балиларни көргинидә, уларға худди чоңларға салам қилғандәк салам қилатти вә тәбәссүм билән улардин әһвал соратти. Имам Бухари мундақ дәп ривайәт қилған: Әнәс Ибни Малик рәзийәллаһу әнһу йолда қандақла бир балини көрсә авал униңға салам қилатти, андин: "Пәйғәмбәр әләйһиссалам шундақ қилатти" дәтти ***(Имам Бухари: 5893 һәдис).***

8. Кичикләрни асраш

Әбу Һурәйрә рәзийәллаһу әнһудин ривайәт қилинидуки, кишиләр һәр жили мевилири дәсләп пишқанда уни пәйғәмбәр әләйһиссаламниң йениға елип келип, униң дуасини алатти. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мевини қолиға елип туруп: "Әй Аллаһ! Бизгә мевилиримиздә, шәһиримиздә, кәмчәнлиримиздә бәрикәт ата қилғин. Әй Аллаһ! Ибраһим сениң бәндәң вә пәйғәмбириң болғинидәк, мәнму сени бәндәң вә пәйғәмбириңмән; у Мәккә үчүн дуа қилғандәк, мән Мәдинә үчүн дуа қилимән" дәтти. Андин бу мевини аилиниң әң кичик балисини чақирип униңға берәтти ***(Имам Муслим: 1373- һәдиси).***

Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәдистә кичикләрни асрашни вә кичикләргә чоңларға бериштин бурун беришни үгәткән. Чүнки чоңлар сәвир қилалайду, амма кичик балилар тола вақитта сәвир қилалмайду. Болупму мезилик йемәкликләрни вә ләззәтлик мевиләрни көргәндә, кичик балиларниң нәпси тақилдап кетиду. Шуңа беридиғанни авал уларға бәрмәслик уларни қийнап қойғанлиқтур. Бу

балилар оттурисида адаләтсизлик қилғанлиқ һесапланмайду, чүнки чоңларму кичик болуп баққан. Уларму кичикләрниң сәвирсизлигини чүшиниду вә рәнжип қалмайду. Навада чоңлар рәнжип қалса, уларға чирайлиқ чүшәндүрүп қоюш керәк.

9. Һәммә адәмниң һәққини ада қилиш

Сәһл ибни Сәиди рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир күни пәғәймбәр әләйһиссалам бир сорунда олтуратти, униң оң тәрипидә бир бала, сол тәрипидә чоңлар бар еди. Шу пәйттә пәйғәмбәр әләйһиссаламға уссулуқ кәлтүриливиди, униңдин ичти, андин оң тәрипидики балидин: “Буни авал чоңларға беришимгә иҗазәт берәмсән?” дәп соривиди, бала: “Яқ, мән һәққимни һеч кимгә өтүнүп бәрмәймән” деди. Шуниң билән пәйғәмбәр әләйһиссалам қолидикини балиға бәрди ***(Имам Бәйһәқи ривайәт қилған)***.

Бу бала пәвқулъаддә әқиллиқ вә зерәк бир бала болуп, у ислам әхлақиниң йейиш-ичиш, елиш-бериш, һәтта өйгә яки мечиткә кириш қатарлиқ барлиқ ишларда оңдин башлаш принципини убдан биләтти. Шуңа у пәйғәмбәр әләйһиссаламниң оң тәрипидә олтуривалған. У пәйғәмбәр әләйһиссаламдин кейинла ичиштин ибарәт бу чоң шәрәпни қандақму башқиларға өтүнүп бәрсун?! Пәйғәмбәр әләйһиссалам балиниң авал ичиштин ибарәт һәққини етирап қилғанлиқтин, униңдин иҗазәт (рухсәт) сориған. Амма бала қобул қилмиғандин кейин, уни зорлимиған вә униңға авал бәргән. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу аддий бир мәсилә арқилиқ мусулманларға адаләтлик болушни вә һәр кимниң һәққини чоң-кичик демәстин бериш лазимлиғини үгәткән. Чүнки адаләт һаман адаләттур, у чоң яки кичик демәйду.

10. Хаталиқни силиқлиқ билән түзитиш

Әбубәкри рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир күни пәйғәмбәр әләйһиссалам намазда рукуда еди, мән келип сәпкә қетилмастинла, арқида айрим руку қилдим, андин намаз түгигәндин кейин, пәйғәмбәр әләйһиссаламға бу әһвални баян қилип беривидим, у маңа: “Аллаһ сениң тиришчанлиғиңни техиму зиядә қилсун, буниңдин кейин ундақ қилма” деди ***(Имам Бухари: 750- һәдис)***. Әслидә, бу саһабә алдинқи сәпкә берип, андин намазни башлиши лазим еди. Амма

рукуға үлгүрәлмәй келишидин әнсирәп, турған йеридила пәйғәмбәр әләйһиссаламға иқтида қилған; шуңа пәйғәмбәр әләйһиссалам униңға яхши дуа қиливәткәндин кейин, уни буниңдин кейин алдинқи сәптә орун болған һаләттә арқида ялғуз турмаслиққа буйруған.

Бу орунда пәйғәмбәр әләйһиссалам тәрбийәниң әң үнүмлүк усулини үгәткән болуп, у болсиму, алди билән хаталашқучиниң артуқчилиқлирини сөзләп, униңға яхшилиқ тиләп, андин униң хаталиғини көрситип қоюштур. Исламниң тәрбийә мавзусидики бу принципи чоң-кичик һәммигә қаритилғандур. Шуңа балилар хаталашқанда, уларниң хаталиғинила тилға алмастин, авал уларниң артуқчилиқлирини сөзләп, уларни хуш қилип болуп, андин уларниң хаталиғиға чирайлиқчә түзитиш бериш лазим. Бу пирнсип балилар үчүнла әмәс, бәлки йениңизда ишләйдиған кадр, ишчи, шагирт вә һәмрайиңиз үчүнму ярайдиған принциптур. Чүнки сиз бирәр кишиниң хаталиғиға түзитиш бәрмәкчи болғиниңизда, авал униң артуқчилиқлирини сөзләп уни махтап қоюп, андин униң хаталиғиға түзитиш бәрсиңиз, у сизниң адалитиңизни вә униңға һәқсизлиқ қилмиғанлиғиңизни һис қилиду-дә нәсиһитиңизни асанла қобул қилиду. Чүнки бу усулда сиз униң һәққини бәргән екәнсиз, уму сизниң һәққиңизни бериш лазим екәнлигини билиду.

Әпсуски, бизниң уйғур җәмийитимиздә, бундақ есил әхлақ умумлашмиған, аилилиримиздиму йилтиз тартип болалмиған. Биздә бала бирәр хаталиқни садир қилип қойған һаман униң барлиқ хаталиқлирини, йетәрсизликлирини, һәтта өтмүштики гуналирини бир-бирләп үзигә селип кетимиз, гоя у бир қетимму тоғра иш қилип бақмиғандәк муамилә қилимиз, нәтиҗидә, балиниң хаталиғини түзитиш истиги әмәс, бәлки униң исиянкарлиғи ешип кетиду.

Балиниң һаятидики үлгиләр

1.Ата-ана вә муәллим

Балиларға үлгә болуш арқилиқ тәрбийәләш усули барлиқ тәрбийә усуллириниң ичидә тәсир вә үнүм җәһәттин әң ғәлибилик усул екәнлигини тәрбийә мутәхәсислири тәкитлимәктә. Бала ата-анисидин вә тәрбийәчисидин яхшилиқниң йоллирини үгиниду вә ислам әхлақи билән әхлақлиниду. Шуңа бала тәрбийәләш һәр қандақ бир

ата-ана вә тәрбийәчи үчүн өзлирини ислаһ қиливелиш, әхлақини тоғрилавелиш пурсити болуп, бу уларниң балиларни исламий тәрбийәләш ишида ғәлибә қилишниң муқәддимисидур.

Ата-анисиниң ялған ейтиватқанлиғини көрүп чоң болған балиниң растчиллиқни үгиниши мүмкин әмәс. Ата-анисидин тил-аһанәтләрни вә әдәпсиз сөзләрни аңлап чоң болған балиниң чирайлиқ сөз қилишқа адәтлиниши мүмкин әмәс; ата-анисидин қопаллиқни, вә шәпқәтсизликни көрүп чоң болған балиниң мулайимлиғи вә рәһим-шәпқәтни үгиниши мүмкин әмәс. Йүсүп Хас Һаҗип бу һәқиқәтни мундақ ипадилигән:

Оғул-қиз сәвәви ата һәм ана,
Бузулса қилиғи, түзәлсә йәна.
Оғул-қиз мижәз-хулқи болса яман
Яман қилған ата буларни һаман.

2. Балиларни әң есил үлгигә бағлаш

Ата-аниниң балиларға өзлиридинла үлгә көрситиши купайә қилмайду, бәлки балиларни өзлиридинму есил вә мукәммәл үлгә болған һәзрити Муһәммәд әләйһиссаламға бағлиши зөрүрдур. Бу пәйғәмбәр әләйһиссаламниң тәрҗимиһалини, ғазатлирини, иш-излирини, сөзлирини вә гөзәл әхлақини балиларға һемишәм сөзләп бериш вә әстайидил үгитиш билән болиду.

Сәид ибни Әбувәққас рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: “Биз балилиримизға пәйғәмбәр әләйһиссаламниң қиссилирини худди Қуръанни үгәткәндәк үгитәттуқ”. Мундақ қилиш бир тәрәптин балиларни шиҗаәт, қорқмаслиқ вә чидамлиқ қатарлиқ есил әхлақлар билән сүпәтлинишкә көндүрсә, йәнә бир тәрәптин уларниң пәйғәмбәр әләйһиссаламға болған тонушини, сөйгү-муһәббитини вә бағлинишини күчәйтиду. Балиларни йәнә һәзрити Әбубәкри, Өмәр, Осман вә Әли рәзийәллаһу әнһуларға охшаш мәшһур саһабиләрдин башлап, қәһриманлиққа, тәқвалиққа үлгилик саһабиләрниң, Имам Әзәм, Имам Шафиий, Имам Әһмәд вә Имам Маликларға охшиған муҗтәһит алимларниң, һәр қайси заманларда өткән үлгилик мусулманларниң, Халид ибни Вәлид, Салаһидин Әйюбларға охшиған ислам қоманданлириниң, шундақла бизниң уйғур тарихимизда өткән Махмут Қәшқәрий, Йсүп Хас Һаҗип, Нәсриддин

Рабғузи, Сутуқ Буғрахан, Абдуқадир дамоллам, Абдухалиқ уйғур қатарлиқ үлгилик затларниң қиссилирини көп оқуп бериш лазим.

Чоңларда сөз билән әмәлийәт бирдәк болмаслиқниң хәтири

Бала тәрбийә җәһәттә үгәнгәнлирини вә аңлиғанлири билән аилисидикиләрниң, мәктәптикиләрниң вә мәһәллидикиләрниң әмәлийитиниң зит келиватқанлиғини көргинидә, һәйранлақта қалиду; бу әһвал балиниң тәрбийәси үчүн интайин зиянлиқтур.

Мәслән: Ана балилириға раст сөзләш тоғрилиқ нәсиһәтләрни қиливетип, арқидинла уларға: “Маңа бири телефон урса, мени өйдә йоқ дәңлар” дәйду.

Ата балилириға сәмимий вә тоғра болуш һәққидә нәсиһәтләрни қилип қоюп, өзи содида башқиларни алдайду, қақти-соқти қилиду. Муәллим оқуғучилириға сахтилиқ вә алдамчилиқтин сақлиниш һәққидә тәрбийә берип туруп, емтиһанда балиларниң көчүрмикәшлик қилишиға йол қойиду. Ана балилириға чирайлиқ сөз қилиш вә меһир-шәпқәтлик болуш һәққидә нәсиһәт қилғини билән, өзи еғизини жиғалмайду, балилирини әдәпсиз сөзләр билән һақарәтләйду, ерини ғуруриға тегидиған сөзләр билән әйипләйду, балилириға қопаллиқ билән муамилә қилиду. Ана балилириға ғевәт қилишниң яманлиғини сөзләп берип, арқидин хошнилириниң, туққанлириниң вә йеқинлириниң ғевитини қилиду.

Ака укисиға намазни вақтида оқушни нәсиһәт қилип қоюп, өзи намаз вақтида ухлайду; ата балилирини тамака чекиштин тосап туруп, уларни магазиндин тамака әкирип беришкә буйруйду. Бундақ әһвалда нәтиҗә қандақ болмақчи? әлвәттә, бала нәзәрийәдә оқуғанлири билән аңлиғанлирини әмәс, бәлки реаллиқта көргәнлирини үгиниду; униң реаллақта көргәнлири ялғанчилиқ, алдамчилиқ, көз боямчилиқ, сахтипәзлик, ғевәтхорлуқ, тил-һақарәт, қопаллиқ қатарлиқлардур. Аллаһ таала Қуръан кәримдә сөзи билән әмәлийити бирдәк болмиғанларни қаттиқ сөккән: “Кишиләрни яхши ишқа буйруп өзәңларни унтамсиләр? һалбуки, силәр китапни оқуп турисиләр, чүшәнмәмсиләр? ***(Бәқәрә сүрси, 44- айәт)***. Йәнә мундақ дегән: “Әй иман ейтқан затлар! Силәр немә үчүн қилмайдиған

ишни қилимиз дәйсиләр? силәрниң қилмайдиған ишни қилимиз дейишиңлар Аллаһниң дәргаһида еғир гунадур” ***(Сәф сүриси, 2-3-айәтләр).***

Адәтләндүрүш (көндүрүш) усули арқилиқ тәрбийәләш

Адәтләндүрүш усули арқилиқ тәрбийәләш – балини муәййән бир ишларға көндүрүш арқилиқ бу ишларни балиниң өзлигидин қилидиған тәбиий адитигә айландуруш дегәнлик болуп, бу үлгә болуш, йол көрситиш, үгитиш вә күзитиш арқилиқ әмәлгә ашиду.

Адәтләндүрүш усули арқилиқ тәрбийәләшниң әһмийити

Адәм инсан һаятида наһайити муһим вәзипиләрни өтәйду; адәт ишларни өзлигидин қилинидиған һалға кәлтүрүш арқилиқ, инсанларға оңайлиқ һис қилдуридиған нәрсидур. Инсан бирәр яхши ишқа адәтләнгәндин кейин, башқилар буйрумисиму бу ишни өзлигидин һәтта ихтиярсиз һалда қилидиған болуп қалиду. Амма инсанни бирәр ишқа адәтләндүрүш асан әмәс. Балиларни яхши ишларға адәтләндүрүштә, уларға бир-икки қетим мундақ қил дәп буйруп қоюш билән иш пүтмәйду, бәлки һармай-талмай үгитиш, күзитиш вә көндүрүш керәк. Балиларни һәр қандақ бирәр ишқа адәтләндүрүш иши ата-анидин вә тәрбийәчидин йетәрлик вақит, чидамлиқ һәм сәвирчанлиқ тәләп қилидиған иш. Амма бала бирәр яхши ишқа адәтлинип болғандин кейин, иш наһайити оңайлишип қалиду. Чүнки бу вақитта бала уни өзлигидин қилидиған болуп қалиду.

Ислам дини адәтләндүрүшни тәрбийәниң яхши усуллиридин санап, тәрбийә ишлирида уни қоллиниду. Бу арқилиқ тәшәббус қилинған яхши ишларни өзлигидин қилип кәткили болидиған адәтләргә айландуриду; саһабиләрниң алимлиридин бири болған Абдуллаһ ибни Мусъуд рәзийәллаһу әнһуниң: “Балилириңларни намаз оқушқа көндүрүңлар, уларға яхшилиқларни үгитиңлар, чүнки яхшилиқ адәттур” дегән сөзи немидегән тоғра ейтилған.

Адәтләндүрүштин болған асаслиқ мәхсәтни һәр вақит қәтъий есимиздин чиқармаслиғимиз вә һемишәм нийәтни дуруслап, пәқәт

Аллаһ тааланиң разилиғини елишқа қаритишимиз лазим, әксичә болғанда, бу адәтләр қуруқ рәсмийәткә айлинип қалиду.

Растчиллиқ, вападарлиқ, рәһим-шәпқәт, сехийлиқ, адиллиқ, кәмтәрликкә охшаш барчә ислам әхлақи, намаз, роза, закат, Қуръан оқуш, зикир ейтиш қатарлиқ барчә ислам ибадәтлири, йейиш-ичиш, ухлаш, уйқидин ойғиниш, салам бериш вә сөз қилиш қатарлиқ ишлардики барчә исламий қаидә-йосунлар, тазилиқ, пакизлиқ, планлиқ иш қилиш, көңүл қоюп ишләш, өзигә ишиниш дегәнгә охшаш барлиқ яхши хисләтләр пәқәт адәтлиниш йоли билән өзлишиду. Пәқәт, адәтләндүрүш вә көндүрүш йоли биләнла балиларни жуқуридики әхлақлар, ибадәтләр вә қаидә-йосунлар асасида тәрбийәләп чиққили болиду.

Һәр қандақ бир ишқа кичик вақтида адәтлиниш, чоң болуп қалғанда адәтләнгәндин нәччә һәссә оңайдур. Чүнки кичик бала һәр қандақ өзгәртишни қобул қилидиған, тәрбийәни тез өзләштүридиған характергә егә болиду. Амма чоңлар буниң әксичә болуп, уларни бирәр ишқа адәтләндүрүш наһайити қийин. Болупму, улар яман адәтләргә көнүп қалғандин кейин, уларни ислаһ қилип тәрбийәләш иши асанға тохтимайду. Чүнки бу вақитта тәрбийәчи алди билән униңдики яман адәтләрни бир-бирләп йоқитип болуп, андин униңға ислам тәрбийәсини сиңдүриду. Бу иш ата-анидин яки тәрбийәчидин адәттикигә қариғанда икки һәссә артуқ тиришчанлиқ тәләп қилиду.

Шуңа балиларни яхши адәтләргә улар кичик вақтидила көндүрүш әң яхши вә әң асан чарә һесаплиниду. Өзини ислаһ қилиш вә яхши ишларға адәтлиниш чоң болуп қалғанлар үчүн қийин болсиму, йәнила мүмкиндур; чин ирадә бағлаш билән биллә, Аллаһ таалаға йөлиниш арқилиқ һәр қандақ қийинчиликни һәл қилғили болғандәк, яхши ишларға адәтлиниш ишидиму ғәлибә қилғили болиду. Авалқи әсирләрдики мусулманларму ислам диниға киргәндин кейин, илгирики жаһилийәт дәвридики яман адәтләр вә начар қилиқлирини ташлап, өзлиригә ислам әхлақини өзләштүрүш арқилиқ дунияниң әхлақ устазлириға айланған. Пәйғәмбәр әләйһиссалам үлгә болуш, үгитиш, күзитиш вә тәкрарлаш арқилиқ уларни өзлиридә илгири болмиған ибадәтләргә, гөзәл әхлақларға вә қаидә-тәртипләргә адәтләндүргән еди.

Яхшилиққа адәтләндүрүш усули

Төвәндә балиларни яхшилиққа адәтләндүрүш усуллирини тонуштуримиз:

1) Үгитиш вә қобул қилдуруш болуп, бу адәтләндүрүшниң нәзәрийәвий қисми һесаплиниду.

2) Чениқтуруш вә мәшиқ қилдуруш болуп, бу адәтләндүрүшниң әмәлий қисми һесаплиниду.

3) Давамлаштуруш вә тәкрарлаш болуп, бу изчилліқни адәткә айландуриду.

4) Мукапат билән қизиқтуруш вә җазадин қорқутуш.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам саһабилиригә шәриәт әһкамлирини вә һәр қандақ бир диний мавзуни тили билән сөзләп вә әмәлий һәрикити билән орунлап көрситип туруп үгәтти; у саһабилирини әстайидил күзитип, уларниң хаталиқлириға силиқлиқ билән түзитиш берәтти. Әбу һурәйрә рәзийәллаһу әнһу мундақ дегән: бир күни бир адәм мечиткә кирип намаз оқуди, пәйғәмбәр әләйһиссалам мечитниң бир тәрипидә олтуратти. У адәм намаздин кейин келип, пәйғәмбәр әләйһиссаламға салам беривиди, пәйғәмбәр әләйһиссалам униңға: "Барғин намазни қайта оқуғин, сән намаз оқумидиң" дәп қайтуривәтти. У адәм берип намазни қайта оқуп болуп, йәнә пәйғәмбәр әләйһиссаламниң йениға кәлди. Пәйғәмбәр әләйһиссалам униңға йәнә алдинқи сөзни қилип қайтуривәтти, үчинчи қетимда андин бу адәм пәйғәмбәр әләйһиссаламға: я рәсулуллаһ! мән буниңдин башқисини билмәймән, өзлири маңа үгитип қойған болсиликән, - деди. Шуниң билән пәйғәмбәр әләйһиссалам униңға мундақ деди: "Сән намаз оқумақчи болғиниңда, алди билән таһарәтни яхши алғин, андин қиблигә йүзлинип туруп тәкбир ейтқин, андин Қуръандин билгәнлириңни оқуғин, андин алдиримастин, толуқ руку қилғин, андин толуқ түзлинип өрә турғин, андин сәждигә барғин вә алдиримастин сәждә қилғин, андин сәждидин туруп толуқ олтарғин, андин буларни һәммә намазлириңда қилғин" ***(Бухари:5897; Муслим: 397).***

Яман ишларға адәтлинип қелиштин тосаш

Балиларни яхши ишларға адәтләндүрүш қанчилик муһим болса, уларни яман ишларға адәтлинип қелиштин тосашму шунчилик, бәлки униңдинму бәк муһим. Чүнки көнүп қалған адәтни ташлатмақ наһайити қийин; шуңа әң яхшиси балиларни яман адәтләргә көнүп қелиштин тосаш вә уларниң барчә һәрикәтлирини күзитип туруш лазим. Әрәпләрдә: Кесәлдин давалиниш яхши” дәйдиған һекмәтлик сөз бар.

Һазирқи уйғур жәмийитидә балиларни үгинип қелиштин сақлаш зөрүр болған наһайити хәтәрлик, яман ишлар мәвжут. Буларниң авилида тамака, һарамқ, нәшә, героин, зина қатарлиқлар келиду. Тамакини героинниң алдида тилға елишимиздики сәвәп, тамака героин чекишниң муқәддимиси болғанлиғидиндур. Чүнки һәр қандақ бәңги героин чәккүчи әмәс, амма һәр қандақ героин чәккүчи бәңгидур.

Тамака чекишни үгинип қелишниң хәтири

Тамака чекишни үгинип қелиш дегәнлик қутулуш техиму қийин болған, хәтәрлик бир йолға кирип қалғанлиқтур. Чүнки тамака тәркивидики никотин маддисиниң тамака чәккүчиләрниң тенидә қозғаш күчиниң зорлиғи вә униң бәдәнниң тәләплиридин биригә айлинип қалғанлиғи сәвәплик, тамака чекишкә адәтлинип қалған кишиләр уни ташлаш йолида көп азапланмақта. Һазирқи зиянлиқ маддилар ичидә, тамака инсан сақлиғиниң әң әшәддий дүшмини болуп тонулмақта. Шуңа хәлиқарадики нурғун дөләтләр кишиләрниң үсти йепиқ жайларда, жүмлидин иш орунлирида тамака чекишини қәтъий түрдә мәнъий қилмақта. Илмий тәтқиқатларда испатлинишичә, тамакиға хумар болуп қелиш, һарамққа хумар болуп қелиштин тез вә асан болиду. 100 адәм һарақ ичсә, уларниң 10% ти яки 15% ти һараққа хумар болса, 100 адәм тамака чәксә, уларниң 85% ти тамакиға хумар бәңги болуп қалиду.

Балиларни тамака чекишни үгинип қелиштин сақлаш чарилири

Ата-анилар балиларни тамака чекишни үгинип қелиштин сақлаш үчүн төвәндикиләргә диққәт қилиш лазим:

1) Аилидә диний тәрбийәни күчәйтиш, һалал-һарам, яхши-яман, тоғра-хаталарниң һәммсини балиларға тоғра йосунда чүшәндүрүши вә қанаәтлинәрлик һалда чүшәндүрүш.

2) Тәқвадар болуп, нәпсини жиғиш вә есил әхлақларда балилириға үлгә болуш.

3) Балилириниң жүрүш-турушлирини назарәт қилип туруши, уларниң янчуқлирини вә сумкилирини пат-пат тәкшүрүп туруш.

4) Балилириниң арилишидиған достлири, савақдашлири вә хошнилирини ениқ билиш, шундақла балилирини әхлақсиз, яман, болупму бәңги балиларға қәтъий арилаштурмаслиқ.

5) Балилириниң мәктәптики әһвалини муәллимлиридин вә ишәшлик савақдашлиридин һемишәм егиләп туруш.

6) Тамака чекидиғанлар бар сорунларға балилирини елип бармаслиғи вә уларниң ялғуз беришиғиму йол қоймаслиқ.

7) Ата-анилар өзлири балилириниң йенида тамака чәкмәслик, өйдә тамака сақлимаслиқ.

8) Балилириниң бирәр қетим тамака чәккәнлигини, яки бәңги балиларға арилашқанлиғини аңлиған һаман балилирини қанаәтлинәрлик илмий усул билән агаһландуруш, қайта қилмаслиққа вәдә елиш вә һемишәм уларни сүрүштә қилип туруш.

9) Балилириниң яман адәтләргә көнүп қалмаслиғи вә гөзәл әхлақлиқ пәрзәнт болуши үчүн, Аллаһқа сиғинип һәр дайим дуа қилиш.

10) Тамака, һарақ, героин, нәшә вә башқа зиянлиқ нәрсиләрниң хәтирдин балилирини һемишәм агаһландуруп туруш.

11) Навада, аилә чоңлиридин бирәрсиниң тамака чекидиған яман адити болса, шу сәби пәрзәнтләрниң үз-хатириси вә уларниң пак-пакиз тәрбийәлиниши үчүн бу адитини қәтъий ташлиши лазим.

Пәрзәнтлирини растинла яхши көридиған адәм өз нәпсиниң исиянкарлиғини йеңиду вә гуна-мәсийәттин алидиған вақитлиқ ләззәтни пәрзәнтлири үчүн қурбан қилиду. Хәлқимиздә: “Қолни

кәсмигичә қан чиқмас” дәйдиған һекмәтлик сөз бар. Дунияда һәр қандақ бир мәхсәтни әмәлгә ашуруш үчүн бәдәл төләшкә тоғра келиду; пәрзәнтләр мәйли қанчилик чоң бәдәл болсиму, әлвәттә төләшкә әрзийду.

Тамака өз разилиғи билән өзини өлтүрүштур

Дуния сәһийә тәшкилатниң йеқинда елан қилған рәсмий статистикилиқ мәлуматида мундақ дәп қәйт қилинған: “Дунияда жилиға тамака сәвәплик икки миллион адәм өлиду; бу сан 1945- жили иккинчи дуния урушииниң ахирқи мәзгиллиридә Америка Қошма Штатлири, Японияниң Хиросима вә Нагасаки шәһәрлиригә атом бомбиси ташлиғанда өлгән адәм санидин тәхминән он һәссә артуқ. Чүнки у вақитта атом зәрбиси билән өлгәнләрниң сани 250 миң адәм еди. Дунияда әйдиз (спид) кесили тарқалғандин кейин 1981-жилдин 1992-жилниң ахириғичилик болған 12 жилға йеқин вақит мабәйнидә, әйдиз кесили билән өлгәнләрниң сани дуния бойичә 250 миңдин азрақ ашиду. Буниңдин мәлумки, дунияда тамака сәвәвидин бир жил ичидә өлидиған адәм сани Японийгә ташланған атомда өлгән, әйдиз кесили билән 12 жил ичидә өлгән адәм санидин нәччә һәссә көп болмақта”.

Тамака чекиштин сақлиниш чарилири

Төвәндики чарә-тәдбирләр тамака чекишни үгинип қелиштин сақлинишқа ярдәмчи болуши мүмкин:

1) Тамака чекидиғанлар билән мүмкин қәдәр арилашмаслиқ; иш мунасивити билән чарисиз арилишишқа мәжбур болған тәғдирдиму, тамакиға сәлбий нәзәр билән қараш, уни хәтәрлик бир апәт яки алвасти дәп тонуш вә шундақ муамилә қилиш.

2) Үгинип қалмаймән, дегән ишәнч билән бир-икки қетим чекип беқиштин қаттиқ сақлиниш.

3) Тамкиға зорлиғучиларға қәтъий бойсунмаслиқ вә шундақ әһвалға муптила болуп қалмаслиқниң чарисини қилиш.

4) Тамака чекидиғанлар бар сорундин мүмкин қәдәр өзини тартиш, амалсиз қатнишип қалғандиму, бәңгиләрдин жирақ олтуруш.

5) Сизгә тамака сунған киши һәр қанчә йеқин кишиңиз болған

тәғдирдиму, униң үз-хатирини қилмастин қәтъий рәт қилишиңиз керәк; ундақ қилмиғанда, кейинки пушайман сизгә пайда бәрмәйду.

Нәсиһәт билән тәрбийәләш

Нәсиһәт – көңүлни юмшитидиған, вижданни һәрикәтләндүридиған, әқилни қайил қилидиған тәсирлик сөзләр билән муддиани қобул қилдурушқа тиришиш дегәнликтур.

Нәсиһәтни тәрбийә усуллири қатарида қоллиништин мәхсәт тәрбийәләнгүчиләрниң һиссиятини ойғитиш, вижданини һәрикәткә селиш арқилиқ уларни қобул қилидиған һаләткә кәлтүрүп болуп, андин уларниң қәлбигә гөзәл әхлақ вә яхши адәтләрни өзләштәрүштин ибарәттур. Нәсиһәт қилғучи ата яки ана, яки муәллим қилған нәсиһәтлиридә қанчилик ихласлиқ, қанчилик әмәлийәтчан вә қанчилик сәмимий болса, униң нәсиһәтлири шунчилик тәсирлик вә шунчилик үнүмлүк болиду. Чүнки, чин жүрәктин чиққан сөз чоқум жүрәккә йетип бариду вә униңға тәсир қилиду. Амма еғиздинла чиққан сөз қулақтила қелип, қәлбкә өтмәйду, шуңа тәсири болмайду.

Үгитиш билән нәсиһәт қилиш оттурисидики пәриқ шуки, үгитиш бирәр ишни қилишниң пайдилиқ екәнлигини чүшәндүрүш билән биллә, у ишни қилишқа буйруш билән чәклиниду. Амма нәсиһәт қилиш бирәр ишни қобул қилдуруш, яки бирәр пикирни сиңдүрүш үчүн вижданға хитап қилиш, адәмниң ички дуниясиға тәсир көрситиш билән болиду.

Йолида қилинған нәсиһәтниң адәмниң ички дуниясиға көрситидиған тәсири наһайити чоң болиду. Шуңа нәсиһәт тәрбийәниң әң тәсирлик усуллиридин бири санилиду. Нәсиһәтниң пайдиси чоңдур. Аллаһ таала Қуръан кәримдә пәйғәмбәр әләйһиссаламға хитап қилип: “Вәз-нәсиһәт қилғин, вәз-нәсиһәт мөмүнләргә пайдилиқтур” дегән ***(Зарият сүриси, 55- айәт)***. Нәсиһәт чоңлар үчүнму пайдилиқ болған йәрдә, гунасиз, қәлби пак аппақ қундуздәк болған балилар үчүн әлвәттә пайдилиқтур; шәк-шубһисизки, нәсиһәтниң балиларға болған тәсири чоңдур.

Қуръан кәрим вәз-нәсиһәтләр билән толған

“Уларға нәсиһәт қилғин, уларға өзлири тоғрилиқ тәсирлик сөзләрни қилғин” ***(Ниса сүриси, 63- айәт)***. “Өз вақтида Лоқман һәким оғлиға нәсиһәт қилип: “Әй оғулчиғим! Аллаһқа шерик кәлтүрмигин, шерик кәлтүрүш һәқиқәтән чоң һәқсизлиқтур” деди ***(Лоқман сүриси, 13- айәт)***. “Бу, Қуръан пүтүн инсанийәткә баяндур, тәқвадарларға һидайәт вә нәсиһәттур” ***(Ал имран сүриси, 138- айәт).***

Нәсиһәт адәмни өзгәртиш күчигә егә

Вәз-нәсиһәтниң қиммитини аддий санашқа қәтъий болмайду, чүнки вәз-нәсиһәт бир инсанниң ички дунпясини өзгәртип уни башқа бир инсанға айландуруп қоялайду; вәз-нәсиһәтниң тәсири билән һидайәт тепип мусулман болғанлар һәққидә йезилған әсәрләр нурғун; чүнки чин жүрәктин қилинған сәмимий нәсиһәт чоқум жүрәккә тәсир қилиду.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Дин нәсиһәттур” дегәндә, саһабиләр: ким үчүн? – дәп сориған. Пәйғәмбәр әләйһиссалам уни баян қилип: “Аллаһ үчүн, униң китави үчүн, униң пәйғәмбири үчүн, мусулманларниң өлүмлири вә авамлири үчүн” дәп жавап бәргән ***(Имам Муслим: 55- һәдис)***. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәдистә динни нәсиһәттин ибарәт бирла сөзгә ихчамлиған. Буниң мәнаси шуки, нәсиһәт қилиш пүтүн һалларда болиду; мусулман адәм һаятиниң һәммә саһалиридә бир нәрсә сатқанда, алғанда, олтарғанда, турғанда, сөзлигәндә, ишлигәндә вә барлиқ һәрикәтлиридә нәсиһәт қилишқа, Аллаһ тааланиң динини тәблиғ қилишқа буйрулған. Шуңа һәр бир мусулманниң иқтидариниң йетишичә вәз-нәсиһәт қилиши пәриз купайидур. Әнди нәсиһәтни қандақ қилиш керәк?

Нәсиһәт қилишниң усуллири

1. Силиқ вә юмшақ нәсиһәт қилиш

Өлүмалардин бири ислам хәлипилиридин бириниң алдиға берип: “Мән силәргә қопалрақ сөз билән бир нәсиһәт қилип қоймақчимән”, дегәндә хәлипә униңға: “Әй қериндишим! Қандақларчә сиз маңа

қопал нәсиһәт қилмақчи болуп қалдиңиз? Аллаһ таала сиздин яхши бирини мениңдинму яман биригә әвәтип униңға юмшақ нәсиһәт қилишқа буйруған. Сиз Аллаһ тааланиң Муса әләйһиссалам билән Һарун әләйһиссаламни Приъәвнгә әвәтип: «Униңға юмшақ сөз қилиңлар у вәз-нәсиһәтни қобул қилиши яки қорқунучқа чүшүши мүмкин» ***(Таһа сүриси, 44- айәт)*** дәп әмр қилғанлиғини биләмсиз? сиз Муса әләйһиссалам әмәс, мән Пиръәвн әмәсқу" дегән екән.

Нәсиһәт қилғучиниң нийити қанчилик халис болған тәғдирдиму, қаттиқ сөзләр билән нәсиһәт қилиш һеч қандақ пайда бәрмәйду. Инсанийәтниң үлгиси һәзрити Муһәммммәд әләйһиссалам әхлақта әң камил, әң шәпқәтлик, әң мәрһәмәтлик, әң алим, әң маһир натиқ, әң тәқвадар зат еди. У һеч қачан қаттиқ вә қопал сөзләр билән нәсиһәт қилматти. Һәссан ибни Сабит рәзийәллаһу әнһу пәйғәмбәр әләйһиссаламни мәдһийәләп мундақ шеир оқуған:

Сәндин есилни көргән әмәс көз,
Аяллар туғмиди сәндин гөзәлни.
Һеч бир әйипсиз, сапсақ төрәлдиң,
Гоя хәлиқ әттиң шундақ өзәңни.

Аллаһ таала пәйғәмбәр әләйһиссаламға: "Аллаһниң рәһмити билән сән уларға мулайим болдуң; қопал, бағри қаттиқ болған болсаң, улар чөрәңдин тарқап кетәтти" дегән ***(Ал имран сүриси, 159-айәт).***

Биз пәйғәмбәр әләйһиссаламдин әвзәл әмәсмиз, униңдин әхлақлиқму әмәсмиз; әһвал шундақ екән, немә үчүн кишиләргә қаттиқлиқ қилимиз?

Мечиткә тәрәт қилған адәмниң қиссиси

Әнәс ибни Малик рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир күни пәйғәмбәр әләйһиссалам билән мечиттә олтураттуқ, шу пәйттә сәралиқ бир адәм мечиткә кирип кичик тәрәт қилишқа башлай-ду, уни көргән саһабиләр күтүлмигән бу әһвални көрүп у адәмниң йениға жүгрәйду. Амма пәйғәмбәр әләйһиссалам уларға: "Тохтаңлар! У адәмни алдиратмаңлар, сүйдүгини қисивалмисун" дәп уларни пәс қилди. Андин һелиқи адәм тәритини қилип болғандин кейин,

уни йениға чақирип униңға: “Бу мечитләр тәрәт қилиш үчүн әмәс, бәлки намаз оқуш вә Қуръан оқуш үчүн селинған” дәп, чирайлиқчә нәсиһәт қилиду, һелиқи адәм әтраптикиләрниң ғәзивидин қорқуп кетип, сөз қилмаастин мечиттин чиқип кетиду. Намаз вақти болғанда бу адәм мечиткә кирип, пәйғәмбәр әләйһиссаламниң арқисида туруп жамаәт билән намаз оқуйду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам рукудин туруп “Сәмиәлла һулимән һәмидә” дегинидә һәммә жамәт биллә “Рәббәна вәләкәлһәмду” дәйду. Пәқәт һелиқи адәм үнлүк авазда: “Әй Аллаһ! маңа вә Муһәммәдкә рәһим қилғин” дәп дуа қилиду. Намаз түгигәндин кейин пәйғәмбәр әләйһиссалам жамаәткә бурулуп, һелиқи дуани кимниң қилғанлиғини сорайду, у адәм “Мән” дәп алдиға чиқиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам униңға: “Аллаһниң кәң рәһмитини тар қиливалдиңғу?” дәйду ***(Имам Муслим:285- һәдис).*** Һәдистин мәлумки, мечиткә тәрәт қилған сәралиқ бир адәмниң қәлбини пәйғәмбәр әләйһиссалам чирайлиқ нәсиһити вә чәксиз меһрибанлиғи билән ачқан вә униң қәлбигә кирип униң шундақ чәксиз сөйгүсигә сазавәр болған.

Намазда сөз қилған адәмниң қиссиси

Муавийә ибни Һәкәм рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир күни мән пәйғәмбәр әләйһмисаллам билән намаз оқувататтим, жамаәт ичидин бири чүшкүривиди, мән жуқури аваз билән “Йәрһәмукәллаһ” дедм, кишиләр маңа көзлири билән алайди мән уларға: немә болди? Һәммиңлар маңа алийип қарайсиләрғу дедим андин улар қоллири билән тизлириға уруп мени сөз қилиштин тохтитишқа тиришти мәнму жим болдум. Пәйғәмбәр әләйһиссалам намазни түгәткәндин кейин маңа аччиқланмиди яки мени силкимиди. Мән униңдәк алийжанап бирәр тәрбийәчини бурунму вә кейинму һеч көрүп бақмидим у маңа: “Намазда тәсбиһ тәкбир ейтиш вә қираәт қилиштин башқа сөз қилса болмайду деди” ***(Имам Муслим: 537- һәдис)***. Пәйғәмбәр әләйһиссалам әнә шундақ силиқ вә мулайимлиқ билән нәсиһәт қилиш арқилиқ кишиләрниң қәлбидин орун алатти, көңлини юмшитатти.

2. Қайил қилиш билән нәсиһәт қилиш

Нәсиһәт қилғучи чоқум кишиләрни қайил қилидиған усулларни қоллиниши лазим. Аңлиғучилар униң нәсиһәтлиригә қайил болмиса,

уни қобул қилмайду; пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәқтиму бизгә есил өрнәкләрни бәргән. Бир күни пәйғәмбәр әләйһиссаламниң йениға қурәйш қәбилисидин бир яш келип, униңдин зина қилишқа рухсәт қилишни сорайду, әтрапта олтарғанларниң аччиғи келиду. Амма пәйғәмбәр әләйһиссалам уларни тохтитип, һелиқи яшни йениға чақириду вә униңдин: “Анаңниң зина қилишини яқтурамсән?” – дәп сорайду, яш: “Яқ, әлвәттә” дәп җавап бериду; андин пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Дунияда һеч ким анисиниң зина қилишини яқтурмайду, ундақта, бу ишни қизиң үчүн яқтурамсән?” – дәп сорайду, яш: “Яқ“ дәп җавап бериду. Андин пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Һеч ким қизлири үчүн уни яқтурмайду; ундақта һәдә-сиңиллириң үчүн яқтурамсән? Ака һәдилириң үчүн яқтуруамсән?” дегән соалларни сорап болғандин кейин, һелиқи яшниң мәйдисигә мубарәк қолини қоюп туруп, униңға: “Әй Аллаһ! Буниң гунайини кәчүргин, қәлбини паклиғин, уни һарамдин сақлиғин” дәп дуа қилиду. Шуниңдин кейин бу яш һарамға қәтъий қаримайдиған болуп кетиду ***(Имам Әһмәд: 22265- һәдис)***. Һәдистә көргинимиздәк, пәйғәмбәр әләйһиссалам бу яшқа чирайлиқчә нәсиһәт қилиш арқилиқ уни қайил қилған вә һарамдин сақлап қалған.

3. Рәсва қилмастин нәсиһәт қилиш

Нәсиһәт қилғучиларниң биливелишиға тегишлик муһим бир мәсилә шуки, бирәвниң хаталиғиға түзитиш бериш асасида униңға нәсиһәт қилмақчи болған адәм чоқум униңға кишиләр көп йәрдә нәсиһәт қилмастин, бәлки ялғуз йәрдә нәсиһәт қилиши лазим. Әгәр мундақ қилмиғанда, униңға нәсиһәт қилиш әмәс, уни рәсва қилғанлиқ болиду. Буниңдин түзитиш әмәс, бәлки әксичә нәтиҗә келип чиқиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам һеч кимниң әйивини ачмиған вә һеч кимниң хаталиғини кишиләрниң алдида үзигә салмиған.

Вәз-нәсиһәт кишиләргә соал қоюш, мисалларни кәлтүрүш вә аңлиғучиларниң пикрлирини аңлап беқиш қатарлиқ усуллар биләнму болиду; вәз-нәсиһәтниң түрлүк усуллар билән қилиниши аңлиғучиларниң зеһнини ечиш, әқлини ойғитиш вә чүшәнчисини айдиңлаштурушта алаһидә үнүм бериду.

Һадисә вә вақиәликләр билән тәрбийәләш

Дуния һаяти түрлүк мусибәтләрдин, һадисәләрдин, қурбан беришләрдин вә һәр хил көңүлсизликләрдин хали болалмайду. Буларниң һәммиси Аллаһ тааланиң ирадиси билән болиду; әқиллиқ тәрбийәчи мошундақ әһваллардин пайдилинип, нәпсиләрни паклаш, роһни орғутуш ишлирини қолдин бәрмәйду. Чүнки мундақ вақитлардики тәрбийәниң тәрбийә усуллиридин бири болуп қелишидики сәвәп шуки, мусибәтлик яки дәрт-әләмлик күнләрдә кишиләрниң қәлби юмшап қалиду, уларда өзгиришни қобул қилидиған бир һаләт шәкиллиниду. Мундақ вақитта қилинған тәрбийәни вә нәсиһәтләрни қобул қилиш нисбити жуқури болиду, тәрбийәчи вақиәликләрни өзи яриталмайду, пәқәт униңдин пайдилинип нәсиһәтлирини қиливалалайду, халас.

Мусибәтлик вә дәрт-әләмлик вақитлардила әмәс, бәлки һәр қандақ бир вақиәлик вә өзгиришләрдин пайдилинип диний һәқиқәтләрни чүшәндүрүш вә тәрбийә қилиш алаһидә үнүм бериду. Әли ибни Әбуталиб рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: пәйғәмбәр әләйһиссалам төгисиниң арқисиға тағисниң оғли Фәзл ибни Аббасни миндүрүп келиватати, бир аял пәйғәмбәр әләйһиссаламдин мәсилә сориғили турди. У пәйғәмбәр әләйһиссаламдин яшинип қалған атиси үчүн һәж пәризини ада қилип қойсам боламду? Дегән мәнада соал сoривиди, пәйғәмбәр әләйһиссалам униңға: болиду, атиңиз үчүн һәж қилиң" дәп жавап бәрди вә аялға тикилип қарап туриватқан Фәзлиниң бешини мулайимлиқ билән башқа яққа бурап қойди. Аббас пәйғәмбәр әләйһиссаламдин немә үчүн униң бойнини бурап қойғанлиғини сориғанда, пәйғәмбәр әләйһиссалам: "Бир яш жигит билән бир яш қизни көривидим, уларға нисбәтән шәйтандин хатирҗәм болалмидим" деди ***(Бәйһәқи: 13290- һәдиси)***.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәдистә, көз алдида болуватқан аддий бир вақиәликтин пайдилинип, намәһрәмгә тикилип қараштин сақлиништин ибарәт шәриәт һөкүмини үгәткән. Қисқиси, ата-ана яки муәллим, яки һәр қандақ бир тәрбийәчи қолға кәлгән пурсәтләрдин пайдилиниши лазим. Һәтта ана балиси билән телевизор көрүп олтуруш пурситидин пайдилинип, униңға телевизордики әдәп-әхлаққа тәсир йәткүзидиған көрүнүшләргә вә шундақ көрүнүшләрни беридиған каналларға қаримаслиқ һәққидә тәрбийә берәләйду.

Ата, базарда сода-сетиқ қилидиғанлардин сәмимий мулазимәт қилмайдиғанларни көргинидә, балисиға мундақ қилишниң ислам әхлақидин несивә алалмиған адәмләрниң иши екәнлигини чүшәндүрүп, растчил, дурус вә сәмимий болушниң зөрүрлиги һәққидә тәрбийә берәләйду. Мәсилән: уруқ-туққанлардин бирәрси вапат болған мусибәтлик күнләрдә, ата-ана балиға өлүм дегәнниң пәқәтла бир йоқилиш әмәс, бәлки бу паний аләмдин бақий аләмгә йөткилиш сәпири екәнлигини, ахирәттә бәхитлик болуш үчүн Аллаһ таалаға таәт-ибадәт қилишниң өзрүрлигини баян қилип бериш арқилиқму тәрбийә берәләйду. Демәк, турмушимиздики һәр күн вә һәр саатта тәрбийә қилиш пурсәтлири тепилип туриду; тәрбийәгә алақидар болғини бу пурсәтләрдин пайдилиништур. Әқиллиқ тәрбийәчи һеч бир пурсәтни бекарға өткүзивәтмәйду, тәрбийәгә пайдилиқ болған ишларниң һәммисидин пайдилиниду.

Қиссиләр билән тәрбийәләш
Қиссиләрниң тәсир күчи

Қиссә аңлиған яки оқуған адәмниң униң давамиға қизиқип өзини унтуш дәрижисигә келип қелишиниң сәвәви қиссидә инсанни өз тәсир даирисигә еливалидиған әжайип бир хил сеһирий күч болуп, чоң-кичик һәммә адәмни өзигә бағлавалиду; қиссиләр арқилиқ тәрбийәләш тәрбийә усуллириниң бири болуп, Қуръан кәрим бу усулни көп қолланған. Пәйғәмбәр әләйһиссаламму көплигән гөзәл әхлақ үлгилирини қиссиләр арқилиқ кишиләрниң қәлбигә сиңдүргән. Қуръан кәрим пәйғәмбәрләрниң қиссилирини ибрәт вә дәрис сүпитидә тәрипләп: “Уларниң қиссилиридә әқил егилири үчүн әлвәттә ибрәт бар” дегән ***(Йүсүф сүриси, 111- айәт)***. Аллаһ таала пәйғәмбәр әләйһиссаламға хитап қилип: “Уларниң тәпәккүр қилип чүшиниши үчүн уларға қиссиләрни баян қилип бәргин” дәп әмир қилған ***(Әъраф сүрси, 176- айәт)***.

Қиссиләрдин тәсират елишниң йоли

Қиссиләрдин тәрбийә җәһәттин тәсират елиш мундақ икки хил йол билән болиду:

1. Қиссидики шәхсләргә вижданий тәрәптин қошулуш болуп, қиссини аңлиғучилар сөзлигүчигә әгишип вижданий тәрәптин қиссигә иштирак қилиду; қиссидики иҗабий шәхсләргә һисдашлиқ билдүриду, қиссидикиләр билән биллә хошал болиду вә биллә қайғуриду.

2. Қиссини оқуған вә аңлиғанларниң өзлирини қиссидики шәхсләрниң орниға қоюши болуп, қиссиниң ахириға қәдәр улар билән биллә болиду. Қиссиниң қәһримани өзиниң қәһриманлиғини көрсәткән чағларда, аңлиғучиларниңму униңға охшаш болуш, яки униңдинму көпрәк қәһриманлиқ көрситиш арзуси қозғилиду. Буниңға охшиған иштирак қилиш вә биллә болуштин ибарәт икки қат тәсир қиссини аңлиғучилар яки уни оқуғучиларда чоқум өзгириш пәйда қилиду.

Балиларни қиссә оқушқа адәтләндүрүш

Балиларға кичигидин башлапла қиссиләрни оқуп бериш, уларни хәт оқуғидәк болғанда өзлирини оқушқа риғбәтләндүрүш арқилиқ китап оқушқа адәтләндүрүш наһайити муһим иштур. Уларға алди билән Қуръан кәримдики қиссиләрни, уларниң ғазатлирини, саһабиләрниң қиссилирини наһайити асан вә чүшинишлик услубта оқуп беришниң тәрбийә җәһәттики әһмийити наһайити чоңдур. Қиссә оқуп бериш җәриянида балиға соалларни қоюш, қандақ тәсират алғанлиғини сораш, чүшәнмигән йәрлирини қайта оқуп бериш, қиссиләрниң қәһриманлиридин немиләрни үгиниш керәклигини билдүрүш вақиәсидики җәриян билән реаллиқни селиштуруш қатарлиқ усулларни қоллиниш интайин яхши. Балиларни китап оқушқа үндәштә ата-анилар әмәлийәтчан болуши вә өзлириму балиларниң алдида көпрәк китап оқуши лазим; әксичә, сиз өзиңиз телевизор көрүп олтуруп, балиңизни китап оқушқа яки үгиниш қилишқа риғбәтләндүрсиңиз үнүми болмайду. Әгәр сиз ки-

тап оқушни билмисиңизму балиңизниң йениға келип олтуруп, униң китаплирини варақлап көрсиңизму балини риғбәтләрндүргән вә униңға бир хил тәшәббускарлиқ қилған болисиз.

Китап оқушни техи үгәнмигән кичик балиларға ятидиған вақтида, ата-анинң нөвәтлишип болсиму һәр ахшими қиссә оқуп бериши балиниң тәпәккүр қилиш даирисини кәңәйтиду; мундин башқа уларниң тезрәк мәктәпкә берип оқушқа болған қизғинлиғини ашуриду.

Күзитиш билән тәрбийәләш

Күзитиш билән тәрбийәләш – ата-аниниң яки һәр қандақ бир тәрбийәчиниң жүрүш-турушлириға давамлиқ наһайити һошияр, сәгәк, ойғақ вә диққәт қилип туруп, тәрбийәләп чиқиши дегәнликтур. Балиларниң иш-һәрикәтлирини назарәт қилип, һәммә ишини билип туруш, керәклик мәлуматларни берип, нәсиһәтләрни қилип туруш, андин улар нәсиһәт бойичә иш көриватамду-йоқ? буни тәкшүрүп туруш, яхши қилған ишлири үчүн мукапатлаш, яман қилған ишлири үчүн әдәпләш һәр қандақ бир ата-аниниң вә тәрбийәчиниң асаслиқ вәзиписидур.

Ғәлибилик тәрбийә балиларға нәсиһәт қилиш вә яхши ишларда үлгә болуш биләнла әмәлгә ашмайду; бәлки интайин сәгәклик билән балиларни күзитиш вә тәрбийәни қобул қилдиму яки қилмидиму? Буни билип туруш билән болиду. Күзитиш билән тәрбийәләш усули Һаятниң барлиқ саһалирини өз ичигә алиду. Ата-ана яки тәрбийәчи балиларниң етиқади, әхлақи, психикиси, тән сламәтлиги, ижтимаий әһвали, ибадәткә болған қизғинлиғи қатарлиқларниң һәммисини тәкшүрүп туруши лазим. Буниңдики мәхсәт балиларни һәр җәһәттин мукәммәл йетиштүрүштин ибарәттур.

Әһвал шундақ екән, ата-ана балилирини микроскопниң астиға қоюп, униң барлиқ һәрикәтлирини вә һәр дәқиқилирини, гәп-сөзлирини, пикир-қарашлирини күзитип туруши лазим. Балиларниң жүрүш-турушидин ғәпләттә қелиш, уларниң әң аддий хаталиқлири болсиму көз жумуш, балиларниң йолдин чиқип кетишигә вә яман йолларға кирип қелишиға сәвәп болиду; пурсәт кетип қалғанда қилған пушайман пайда бәрмәйду. Балиларда көплигән чоң-кичик һәр қандақ бир хаталиқни яки яман адәтни вақтида түзитип турмиғанда,

кейин ислаһ қилиш қийин болиду. Һәттә мүмкин болмайдиған ақивәтләр келип чиқиду. Биз уйғурларда: “Көчәтни кичик вақтида халиған тәрәпкә әккили болиду“ дегән һекмәтлик сөз бар.

Күзитиш билән тәрбийә усули ата-анилардин вә һәр қандақ бир тәрбийәчидин көп тиршчанлиқ, сәгәклик вә һошиярлиқ тәләп қилидиған бир усул болуп, кечә-күндүз һемишәм шундақ турушни тәләп қилиду. Ата-анилар кейинчә бу җайларниң мевисини көргинидә хошаллиғини басалмай қалиду, тартқан җапалирини унтуп кетиду вә чин қәлбидин “Аллаһқа шүкри” дәйду. Тәрбийә мәсилисигә даир елип берилған статистикилиқ мәлуматлар вә тәтқиқатлар “Ата-аниниң балилириниң җүрүш-турушлиридин ғәпләттә келиши балиларниң йолдин чиқип кетишиниң алдинқи сәвәвидур” дегән йәкүнни чиқарған. Қанчилиған балилар ата-аниларниң бепәрвалиғи вә мәсъулийәтсизлиги сәвәвидин қайтишқа болмайдиған хәтәрлик йолларға кирип қалған. Тамака, зәһәрлик чекимлик, һарақ, оғрилиқ, қатиллиқ, зина-паһишә қатарлиқлар буниң мисали.

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң күзитишидин өрнәкләр

Инсанийәтниң иптихарлиқ үлгиси вә йеганә тәрбийә устази һәзрити Муһәммәд әләйһиссалам үммүтигә бу мавзудиму йетәрлик өрнәкләрни бәргән. Пәйғәмбәр әләйһиссалам саһабилириниң әһвалини күзитип, сорап вә билип туратти; камчилиқ садир қилғанларға силиқ түзитиш берәтти, мукәммәл иш қилғанларни махтап роһландуратти, йоқсулларниң һалидин хәвәр елип туратти, житимләрниң бешини силатти; балиларға әң мулайим усул билән тәрбийә берәтти, балиларниң көңлини алатти.

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң сөһбитигә чоң-кичик һәммә бирдәк қизиқатти, униң йениға кәлгән вә сөһбитигә иштрак қилған һәр қандақ адәм өзини пәйғәмбәр әләйһиссаламниң әң йеқин адими дәп һис қилатти. Чүнки уни пәйғәмбәр әләйһиссаламниң хуш муамилиси, йеқимлиқ сөһбити шундақ һаләткә кәлтүрүп қоятти. Пәйғәмбәр әләйһиссалам балиларниң сәвийәсигә чөкүп туруп уларниң көңлини ачатти, улар билән ойнатти. Шуниң билән балилар пәйғәмбәр әләйһиссаламни өзлириниң дости вә әң көйүмчан кишиси дәп биләтти.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам йолда жүргинидә балиларни көрүп қалса, уларға авал салам берәтти вә әһвалини соратти; уларни кичик балилар дәп қаримастин, бәлки чоңларға көрсәткән һөрмәтни көрситәтти. Шуңа балиларму уни худди ата-анилирини сөйгәндәк, һәтта ата-анисидинму артуқ сөйәтти.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам мошундақ вайиға йәткән есил әхлақ-пәзилити арқисида, чоң-кичик һәмминиң қәлбидә сөйгү-муһәббәт билән яшиғанлиқтин, у чарәк әсиргиму йәтмәйдиған қисқиғина бир вақит (23 жил) ичидә пүтүн Әрәп йерим аралида ислам нурини парлатқан еди. Мана бу һәқиқий ғәлибә вә һәқиқий утуқтур. Төвәндә пәйғәмбәр әләйһиссаламниң саһабилирини күзитиш усули билән тәрбийәләш нәмунилиридин бир қанчисини нәқил қилимиз:

Йолниң һәққини беришни үгитиш

Әбу Сәид Худри рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: бир күни пәйғәмбәр әләйһиссалам саһабилиригә вәз-нәсиһәт қилип: “Силәр йолларда олтарманлар” девиди, саһабиләр: я рәсулуллаһ! биз йол бойида олтуруп параң салимиз, мундин башқа олтуруп параңлишидиған йеримиз йоқ, – деди. Андин пәйғәмбәр әләйһиссалам уларға: “Ундақ болса, йолниң һәққини бериңлар” деди. Саһабиләр: я рәсулуллаһ! Йолниң һәққи немә? – дәп сориди. Бу вақитта пәйғәмбәр әләйһиссалам уларға: “Йолниң һәққи – намәһрәмгә қаримаслиқ, йолдин өткәнләргә әзийәт бәрмәслик, саламни қайтуруш вә кишиләрни яхшилиққа буйруп, яман ишлардин тосаш” дәп җавап бәрди ***(Бухари: 2333; Муслим: 2121- һәдис).***

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң заманида һаят аддий еди, заманимиздикидәк кишиләр топлишип олтуруп сөһбәтлишидиған вә параңлирини қилишиған қәһвәханилар, ресторанлар вә клублар йоқ еди, шуңа кишиләр йолларда топлишип олтуруп параңлишатти; пәйғәмбәр әләйһиссалам уларниң бу олтурушини күзитип чиққандин кейин, дәсләптә уларни йолда олтурушттин тосқан. Амма саһабиләр өзлириниң мундақ олтурушларға болған еһтияҗлирини чүшәндүргәндин кейин, пәйғәмбәр әләйһиссалам уларға йолларда олтурушниң әдәп-қаидилирини үгәткән.

Бу башқиларниң һәқ-һоқуқлириға мунасивәтлик иҗтимаий тәрбийә болуп, биз бу тәрбийәниң арқисида, балилиримизниң

әһвалини күзитиш вә уларни тоғра ишларға йүзләндүрүшни үгинивалимиз. Мәсилән: балиңиз ишикни қаттиқ қақса вә ишикниң удулида туривалса, сиз униңға: әй оғлум! Мундақ қилиш пәйғәмбәр әләйһиссалам үгәткән әхлақ принципиға уйғун әмәс; ишикни силиқ қаққин, андин ишикниң ян тәрипидә туруп ишикниң ечилишини күткин, қандақла бир ишикни үч қетимдин артуқ қақмиғин, дәп тәрбийә қилалаймиз. Башқа әһвалларниму буниңға қияс қилсақ болиду.

Һарамдин сақлинишни үгитиш

Абдулла ибни Аббас рәзийәлләһа әнһу мундақ дәйду: бир күни пәйғәмбәр әләйһиссалам бир адәмниң қолиға алтун үзүк селивалғанлиғини көрүп келип, уни қолидин чиқирип йәргә ташлавәтти, андин: “Силәр дозақтин болған чоғни қолуңларға селиваламсиләр?” – деди ***(Муслим: 2090- һәдис)***. Мусулман әрләрниң алтун ишлитиши вә ипәктин кийим кийиши қәтъий һарамдур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам оң қолиға алтунни, сол қолиға ипәкни тутуп туруп: “Бу иккиси мениң үммүтүмниң әрлири үчүн һарам қилинди вә аяллириға һалал қилинди” дәп җакалиди ***(Ибни Маҗә: 3595- һәдис).***

Алтун пәқәт аялларниң зенәтлиниши үчүн яритилған қиммәтлик мәдән. Шуңа әрләрниң алтундин ясалған үзүкләрни селиши, алтундин кәмәр бағлиши, алтундин ясалған қачиларда йәп-ичиши дурус әмәс. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мәзкүр адәмниң қолидики алтун үзүкни көргән һаман уни һарамдин вә дозақ отидин сақлап қелиш үчүн алдирап келип, униң үзүгини қолидин чиқиривәткән. Чүнки пәйғәмбәр әләйһиссалам көз алдида бирәр һарам ишниң садир болушиға һәргиз тақәт қилип туралматти. Бизму шундақ қилишимиз керәк. Мәсилән: интернетта яки телевизорда йерим ялиңач аялларниң рәсимлиригә, яки фильмләргә қараватқанлиғини, яки әдәп-әлаққа зит келидиған қандақла бир ғәйри нормал әһвални көргинимиздә, дәрһал уни түзитишимиз вә чирайлиқчә нәсиһәт қилишимиз лазим.

Шуниңдәк, ата-ана балилириниң тамака чекидиған балилар билән жүргәнлигини байқиғанда, вақитни өткүзмәстин дәрһал балилириға тамакиниң хусусийити, иҗтимаий, ихтисадий вә тән

саламәтлиги җәһәттики зиянлирини баян қилиш билән биллә, униң шәриəттә һарм екәнлигини чүшәндүрүп қайил қилиши вә тамака чекидиған достлар билән арилашмаслиғи һәққидә нәсиһәт қилиши лазим. Бунидин башқа йәнә, ата-ана балиниң ялған ейтқанлиғини яки аилидә бирәрсиниң янчуғидин соримастин пул алғанлиғини байқиғинида, дәрһал униңға мундақ қилишниң әдәп-әхлақтин несивиси болмиған, тәрбийә көрмигән балиларниң қилиғи екәнлигини чирайлиқчә чүшәндүрүп, уни түзитиши вә балиниң бу ишни қайтилимаслиғиға униңдин вәдә елиши лазим.

Жуқуридикиләрниң һәммиси пәқәт күзитиш биләнла болиду. Навада ата-анилар балиларниң ишлиридин хәвәрсиз қалса, балиларниң аддий бир кичик хаталиғи аста-аста чоң җинайәтләр билән хуласилинидиған дәриҗигә йетип қалиду.. Аллаһ таала барлиқ бәндилирини буниңдин сақлиғай!

Кичикләрни тәрбийә қилиш

Өмәр ибни Әсләми рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: мән пәйғәмбәр әләйһиссаламниң өйлиридә жүридиған кичик бир бала едим; бир күни тамақ йәветип, қолум тавақниң һәр тәрипигә кетип қалди, пәйғәмбәр әләйһиссалам буни көрүп маңа: “ Әй балам! Авал бисмиллаһ дегән, андин оң қолуң билән алдиңдин йегин” дәп нәсиһәт қилди ***(Бухари: 5061; Муслим: 2022- һәдис).*** Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәдистә, кичик Өмәр ибни Әбу Сәләмәгә тамақ йейиштин илгири бисмиллаһ дейиш, оң қоли билән йейиш вә өзиниң алдидин йейиштин ибарәт дәстихан әдәплирини үгәткән.

Имам әлламә Әбу Һамид Ғәззали “Иһъяу улумиддин” намлиқ әсәриниң “Дәстиханда олтуруштики әдәп-әхлақлар” дегән бабида мундақ дәп язған: “Тамақ йейишниң әдәплири – тамақни йейиштин бурун бисмиллаһ дейиш, тамақни оң қол билән йейиш, өзиниң алдидин елип йейиш, тамаққа башқилардин авал қол узартмаслиқ, тамаққа вә уни йәватқан кишиләргә тикилип қаримаслиқ, тамақни бәк тез йемәстин, алдиримай, юмшақ чайнап йейиш, тамақни еғизиға арқа-арқидин селивәрмәстин, ағзидикини жутуп болуп, алдиримастин елиш, тамақни бәк көп йемәслик, меһманларни тамаққа көп зорлимаслиқ... қатарлиқлардур“.

Балилар барчә тәсәрруплирини жуқуридикиләргә қияс қилишқа болиду. Балиларға тамақ йейиш әдәплирини әмәс, бәлки ата-аниға хизмәт қилиш, хошниларға муамилә қилиш, уруқ-туққанларни йоқлаш, сорун вә аммивий паалийәтләрдә олтуруш қатарлиқ ишлардики әдәп-қаидиләрниң һәммисини үгитиш керәк.

Күзитиш билән тәрбийәләшниң һәр тәрәплимилиги

Күзитиш билән тәрбийәләш балиларни етиқадий, әқлий, әхлақий, илмий, җисманий, психика вә иҗтимаий җәһәтләрдә мукәммәл қилип тәрбийәләп чиқишни мәхсәт қилиду, йәни тәрбийә әқидә, әқил, әхлақ, илим, психика, җисманий тәрбийә вә җәмийәт тәрбийәси қатарлиқ саһаләрниң һәммисидә болуши лазим.

1. Әқидә җәһәттин күзитиш

Мәктәп йешиға тошмиған кичик балилар көпрәк аниси билән болиду; бу ана үчүнму толиму яхши пурсәттур, ана балилириға авал ислам әқидисини үгитиши лазим, мәсилән:

Иман дегән немә?

Иман – Аллаһ тааланиң барлиғиға вә һәмминиң яратқучиси, рисқ бәргүчиси екәнлигигә, у чүшәргән китапларниң, әвәткән пәйғәмбәрлириниң һәқ екәнлигигә, Аллаһ тааланиң пәриштәлириниң барлиғиға, қиямәтниң болидиғанлиғиға вә яхшилиқ-яманлиқ Аллаһ тааладин екәнлигигә чин ишиништур.

Ислам дегән немә?

Ислам – Аллаһ тааладин башқа илаһ йоқлиғиға, Муһәммәд әләйһиссаламниң Аллаһ тааланиң бәндиси вә һәқ әлчиси екәнлигә гувалиқ бериш, бәш вақ намаз оқуш, закат бериш, рамзанда роза тутуш вә имканийити болса һәҗ қилиштур, дәп чүшәндүргәнгә охшаш. Униңдин кейин, Аллаһ таала, пәриштәләр, Қуръан кәрим, пәйғәмбәрләр һәққидә балиларға чүшинишлик қилип мәлумат бериш лазим. Ана балилириға бу һәқтә соалларни қоюп, уларниң сәвийәсини синаш арқилиқ уларниң хата чүшинип қалған яки чүшәнмигән йәрлири болса, тоғра чүшәндүрүп қоюши керәк. Шундақ қилип ана

балилириниң қәлбигә иманни дәсләп өзләштүргән тунҗа муәллими болуп қалиду, бу растинла шәрәплик иш әмәсму?

Балилар мәктәпкә барғандин кейин, уларниң мәктәптә алған дәрислирини тәкшүрүп вә күзитип туруш ата-анинiң мәсъулийитидур. Хусусән ислам әқидисигә мунасивәтлик мәсилиләрдә һәр дайим түзитишләрни берип, өйдә алған исламий пикир вә исламий әхлаққа зит келидиған пикир қарашларға учриғанда рәддийә берип туруши интайин зөрүр. Мәсилән: “Адәм маймундин өзгәргән” , “Динға ишиниш хурапатлиқ” дегәнгә охшаш сәпсәтиләргә вақтида рәддийә бериш лазим. Ата-ана навада буларға диққәт қилмайдиған болса, уларниң өйдә бәргән исламий тәрбийәси пайдисиз болуп қалған, тартқан җапалири бекарға кәткән болиду. Жүрәк паримиз болған балилиримизни қишта соғдин, язда иссиқтин қандақ сақлисақ, уларниң иманини, исламий әқидисини вә әхлақини шундақ, бәлки униңдинму бәкрәк көңүл бөлүп қоғдишимиз лазим.

2. Әхлақ җәһәттин күзитиш

Ана балилириниң әһвалини күзитиш арқилиқ улар һәр қетим раст сөзләватамду яки бәзидә ялған ейтамду? Буни тәкшүрүп туруши, ялған ейтқанлиғи мәлум болған һаман униңға ялған ейтишниң яманлиғини чирайлиқчә чүшәндүрүп, тәсирлик усулда нәсиһәт қилиши лазим.

Шуниңдәк, бала магазиндин бир нәрсә елип кәлгин, дәп берилгән пулниң ашқинини сақ қайтуруп келәмду яки йеримини еливелип келәмду? буни күзитиш арқилиқ тәкшүрүп туруши, навада интайин аз миқдарда болсиму, пулға хиянәт қилғанлиғи мәлум болса, униңға чирайлиқчә нәсиһәт қилип мундақ қилишниң кейинчә чоң оғрилиққа йол ачидиғанлиғини чүшәндүрүши лазим. Ана йәнә балилири достлири билән жедәллишип қалғанда башқиларни ағзини бузуп тилламду? Бунимy күзитиши лазим; әгәр улар әхлақсиз сөзләрни қилидиған болуп қалған болса, уларға мусулман адәмниң ағзидин мундақ әдәпсиз сөзләрниң чиқмайдиғанлиғини, Аллаһ тааланиң инсанниң тилни иман кәлимисини ейтсун вә яхши сөз қилсун дәп яратқанлиғини, қәбиһ сөзләрни қилғучиларни Аллаһ тааланиң яхши көрмәйдиғанлиғини чирайлиқчә чүшәндүрүп нәсиһәт қилиши вә күзитип, назарәт қилип, балиниң сөзи өзгәрдиму-йоқ? буни билип туруши лазим.

3. Илмий җәһәттин күзитиш

Ата-ана балилириниң мәктәптә оқуған дәрсилирини, балилириниң қанчилик сәвийәдә кетип барғанлиғини, муәллимниң баһасини, емтиһан нәтиҗисини, мәктәптики тәртип сақлаш әһвалини, муәллим билән вә достлири билән болған мунасивитини толуқ күзитип билип туруши лазим. Ата-ана йәнә балиларниң үгнишини күзитип, уларға қийин кәлгән пәнләрниң дәрислирини күчиниң йетишичә биллә тәкрар қилишип берип ярдәм қилиши вә уларға мәдәт бериши лазим. Шундақ қилғандила ата-анилар балиларға һәр тәрәптин ярдәм қилған болиду.

4. Җисманий вә сағламлиқ җәһәттин күзитиш

Дунияда һәр ким балилириниң җисманий җәһәттин сағлам, әқлий җәһәттин өткүр болуп чиқишини халайду; тән саламәтликни сақлаш авал йемәк-ичмәкләргә диққәт қилиш вә пайдилиқлирини йейиш, зиянлиқлиридин сақлиништин башлиниду. Өйниң тамиғи әң пакиз вә әң пайдилиқ тамақ екәнлигидә шәк йоқ. Шуңа ана балиларниң йемәклигини өз қоли билән тәйярлиши, сиртларда, ашханилардин тамақ йейишкә адәтләндүрүп қоймаслиғи лазим.

Балиларниң тән саламәтлигигә зиянлиқ болған амилларниң бири тазилиққа риайә қилмаслиқ болуп, ислам пакизлиқ үстигә қурулған мәдәний диндур. Мусулман дегән аилә тазилиғиға риайә қилидиған болиду; пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Пакизлиқ иманниң йеримидур” дегән ***(Имам Әһмәд ривайити)***. Шуңа ата-анилар балиларниң тамақ йейишниң алди-кәйнидә қоллирини совунлап пакиз жуған-жумиғанлиғини күзитиши лазим, навада балилар ундақ қилмиған болса, тазилиқ һәққидә зерикмәстин қайта-қайта тәрбийә бериш арқилиқ уларни тазилиққа адәтләндүрүши керәк.

Тән саламәтликкә әң зиянлиқ болған тамака чекиш, пиво ичиш, һарақ ичиш қатарлиқ яман илләтләрдин балиларни қәтъий жирақ тутуш ата-аниниң муһим вәзиписи болуп, һемишәм балиларниң янчуқлирини, сумкилирини ахтуруп тәкшүрүп туруши зөрүр. Буниңдин башқа йәнә, балиларни тәнтәрбийә паалийәтлиригә қизиқтуруш уларниң тән саламәтлигини қоғдашқа вә җисманий җәһәттин сағлам болушиға түрткә болиду.

5. Психика җәһәттин күзитиш

Нурғун кишиләр һая билән хиҗиллиқниң пәрқини айралмайду вә бу иккисини бир мәнада чүшиниду, амма әмәлийәттә һая билән хиҗиллиқ оттурисида наһайити чоң пәриқләр бар.

Психология алимлири хиҗиллиқни мәлум шараитларда инсанда пәйда болидиған бир хил әндикиш дәп тәрипләйду. Бу худди муәллимниң соалиға әмәлийәттә билидиған оқуғучиниң қорқунучтин җавап берәлмигән һалиға охшайду; хиҗиллиқ қорқунчақлиқтин келиду, хиҗаләтчан инсан ирадиси аҗиз инсандур. Амма һая униң әксичә болуп, көпинчә ирадиси күчлүк, өзиниң қиммитини билидиған адәмләрдә болиду. Чүнки мундақ адәмләр рәзилликләргә чүшүп қелиштин өзини сақлайду.

Хиҗил болуп, өзиниң йоллуқ һәққини тәләп қилиштин ваз кәчкән адәм һаялиқ саналмайду, чүнки адәм езилишкә, бозәк қилинишқа рази болуп туралмайду. Хиҗаләтчан адәм өзиниң пикир қарашлирини дадил оттуриға қоялмайду, өзидики талантни көрситәлмәйду, һәтта бәзи талаш-тартишларда өзиниң һәқилиқ екәнлигиниму испатлалмайду. Ата-ана балилирида шундақ хиҗиллиқ иллити барму-йоқ? Мәктәптә муәллим соал сориса қандақ җавап бериду? Буларни күзитиши, муәллимдин вә достлиридин сорап балисиниң әһвалини егилиши лазим. Әгәр уларда хиҗиллиқ яки қорқунчақлиқ иллити болса, униң сәвәвини сүрүштә қилиши, андин униң чарисини қилиши лазим. Шуңа балиларға дайим һәқни хиҗил болмастин, қорқмастин, дадил сөзләшни үгитиш керәк.

6. Иҗтимаий җәһәттин күзитиш

Инсан иҗтимаий муһиттин айрилалмиғачқа, давамлиқ башқилар билән арилишип яшайду; балилардики ичигә бекиниш вә “Көңлүмдикини тап” дәп, хошаллиқ яки хапилиқни ашкарә қилалмаслиқ бир хил йетәрсизлик болуп, бу уларниң башқилар билән болған иҗтимаий мунасивитигә зиянлиқ болуш билән биллә өзлиригиму нурғун җәһәтләрдин интайин зиянлиқтур. Шуңа ата-ана болғучилар балилириниң бу тәрипигиму алаһидә диққәт қилиши вә изчил күзитиши лазим. Балиниң достлири билән болған мунасивити қандақ? Муәллимләр билән қандақ өтүватиду? Башқиларниң һәқ-һоқуқиға риайә қиливатамду-йоқ? буларни тәкшүрүп туруши вә

йетәрсиз тәрәплирини түзитишкә йеқиндин ярдәм қилиши интайин зөрүр.

7. Ибадәт җәһәттин күзитиш

Ибадәт роһниң озуғидур; инсан бәдән вә роһтин ибарәт икки нәрсидин тәркип тапқан мәхлуқтур. У бәдинини озуқландуруп, һаятини сақлап қелиш үчүн күндилик йемәк-ичмәккә муһтаж болғинидәк, роһини озуқландуруп, мәнивий тәрипини йүксәлдүрүш үчүн һәм ибадәткә муһтаждур. Худди ашқазанниң еһтияҗи күндилик үч вақ тамақ билән қамдалғанға охшаш, роһниң күндилик еһтияҗиму ибадәт билән, хусусән бу бәш вақ намаз билән қамдилиду.

Намаз ибадәтниң түврүги вә әң әһмийәтлигидур; балилар намазлирини вақтида вә тоғра оқуватамду-йоқ? Һәр күни аз болсиму Қуръан оқуп турамду-йоқ? Әтигән-ахшамлири күндилик зикир-тәсбиһләрни оқуватамду-йоқ? Буларни күзитишму ата-ана болғучиларниң мәсъулийитидур. Навада балилар намазлирини вақтида ада қилмиса яки башқа ибадәтләрни тәрк әткән болса, уларға ибадәт қилишниң Аллаһ таала буйруған муқәддәс борчи екәнлигини, тәрк етишниң еғир гуна екәнлигини чүшәндүрүп, ичрайлиқчә нәсиһәт қилиш лазим.

Мукапатлаш билән тәрбийәләш
Мукапатлаш усули билән тәрбийәләшниң әһмийити

Балиларни қилған яхши ишлири, тапшурулған вәзипиләрни толуқ орунлиғанлиғи вә бирәр яхши иштa утуқ қазанғанлиғи йүзисидин мукапатлаш уларни техиму илгириләшкә елип баридиған усулларниң биридур. Чүнки кичик балилар үчүн мукапатниң мәнивий қиммити зор болиду. Шундақла балиларни мукапатлаш уларға өзлириниң тоғра иш қиливатқанлиғини һис қилдуриду-дә, уларниң активчанлиғини ашуриду. Мукапат икки түрлүк болиду: бири, мәнивий мукапат, йәнә бири маддий мукапат.

1. Мәнивий мукапат

Мәнивий мукапат – балиларға тәбәссүм қилиш, уларни сөйүп қоюш, қучақлап бағриға бесиш, уларни вә қилған яхши ишлири-

ни махташ, уларға дуа қилиш, утуқ тиләш вә рәхмәт ейтиш билән болиду. Кичик балилар бу түрдики мукапатларға қизиқиду. Чүнки уларниң сөйгү-муһәббәткә вә әһмийәт берилишкә болған еһтияҗи чоңларниңкидинму жуқури болиду. Махташниң техиму көп мевә бериши үчүн балиларни махтиғанда, уларниң әмәс, бәлки асаслиқ уларниң қилған яхши ишлирини, ибадәттики тиришчанлиғини, есил пәзиләтлирини, үгиниш қилиштики әстайидиллиғини, тапшуруқлирини орунлаштики мәсъулийәтчанлиғини махташ лазим. Амма шуниму әстин чиқармаслиқ керәкки, балиларни махташта һәддидин ашуриветиш бәзи һалларда уларни мәғрурлуққа елип бариду.

2. Маддий мукапат

Маддий мукапат балиларға қилған яхши ишлири вә қазанған утуқлири йүзисидин берилидиған оюнчуқ, пул вә шуниңға охшиған маддий қиммити бар нәрсиләрни көрситиду. Бағчиларға апирип ойнитип келиш, гөзәл сәраларға вә мәнзирилик җайларға апирип саяһәт қилдурушму маддий мукапат түригә кириду. Илмий тәтқиқатлар кичик балилар үчүн маддий мукапатларға қариғанда, мәнивий мукапатларниң қиммити чоң екәнлигини тәкитлимәктә. Чүнки кичик балиларниң маддий мукапатлардинму бәк, көңүл хошаллиғидин ибарәт мәнивий мукапатларға болған еһтияҗиниң жуқури екәнлиги мәлум.

Мукапатлаш билән тәрбийәләш һәққидә тәвсийәләр

1.Яхшилиқниң муакапатини вақтида бериш

Мукапат беришниң әң әвзәл вақти ишни бәҗирип болған һаман, йәни бала мукапатқа лайиқ болған вақтидила бериштур. Мундақ қилиш балиларниң қәлбидә чоң тәсирләрни қалдуриду вә техиму илгирилишигә түрткә болиду. Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң: “Ишчиниң һәққини униң тәри куруштин бурун берип болуңлар” дегәнлигиниң сири дәл мошу йәрдә болуши мүмкин ***(Ибни Маҗә ривайити)***. Балиларниң мукапатини вақтида бериш әвзәл, амма уни кечиктүргәнниң зийини йоқ, мәсилән: вақтида бәрмисиму, кейинчә бир нәрсә беришкә вәдә қилғанға охшаш. Амма вәдә қилған

нәрсисини кейин чоқум елип бериш лазим. Әгәр мундақ қилмиғанда, бала билән ата-ана оттурисидики ишәнч суслишип қалиду.

2. Мукапатниң балилар яқтуридиған нәрсиләрдин болуши.

Балиларни мукапатлашта улар өзлири яқтуридиған вә арзу қиливатқан нәрсиләрдин болуп қалса, бундақ мукапатниң уларға пайдиси болмайду; нәтиҗидә, уларни мукапатлаш усули билән тәрбийәләш иши пайда бәрмәй қалиду. Балилар берилгән мукапатни яқтурмиған әһвалда, уларға башқа түрдики, улар яқтуридиған нәрсилирини елип бериш лазим болиду.

3. Мукапатниң һәҗими балиларниң утуқлириға мунасип болуши.

Мукапатниң қиммити утуқниң қиммитигә мунасип болуши вә көп утуқ қазанғиниға көпрәк, азрақ утуқ қазанғиниға азрақ мукапат бериш лазим. Әгәр мундақ қилмиғанда, көп утуқ қазанғанниң қиммити билән аз утуқ қазанғанниң қиммити охшаш болуп қелип, көп утуқ қазанған балиниң мәнивийитигә әкс тәсир көрситиду, униң тиришчанлиғини бошутуп қойиду; аз утуқ қазинип көп мукапат алған балиға нисбәтәнму яхши нәтиҗә бәрмәйду. Чүнки “Аз утуқ биләнму көп утуқ қазанғанға охаш мукапат алғандин кейин, мошунчилик тиришсамму болидикәнғу” дегән чүшәнчә билән униң мәғрурлинип кетишигә сәвәп болуп, униң илгириләш йолини тосап қоюши мүмкин. Шуниңдәк, мукапат қиммитини йоқитип қойиду. Мукапатни бәк аддий қиливетиш балиларниң роһийитини чүширивәткәндәк, бәк көп қиливетишму уларни мәғурлуққа елип бариду. Шуңа мукапат бәк көп әмәс, бәк азму әмәс, оттура һал болуши вә утуқниң дәриҗисигә қарап болуши лазим.

4. Мукапатларниң арқа-арқидин берилмәслиги.

Хусусән маддий мукапатларни һемишәм бәрмәслик, бир мукапат билән йәнә бир мукапат оттурисида мәлум вақит өтүши лазим. Әгәр мундақ болмиғанда, балилар үчүн мукапатлиғанлиқниң мәнаси вә әһмийити болмайду. Чүнки, бундақ болғанда балилар мукапатлинишини адәттики ишлар қатарида көрүп қелип, мукапат елиш үчүн тиришмайдиған болуп қалиду; йәнә бир тәрәптин балиларни қилған һәрбир яхши иши вә қазанған һәрбир утуғи үчүн һәдәп мукапатлаве-

риш уларни “Бәрсәң йәймән, урсаң өлимән” дәйдиған тамахорлуққа вә маддапәрәсликкә елип бариду. Һәр ишниң өз йолида болғини яхши болғинидәк, мукапатниңму йоли билән болғини түзүк.

5. Маддий мукапат билән мәнивий мукапат оттурисида тәңпуңлуқни сақлаш.

Маддий вә мәнивий мукапатниң орни балиларниң тиришчанлиғиға вә еһтияҗиға қарап болуши лазим; мәнивий мукапат балиларниң виждамини күчләндүрүп, чоң ишларни қилалайдиғанлиғиға болған ишәнчисини ашуриду. Маддий мукапат балиларниң маддий еһтияҗини қандурғанниң сиртида, уларни техиму илгириләшкә интилдүриду. Амма маддий мукапатни һәддидин ашуриветиш балиларни утуқ қазинишқа әмәс, бәлки маддий мукапатқила қизиқидиған, пәқәт мукапатлиниш үчүнла тиришидиған қилип қойиду. Бу вақитта утуқ қазиниш вә илгириләш үчүн васитә болушқа тегишлик болған бу мукапат мәхсәткә айлинип қалиду, нәтиҗидә, балилар мукапатсиз иш қилмайдиған болуп қалиду.

Мундақ балилар чоң болғанда бәдәлсиз иш қилмайдиған, шәхсийәтчи вә халисанә иш қилишни яқтурмайдиған болуп қалиду.

6. Балилар асаслиқ вәзипилири үчүн мукапатланмайду.

Балиларниң намаз оқуш, Қуръан тилавәт қилиш, мәктәпкә вақтида бериш, ахшамлири бурун ухлаш, әтигәндә сәһәр туруш, мәктәптин берилгән тапшуруқлирини ишләш, өй ишлирида ата-анилириға ярдәмлишиш қатарлиқ қилишқа тегишлик вәзипилири үчүн уларға мукапат берилмәйду, амма махтап қоюш, сөйүп қоюш, бағриға бесиш дегәндәк мәнивий мукапатларниң чеки йоқ, буларни һемишәм қилиш керәк.

7. Мукапатниң балиниң сәвийәсигә қарап болуши.

Мукапатлаш усули билән тәрбийәләш балиниң йешиға вә әқлиниң йетишлигә қарап тәрәққий қилиду, мәсилән: мәктәп йешиға тошмиған кичик балиларни көпрәк сөйүп қоюш, бағриға бесиш вә торт, кийим, оюнчуқ, аз миқдарда пул қатарлиқларни бериш билән мукапатлаш йетәрлик. Балилар әндила мәктәпкә барған чағлирида, уларға илгирикисидин чоңрақ мукапатларни бериш вә көпрәк махтап қоюш йетәрлик. Андин уларниң йеши чоңайғансири уларға:

“Яхши вә ярамлиқ адәм болушуң, Аллаһ тааланиң һәм кишиләрниң сөйгүсигә сазавәр болушуң үчүн яхши оқуғин вә тиришқин, мән саңа дегәнлириңни елип беримән” дегән асаста уларни қайил қилип шу бойичә мукапатлаш керәк.

Балиларни мукапатлаш түрлири

1. Тәбәссүм билән мәнилик қараш

Балиниң үзигә тәбәссүм билән мәнилик қараш балиниң көңлини яйритиветиду; балиға чоңқур меһрибанлиқ билән, үзигә тәбәссүм қилиш чоң бир мукапатниң орнида туриду. Буниң билән пәйғәмбәр әләйһиссаламниң: “Мусулман бурадириңниң үзигә тәбәссүм қилишиңда сәдиқиниң совави бар” дегән сөзиниң қиммитигә йетәләймиз ***(Имам Тирмизи: 1956- һәдиси).***

2. Сөйгү-муһәббәтни ипадиләйдиған һәрикәт

Балилардин интайин мәмнун болғанлиғини ипадиләп, уларни чиң қучақлап сөйүш, меһрибанлиқ билән бешини силап қоюш вә қолини сиқимдаш қатарлиқ һәрикәтләрниң мәнивий қиммити наһайити жуқури болуп, балиларниң қәлбигә тәсвирләп болғусиз иссиқлиқни вә меһир-муһәббәтни салиду. Әнә шу чағда улар һәқиқий бәхитни һис қилиду вә әң садақәтлик минутлирини баштин кәчүргән болиду.

3. Хаталиқни кәчүрүш

Балиларниң хаталиғини кәчүрүшму уларға берилгән мукапатқа охшаш болиду, буниң шәрти балиға буни билдүрүш йәни “Мән сениң мону яхши ишиң яки мону утуғуң үчүн, мону хаталиғиңни кәчүриветтим, мундин кейин бу хаталиқни садир қилмиғин” дегәнгә охшаш сөзләрни қилиштур.

4. Жүкни йәңгиллитиш яки әмәлдин қалдуруш

Балиларға жүкләнгән бәзи өй ишлирини улардин йәңгиллитиш яки вақитлиқ әмәлдин қалдуриветишму балилар үчүн мукапатниң орнида болиду. Буниң шәрти униңға: “Сениң мону ишта яки үгиниш қилишта көрсәткән тиришчанлиғиң үчүн, бүгүн әву вәзипәңни сәндин еливәттуқ” дегәнгә охшаш сөзләрни қилип, балиға билдүрүштин

ибарәттур. Бу вақитта бала бир тәрәптин ата-анисиниң шәпқитини һис қилса, йәнә бир тәрәптин уларниң адиллиғиға қайил болиду.

5. Чирайлиқ сөз вә дуа

Балиларниң қазанған утуқлири вә қилған яхши ишлирини тәғдирләп: "Аллаһ рәһмәт қилсун, балам" яки "Сәндин Аллаһ рази болсун, растинла яхши иш қилдиң" дегәнгә охшаш сөзләр билән уларни хош қилишму уларға берилгән мукапатниң ролини ойнайду, бу вақитта балиниң яхши ишларни қилиш вә утуқларни қазиниш арқилиқ ата-анисини техиму мәмнун қилиш һиссияти һәссиләп ашиду.

6. Башқиларниң алдида махташ

Яхши иш қилған яки бирәр утуқ қазанған балини қериндашлириниң, достлириниң вә өзи яхши көридиған кишилириниң алдида махтап қоюш, униң артуқчилиқлирини баян қилиш балиниң роһийитини көтириду вә худди чоң мукапатқа еришкәндәк хошал қиливетиду. Амма балиларниң бирини махтиғанда, башқилирини сөкмәслик керәк; чүнки мундақ қилиш балиларниң қәлбидә көп һалларда қизғиниш, өчмәнлик вә адавәт отлирини туташтуриду.

7. Балиларниң көңлини ечиш

Балиларни қилған яхши ишлири яки бирәр ишта утуқ қазанғанлиғи үчүн бағчиларға яки шуниңға охша хошал қилидиған жайларға елип берип, уларниң көңлини ечиш балиниң техиму илгирилишигә вә зор утуқларни қолға кәлтүрүш йолида техиму тиришчанлиқ көрситишигә түрткә болиду.

Җазалаш билән тәрбийәләш
Җаза әң ахирқи чаридур

Балиларни җазалаш билән тәрбийәләш, тәрбийә усуллириниң әң ахирқиси болуп үлгә, нәсиһәт, юмшақ муамилә, чирайлиқ сөз қатарлиқ тәрбийә усуллириниң һеч қайсиси нәтиҗә бәрмигәндә әң ахирқи чарә сүпитидә уларни җазалаш билән тәрбийәләшкә тоғра келиду, демәк, балиларни җазалаш әң ахирқи чаридур. Имам Әбуһамид әл Ғәззали вә башқиму тәрбийә мутәхәсислири балиларни җазалашта ашуруветиштин агаһландурған. Шуниңдәк балиларни асридим дәп, уларға артуқчә кәң қосақлиқ қилиш вә юмшақлиқ қилишму балилар үчүн зиянлиқ. Шуңа Европилиқ тәрбийә мутәхәсислири балиларни җазалашни пәқәтла әмәлдин қалдуриветидиған тәрбийә усуллирини йетәрсиз тәрбийә усуллири дәп қарайду. Чүнки балиларни җазалаш интиқам яки аччиғини чиқиривелиш үчүн әмәс, бәлки тәрбийә үчүндур. Әһвал шундақ екән, балиларниң пайдиси үчүн керәк болғанда, җазалаш усулиниму қоллинишқа тоғра келиду.

Исламдики җаза билән тәрбийәләш усуллири

Ислам дини инсанларниң мәнпәәти үчүн толиму мунасип, әқилгә әң мувапиқ йол тутқан, әң мәдәний, әң илғар бир дин болуш сүпити билән, инсанийәтни тәрбийәләштә тәрғип билән қорқутуш, җаза билән мукапат оттурисида мувапиқ иш көрүшкә чақирип кәлмәктә.

Җаза дәриҗилири өзгирип туриду

Инсанлар бир хил әмәс; бәзи кишиләргә жирақтин қилинған ишарәтму купайә қилиду. Мундақ кишиләрниң аддий бешарәт яки бирәр мәнилик қараш билән виждани қозғилип кетиду вә қилмақчи болған яман ишни дәрһал ташлайду; йәнә бәзи кишиләр барки, уларға чирайлиқ нәсиһәт, юмшақ муамилә кар қилмайду, уларни пәқәт тәһдит яки қорқутуш биләнла пәйлидин яндурғили болиду. Балиларму худди шундақ болуп, балилар ичидә мукапат купайә қилип җазаға һаҗити қалмайдиғанлириму вә җазалимастин тәрбийәләш

мүмкин болмайдиғанлириму бар; хәлқимиздиму: “Яхшиға ишарәт, яманға жувалдуруз” дәйдиған һекмәтлик сөз бар.

Балиларни җазалаш демәк, уларни уруп, думбалаш дегәнлик әмәс; җаза дәриҗилири аддийдин мурәккәпликкә, кичиктин чоңға қарап тәрәққий қилиду, мәсилән: балиниң қилған әдәпсизлиги сәвәптин униңдин рәнҗип қалғанлиғимизни мәлум бир шәкилдә билдүрүп қоюш җазаниң әң аддий дәриҗиси һесаплиниду. Буниңға писәң қилмиған балиға қапиғини түрүп, вақитлиқ сөз қилмаслиқ чарисини қоллиниш, бала униңғиму пәрва қилмиса, әдәплик сөзләр билән аччиқлиниш, уму кар қилмиса, балини яхши көргән нәрсилиридин вақитлиқ мәһрум қилидиғанлиғи билән қорқутуш, буму кар қилмиса, уни уридиғанлиғи билән қорқутуш, бала йәнә өзгәрмисә, униң силиқ әдәпләш керәк; йәнә тәкитләймизки, балиларни уруш яхши чарә әмәс. Тәрбийәдики уруш җаза усуллириниң әң ахирқиси болуп, алдинқи чариләрниң һеч бири мәнпәәт қилмиғанда, уруш билән җазалаш керәк. Балиларни уруш билән тәрбийәләшниң шәртлири вә қаидилири бар, бу һәқтиму нөвити кәлгәндә тохтилимиз.

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң балиларни тәрбийәләш тоғрисида үгәткәнлириму балиларни рәһим-шәпқәт вә юмшақлиқ билән тәрбийә қилишниң зөрүрлигини тәкитләйду. Шуңа мукапат билән тәрбийәләш, тәрбийәниң әслидур. Амма җаза билән тәрбийәләш мукапатлаш вә башқа тәрбийә усуллири кар қилмиғанда, амалсизлиқтин қоллинишқа мәҗбур болидиған әң ахирқи чаридур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам балиларға толиму меһрибан вә толиму шәпқәтлик зат еди, балиларму уни интайин яхши көрәтти; у балилар билән уларниң әқли вә сәвийәсигә чөкүп туруп, улар билән оюн ойнатти. Шундақ қилип балиларниң көңлини алатти. Амма у гуна-мәсийәтниң садир қилинишиға һәргиз сүкүт қилип туралматти. Пәйғәмбәр әләйһиссалам саһабилириниң хаталиғиға түзитиш бериштә гаһ ишарәт, гаһ нәсиһәт, гаһ үлгә көрситиш, гаһ чирайини түрүш, гаһ аччиқлаш, гаһ үз өрүп вақитлиқ сөз қилмаслиқ қатарлиқ чариларни қоллинатти.

Балиларниң җүрүш-турушини түзәш усуллири

Балиларниң җүрүш турушини ислаһ қилиш (өзгәртиш) һәққидә ислам өлүмалириниң пәйғәмбәр әләйһиссаламни үлгә қилған

һалда, оттуриға қойған яхши усул вә чарилири бардур. Әпсуски бәзи ата-анилар өзлириниң сәвирсизлиги яки тәрбийә усуллирини билмәслиги яки башқа сәвәпләр түпәйли балилар хаталашқан һаман уларни таяқ билән әдәпләшкә алдирайду. Улар бундақ қилиш билән тәрбийәниң әң әһмийәтлик вә башта келидиған яхши үнүмлүк усуллирини қайрип қоюп, әң ахирқи чарини қолланған болиду.

Балиларниң жүрүш-турушини вә хаталиқлирини, шундақла көнүп қалған адәтлирини ислаһ қилип түзитишниң әң үнүмлүк усуллири төвәндикичә:

1.Мулайимлиқ билән түзитиш

Авал шуни әстин чиқармаслиқ керәкки, балиларни билмәстин қилип қойған хаталиғи яки илгири агаһландуруш берилмигән хаталиқлири сәвәплик жазалашқа болмайду. Чүнки балилар чоңлар билгәнләрниң көпинчисни билмәйду; улардин садир болидиған хаталиқларниң толиси униң хата екәнлигини билмигәнлигидин болиду. Шуңа уларға неминиң тоғра вә неминиң хата екәнлигини силиқлиқ билән чирайлиқчә билдүрүш керәк.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам нәвриси Һүсәйин рәзийәллаһу әнһу бир күни сәдиқә қилиш үчүн жиғип келингән хормидин бир тални ағзиға салғинида, пәйғәмбәр әләйһиссалам буни көрүп қелип, униңға мулайимлиқ билән: “Әй балам! Уни ағзиңдин чиқар! Бизниң сәдиқә йемәйдиғанлиғимизни билмәмсән?” – дегән ***(Бухари: 1420; Муслим: 1069- һәдис).***

Чүнки, пәйғәмбәр әләйһиссаламниң жәмәтигә сәдиқә йейиш һалал әмәс. Бу һәдистә пәйғәмбәр әләйһиссалам нәврисигә ағзидики хормини чиқарғузғанлиқниң сәвәвини чирайлиқчә чүшәндүргән. Һәр қандақ ата-ана балилириға шундақ йол көрситиши вә уларниң хаталиқлирини шундақ түзитиши лазим. Мәсилән: балилардин бири ата-анисидин бирәрсигә әдәп-әхлақ қаидисигә мунасип кәлмәйдиған бир шәкилдә сөз қилса, яки улардин “Бәр” дегән тәләппузда бир нәрсә тәләп қилса, униңға чирайлиқчә: балам! Ата-ана дегәнгә ундақ сөз қилмайду, бәлки авазиңни пәслитип, әдәплик сөз қилғин, бир нәрсә сорисаң, “Берәмсиз” яки “Бәргән болсиңизкән” дегән усулупта сориғин, дәп чүшәндүрүш керәк.

2. Ишарәт билән түзитиш

Ишарәт билән түзитиш – балиларниң хаталиғиға мәнилик ишарәтләр билән рәддийә бериш билән болиду, мәсилән: бала тутса болмайдиған бир нәрсини тутмақчи болғинида яки өзигә аит болмиған бир нәрсини алмақчи болғинида, анининң “Яқ” дегәнни билдүрүш мәхситидә баш ишарити қилғиниға охшаш. “Яхшиға ишарәт” дәйдиған һекмәтни бу йәрдә ишлитиш керәк. Балиларни шундақ бир ишарәт билән тизгинләләйдиған қилип йетиштүргән ата-ана тәрбийә ишида көп җапа тартмастинла нәтиҗигә еришиду, бу әқиллиқ тәрбийәчиниң усулидур.

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң яш аялға тикилип қараватқан Фәзлиниң бешини силиқлиқ билән башқа яққа бурап қойғанлиғиму ишарәт билән түзитиш бериш қатаридин санилиду ***(Бәйһәқи: 13290-һәдис).***

3. Әмәлдә көрситиш билән түзитиш

Балилар көпинчә өзи қилип көрмигән бирәр ишни қилишқа буйрулғинида, уни илгири қилип бақмиғанлиқтин, тәләпкә лайиқ қилалмайду. Бу вақитта униң хаталиғини түзитип қойидиған бири болуши лазим. Бала илгири бир ишни қилалмиғанлиғи сәвәплик җазаға тартилса адиллиқ болмайду, балиға һәқсизлиқ қилинған болиду. Әбусәид Худри рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: пәйғәмбәр әләйһиссалам бир қойни союватқан бир балиниң йенидин өтүп кетиветип, униң қой союшни таза бәҗирәлмәйватқанлиғини байқидидә, балиға: “Маңа қоюп бәргин, саңа қандақ союшни көрстип қояй” дегиничә терә билән гөшниң арисиға қолини тиқип қойни чирайлиқ союп бәрди ***(Ибни Һиббан: 1163- һәдис).***

4. Чирайни түрүш билән түзитиш

Ата-анининң яки муәллимниң балиларға чирайини түрүши вә аччиғи кәлгәнлигини билдүргән һалда мәнилик қариши әқиллиқ балилар үчүн җазаниң орнида туриду. Чүнки буниң тәсири кичик балилар үчүн чоң болиду.

5. Бевиситә тәнқит қилмастин түзитиш

Хаталиқларни түзитиш үчүн әң әһмийәтлик тәрбийә усуллиридин бири балини бевиситә тәнқит қилмастин, униңға пуритип қоюштур. Биз уйғурларда бу усул “Қизим сизгә сөзләй, келиним сиз аңлаң”

дәп қоллинилиду. Бу балиларниң көңлигә тәгмәслик, һиссиятини зедилимәслик вә уларни достлириниң, яки қериндашлириниң алдида хиҗил қилсамлиқ үчүн яхши чаридур, әқиллиқ балилар үчүн бу әң яхши тәнқит вә тәрбийәдур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам саһабилириниң вә балиларниң хаталиқлирини түзитиштә бу усулни көп қоллинатти, у бәзидә: “Бу қовумға немә болғанду? Мундақ қиливатиду?” дегәнгә охшаш сөзләрни қилиш арқилиқ хаталик садир қилғучиларни агаһландурутти.

Ата-аниму баллирини шундақ назук усул билән тәрбийәләп, униң хаталиқлирини түзитәләйду. Бу вақитта балиларға вақираш яки җазалашқа орун қалмайду, мәсилән: балилардин бирәрсиниң тазилиққа риайә қилмиғанлиғини байқиған ана: “Инсанларниң ишлириға әҗәплиниватимән, пакизлиқ дегән динимизниң көрсәтмиси вә бизниң миллий әнъәнилиримиздин бири турса, немишкә тазилиққа риайә қилмайдиғанду? Немшкә әхләтләрни йолға төкидиғанду?” дегәнгә охшаш сөзләр билән униңға түзитиш берәләйду.

6. Көрмәскә селиш билән түзитиш

Кичик балиларниң бәзибир әдәпсиз қилиқлирини гайида көрмәскә селип, униңға көп әһмийәт бәрмигәндәк қилип, уни жирақтин күзитишму тәрбийә усуллириниң бири һесаплиниду; әқиллиқ бала буни чүшиниду-дә, бу қилиқтин тәдриҗи тохтайду, мәсилән: кичик бала көп жиғлиса яки тамақ йейиштин өзини қачурса, уни зорлимастин, вақитлиқ өз мәйлигә қоюп берип, күзәткәнгә охшаш. Чүнки бундақ қилиқларни кичик балилар көпинчә, ата-анисини ялвуртуш үчүн қилиду. Ата-ана униң билән кари болмиғандин кейин, бала әсһошини тапиду-дә, өзлигидин оңшилип қалиду. Шуңа балиларни артуқчә әркилитип кәтмәслик лазим; биз уйғурларда “Бала, тевиптинму уста томурчи келиду” дәйдиған сөз бар.

7. Йеник кайиш билән түзитиш

Бала әдәпсизлик қилип ата-анисини хапа қилғанда, ата-анилардин бири униңға йеқинлишип чирайлиқ сөз билән униң қилған ишиниң хата екәнлигини ейтиши вә көзигә тикилип қаришиму балиға беваситә тәсир қилидиған тәрбийә усуллиридин биридур. Чүнки бала бу вақитта ата-анисиниң қанчилик рәнҗигәнлигини, өзиниң

растинла хата қилғанлиғини билиду вә хижиллиқ һис қилиду-дә, қайта қилмаслиқ нийитигә келиду.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу тоғрисидиму бизгә әң есил үлгиләрни қалдурған. Әнәс ибни Малик рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: мән пәйғәмбәр әләйһиссаламниң өйидә униң хизмитини қилаттим; бир күни пәйғәмбәр әләйһиссалам мени бир ишқа буйруған еди, мән базарда ойнаватқан балиларни көрүп қелип, улар билән биллә ойнап қалдим. Бир вақитта пәйғәмбәр әләйһиссалам кәйнимдин келип мениң бешимни мубарәк қоли билән юмшақ тутти вә: “Әй кичик Әнәс! Мән буйруған йәргә бардиңму? ” – деди вә күлди, мән: “Я рәсулуллаһ! Һазирла баримән” дедим. Аллаһниң нами билән қәсәмки, мән пәйғәмбәр әләйһиссаламниң өйидә йәттә жил хизмәт қилдим, маңа бир қетимму немә үчүн мундақ қилдиң? Яки немә үчүн буни қилмидиң? – дәп баққан әмәс ***(Муслим: 2310- һәдис).***

8. Қаттиқ кайиш билән түзитиш

Балилар чоңрақ хаталиқ садир қилғанда, йеник кайиш билән көз ишарити уларға тәсир қилмиғанда, уларниң хаталиғиға қаттиқ кайиш вә аччиқлаш билән түзитиш беришкә тоғра келиду. Бу балиларниң әһвалиға вә хаталиқниң дәрижисигә қарап өзгириду. Худди башта ейтқинимиздәк, йеник кайиш кар қилмиғанда, қаттиқ кайишқа, көз ишарити кар қилмиғанда, әдәплик аччиқлинишқа өтимиз.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу услупни Әбузәр рәзийәллаһу әнһуниң хәтәрлик бир хаталиғиға кәскин түзитиш бериш үчүн қолланған. Әбузәр Билал рәзийәллаһу әнһу билән рәнҗишип қелип, уни “Қара хотунниң балиси” дәп әйиплигән еди, пәйғәмбәр әләйһиссалам буни аңлап қаттиқ беарам болған. Чүнки исламда бирәвниң ата-анисини әйипләш қаттиқ чәкләнгән қәбиһ ишлардин санилиду, униң үстигә мусулманларниң нәсәптики қериндашлиқтин үстүн исламий қериндашлиқтин ибарәт чоң шәрәпкә егә болуп туруп, Билалниң қара тәнлик екәнлигини тилға елиши әң хәтәрлик бир җаһилийәт иллити еди. Шу сәвәптин пәйғәмбәр әләйһиссалам Әбузәргә қаттиқ тәләппуз билән: “Униң анисини әйиплидиңму? Сән җаһилийәтниң илләтлиридин қутулуп болалмиған екәнсән” дәп кайиған ***(Бухари: 5703- һәдиси).***

9. Вақитлиқ тәтүр қаравелиш билән түзитиш

Вақитлиқ тәтүр қаравелишниң тәрбийә җәһәттин көплигән пайдилиқ тәрәплири бардур. Амма бу усулдики тәтүр қаравелиш, сөз қилмаслиқ вә балиниң чирайиға қаримаслиқ узунға созулмаслиғи шәрт. Сөзгә кирмигән балилар үчүн бундақ қилиш чоң җазаниң орниду туриду. Балиниң өз хаталиғини тонуп қилғанлириға пушайман қилғанлиғини байқиған һаман, уни кәчүриветиш вә қайтидин арини ислаһ қилиш лазим.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу усулни саһабилирини тәрбийәләш усули қатарида қолланған; пәйғәмбәр әләйһиссалам вә саһабиләр өзрисиз туруп Тәбук ғазитиға чиқмиғанларни бу усул билән 50 күн җазалиған. Уларға һеч ким сөз қилмиған, саламму қилмиған, арисиғиму алмиған; улар үчүн асман жирақ, йәр қаттиқ болуп қалған, өзрисиз туруп җиһатқа чиқмиған гунайиға қаттиқ товва қилип пушайман қилған. Ахири уларниң товвиси қобул қилинғанлиғи һәққидә Қуръан кәримдин айәт чүшкәндин кейин, пәйғәмбәр әләйһиссалам уларни кәчүривәткән. Җазаланғанларниң бири болған Кәиб ибни Малик рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: “Арида шундақ ичим сиқилғанки, маңа кәң җаһан тар кәлгән еди”. Аллаһ таала тәтүр қаравелиш вә сөз қилмай тәрк етиш билән җазалаш усулини пәйғәмбәр әләйһиссаламға тәлим берип: “Уларни чирайлиқчә тәрк эткин” дегән ***(Музәммил сүриси, 10- айәт).***

10. Мәһрум қилиш билән түзитиш

Балиларни бәзидә уларға берип келиватқан нәрсиләрни вақитлиқ тохтитип қоюш арқилиқ җазалашму, тәрбийә усуллириниң биридур. Балиларға яхши көридиған нәрсиләрни бәрмслик, пулдин қисиш, бағчиларға яки башқа көңүл ачидиған җайларға елип бериштин тохтитиш қатарлиқ усулларниңму үнүми жуқури болиду. Мәсилән: әтигәндә вә ахшамлири йетиштин бурун чишини тазилашқа адәтлинишкә унимиған балини вақитлиқ кәмпүт, торт, шоколат қатарлиқ татлиқ йемәкликләрни йейиштин мәнъий қилғанға охшаш.

11. Балиниң диққитини бураш билән түзитиш

Кичик бала қолайсиз бир вақитта, мәлум бир нәрсини тәләп қилип туривалса, униң диққитини башқа бир ишқа буруш арқилиқ мәсилини һәл қилғили болиду, мәсилән: бала мунасип әмәс бир

вақитта анисидин базардин мәлум бир нәрсә елип беришни тәләп қилип туривалса, ана униңға: “Саңа униңдин яхши бир нәрсә бәрсәм қандақ дәйсән?” дегәнгә охшаш сөзләр билән уни қайил қилғиниға охшаш.

12. Тәһдит вә қорқутуш билән түзитиш

Жуқуридики түзитиш бериш усуллири кар қилмиған балини таяқ билән әдәпләйдиғанлиғини билдүрүп тәһдит қилиш, яки достлири билән ойнашқа чиқиштин мәнъий қилидиғанлиғи билән қорқутушму тәрбийә усуллиридин биридур; әслидә таяқ билән тәһдит қилиш балилар үчүн бәзи шараитларда таяқтинму тәсирлик болиду, чүнки улар таяқтин қорқиду.

13. Әдәпләш арқилиқ түзитиш

Балиларни уруш әслидә тоғра әмәс; пәқәт балиға жуқуридики түзитиш усуллириниң һеч қайсиси мәнпәәт қилмиған шараит астида, чарисизлиқтин уни уруп әдәпләш йоллуқтур. Бу әң ахирқи чарә болуп, бу чарини қоллинишқа һажәт болуп қалмаслиқ үчүн жуқуридики усулларни яхши тәтбиқлаш керәк; әслидә, тәрбийә усуллири жайида вә тоғра елип берилса, балиларни урушқа һажәт қалмайду.

Балиларни уруштин келип чиқидиған сәлбий нәтижиләр

Балиларни уруш тәрбийә усуллириниң вә түзитиш бериш чарилириниң әң ахирқиси болуп, мүмкинкәдәр урмастин мәсилини һәл қилиш лазим, чүнки “Пәйғәмбәр әләйһиссалам һеч кимни уруп бақмиған” ***(Муслим: 2327- һәдиси)***. Демисиму, балини уруш һәргизму ижабий нәтижә бәрмәйду, әксичә давамлиқ балиларни урушниң зийини интайин көптур. Бала ата-анисидин тунжа қетим таяқ йегәндә, униң көңли азаплиниду, кейин иккинчи вә үчинчи қетим урғиниңизда балиниң ғурури йоқилишқа башлайду. Һәтта униңға тәсир қилмайдиған, ата-анисиға қарита: “Сән уруп мурадиңға йәткин, мән билгинимни қилиш билән мурадимға йетимән” дәйдиған психика шәкиллинип қалиду. Бу вақитта сиз балиңизни урупму йолға салалмайдиған һалға чүшүп қалисиз.

Балиларни урушниң сәлбий тәрәплири

Балиларни алдирап уруп қоюштин төвәндикидәк сәлбий нәтиҗиләр келип чиқиду:

1. Ата-анисидин яки муәллимидин тола таяқ йәйдиған бала қорқунчақ, өз-өзигә ишинәлмәйдиған, иҗтимаий җәһәттин аҗиз болуп қалиду.

2. Әрәпләрдә: "Қопаллиқ қопаллиқни туғдуриду" дәйдиған һекмәт бар, чүнки, аилисидә ата-анисидин жириклик вә қопаллиқ көрүп чоң болған балилар, башқиларғиму шундақ қопал муамилә қилидиған болуп чиқиду. Улар җәмийәткә чиққандин кейинму, шу қопаллиғини давам қилдуриду.

3. Алдирап балиларни уруш ата-аниға пушайман кәлтүридиған иш. Шуңа ата-ана, яки тәрбийәчи бирдәмлик аччиғини бесип, балиға имканқәдәр урмастин, чирайлиқ тәрбийә бериши лазим. Бәзи ата-анилар балиларни уруп болуп, андин уларниң көңлини елиш үчүн уларни әркилитиду; буму иккинчи бир хаталиқ һесаплиниду, чүнки балини өз қилмиши сәвәплик урғандин кейин, униңдин кәчүрүм соримаслиқ вә қәтъийликни көрситиш, һәргизму әркиләтмәслик лазим.

БАЛИЛАРНИ УРУШНИҢ ШӘРТЛИРИ

1. Балиларни он яшқа тошмиғичә урмаслиқ.

2. Балиларни урғанда бар күчини қолланмаслиқ.

3. Қирлиқ яғач яки бислиқ нәрсә билән урмаслиқ.

4. Балиларниң бешиға, үзигә җан йеригә уруштин сақлиниш.

5. Қаттиқ ғәзәплик һаләттә уруштин сақлиниш.

6. Балиларни достлириниң яки қериндашлириниң яки өзи яхши көридиған кишилириниң алдида урмаслиқ.

7. Балиларни билмәстин яки унтуп қалғанлиқтин садир қилған хаталиқлири сәвәплик урмаслиқ.

8. Балиларни растинла яман иш қилғанилиғини ениқлимастин урмаслиқ.

9. Яман иш қилған балиларниң биринила җазалап қалғанлирини тәрк әтмәслик лазим.

10. Балиларни керәк болғинида уруш һәққи ата-аниниңла

һәққидур; ата-аниси болмиған балиларниң акилири вә һәдилири ата-анининң орнида туриду, амма башқиларниң уларни уруш һәққи йоқ.

Сөһбәт өткүзүш билән тәрбийләш

Балилар билән сөһбәт өткүзүш арқилиқму көп мәсилиләрни һәл қилғили болиду; чүнки сөһбәтлишиштә ата-ана билән балилар оттурисида мәсилиләргә қарита ортақ чүшәнчә вә қанаәт һасил болиду; сөһбәт балиларниң өзигә болған ишәнчисини күчәйткәндин башқа, уларда өзиниң тоғра вә хата болған қанаәтлик тонушини пәйда қилиду. Бу түрдики сөһбәтниң асаслиқ мәхсити қайил қилиштур. Балилар билән сөһбәт өткүзүш төвәндикидәк төрт хил болиду:

1. Үгитиш. 2. Һисдашлиқ. 3. Қизиқтуруш. 4. Келишиш.

Үгитишни мәхсәт қилған сөһбәт

Бу хил сөһбәт ата-анилар билән балилар оттурисида әң көп умумлашқан сөһбәт түри болуп, ата-аниларниң сөһбәт йоли билән балилириға көп нәрсиләрни үгәткүси келиду; әқидә, әхлақ, ибадәт, муамилә, мәктәпниң дәрислиги қатарлиқларни сөһбәт йоли билән балиларға үгитиш толиму яхшидур. Амма балилар сөһбәтләшкәндә, уларни тәнқитләйдиған яки төвән чүширидиған сөзләрдин жирақ туруп, балиларниң роһини көтиридиған, уларни хуш қилидиған вә қизиқтуридиған ибариләрни қоллиниш лазим. Мәсилән:

– Маңа қоюп бәргин, буни мән саңа чүшәндүрәй.....

– Иккимиз биллә тәжрибә қилип бақсақ қандақ дәйсән?

– Сениң таллиғиниңму наһайити яхши бопту, бирақ мениңкиниму аңлап бақмамсән?

– Авал мениңкини күзәткин, андин худди мән қилғандәк қилғин...

– Ойлиғанлириң тоғра, амма азрақ түзитишкә тегишлик....

– Балам! Сениң әқлиңгә барикалла!

Дегәнгә охшаш сөзләрни қоллиниш яхшидур. Амма:

– Сениң әқилсизлигиңгә қара...

– Қара дөтлигиңгә!...

– Сән уни һәргиз қилалмайсән...

– Сән бу һалиң билән қәтъий алға басалмайсән.
– Немишкә паланчидәк болалмайсән?
– Сәндә үмүт йоқ...
– Сән зади адәм болмайсән....

Дегәнгә охшиған сөзләрни қилиш балиларниң ғуруриға тегидиған вә уларға сәлбий тәсир көрситидиған сөзләрдур.

Һисдашлиқни мәхсәт қилған сөһбәт

Балилар емтиһанда төвән номер алғанлиқ яки мусабиқида биринчи болалмиғанлиқ яки қайси бир сәвәп билән өзи ғәмкин, мәнивийити чүшкүн болуп қалған яки жуқури номер алғанлиқ яки мусабиқида утқанлиқ яки қайси бир хошаллиқ иш сәвәплик қаттиқ һаяҗанланған вақитлирида, уларниң хошаллиқ яки ғәмкинлигигә һисдашлиқ қилиш асасида, улар билән сөһбәт өткүзүшниң пайдилиқ тәрәплири көп. Мәсилән: бу сөһбәт арқилиқ балини илгири қайил қилдуруалмиған бәзи мәсилиләрни һәл қилғили болиду. Чүнки бала бундақ вақтларда өзлиригә һисдашлиқ қилған бириниң сөзини аңлайду вә нәсиһәткә қулақ салиду.

Балиларға һисдашлиқ қилиш иҗабий болуши лазим; мәсилән: бала мәктәптин “Муәллим мени урди” дәп жиғлап кәлсә, ишниң һәқиқитини уқмастин, муәллимни тиллашқа башлаш яки “Хоп бопту” дегәнгә охшаш дүшкләш сөзлирини қилип балиларниң яриси үстигә туз сепиш сәлбий һисдашлиқ болуп санилиду. Иҗабий һисдашлиқ дегән балиниң ғәмкинлиги билән тәң ғәмкин болуп, муәллимдин таяқ йейишкә елип барған ишниң қайтиланмаслиғи вә қандақ қилғанда, муәллимниң сөйгүсигә еришкили болиду, дегән мавзуларда бала билән биллә сөһбәтлишип, балиға авал тәсәлли берип, униңму пикрини аңлап, андин ата-ана өзиниң тоғра көз қаришини оттуриға қоюп балини қайил қилиштин ибарәттур.

Қизиқтурушни мәхсәт қилған сөһбәт

Балиларни яхши ишларға вә гөзәл әхлаққа қизиқтуруш мәхсәт қилинған сөһбәт балиларниң қилған яхши ишини яки қазанған бирәр утуғини махташ арқилиқ уни давамлиқ шундақ яхши иш қилиш вә утуқ қазинишқа үндәшни асас қилиду. Балиниң қилған

яхши ишиниң нәқәдәр тәғдирләшкә әрзийдиған иш екәнлигини вә қазанған нәтижисиниң аддий әмәслигини ейтип болуп, андин бу ишниң давам қилиши керәклигини тәкитләш вә бундақ чағда балини һәргиз тәнқит қилмаслиқ лазим. Балилар қолға кәлтәргән қандақла бир нәтиҗини кичик санимастин, униң катта нәтиҗә екәнлигини уларға һис қилдуруш лазим. Чүнки балилар қилған аддий бир яхши ишниму, ата-анилардин бирәрсиниң "Бу дегән асан иш" дейиши балиниң мәнивийитини чүшкүнләштүрүп, яхши ишлардин совуп қелишиға сәвәп болиду.

Бирәр ишта келишишни мәхсәт қилған сөһбәт

Келишиш мәхсәт қилинған сөһбәт көпинчә һалларда балиларниң тәләп қилған ишиға рухсәт қилиш билән биллә униңға бәзи шәртләрни қошуш арқилиқ болиду; мәсилән бала бирәр ахшам ятидиған вақтидин кәчрәк йетишни вә бу арида телевизор көрүшни тәләп қилиду. Амма ата-ана уни кәч ятқанлиқ сәвәплик бамдат намизиға ойғиналмаслиғидин қорқиду. Бу вақитта, ата-ана балидин бамдат вақтида туруш һәққидә сөз елиши, балиму бу һәқтә вәдә бериши лазим. Шундақ қилип бала билән ата-ана оттурисида келишим һасил болған болиду. Навада бала сөзидә турмиса, кейинки қетимда униң тәливиниң рәт қилинидиғанлиғи башта әскәртилиду.

Демәк, келишиш ата-ана билән бала оттурисида толуқ қанаәт үстигә қурулиду, андин һәр икки тәрәп вәдисидә туриду. Тәрбийә мутәхәсислири аниниң балиларниң һәммә ишлирини сорап турушини вә балилар дуч келиватқан қийинчилиқ яки қандақла бир мәсилә болса, уни һәл қилиш йолида балилар билән сөһбәтлшишни вә пикрини елишни тәвсийә қилиду.

Балиларни гәпкә киргүзүш чариси

Һазирқи ата-аниларниң әң көп сөзи: "Бала сөзүмгә кирмәйду" дейишти ибарәт болуп, бу уларниң әң чоң дәрди һесаплиниду. Ундақта зади қандақ қилип балиларни қорқутмастин, тиллимастин, урмастин, чирайлиқчә сөзгә киргүзгили болиду? Балиларни буйруқ шәклидә ишқа буйруп көп һалларда уларни исиянкарлиққа апирип

қойиду, чүнки балилар өзлиридин тәләп қилиниватқанниң буйруқ әмәс, бәлки тәләп яки өтүнүш екәнлигини һис қилғинида чоқум уни қобул қилиду. Тәрбийә мутәхәсислири бу җәһәттә ата-анилар үчүн төвәндикиләрни тәвсийә қилиду:

1. Балиларға күндилик ишлитилидиған сөзләр вә уларға қоюлидиған тәләпләр худди қоманданниң әскәрләргә чүширидиған кәскин буйруғиға охшап қалмастин, бәлки тәләппузидин мулайимлиқ, тәбәссүм, йеқимлиқ чиқип туридиған силиқ вә юмшақ өтүнүшләрдин ибарәт болуши лазим. Шу вақитта балилар ата-анисиниң тәләп қилғанлирини кечиктүрмәстин орунлайдиған болиду.

2. Балиларға вақираштин, қаттиқ тәләппузда буйруштин сақлиниш лазим. Чүнки вақираш, аччиқлиниш, чечилиш дегәнләр өзини тутувелиш иқтидари аҗиз адәмләрниң қилиғидур. Мундақ өзини туталмайдиған адәм балилирини қайил қилалмайду, нәтиҗидә уларни сөзигә киргүзәлмәйду. Чүнки балиларни сөзгә киргүзидиған сеһирлик чарә сөйгү-муһәббәт вә чирайлиқ сөзләрдур. Биздә: “Чирайлиқ сөз ташни еритиду” дәйдиған һекмәтму бар әмәсму.

3. Тәләпләрниң усуллири вә шәкиллири һәр хил вә җәлп қиларлиқ болуши лазим. Мәсилән: “Оюнни қой, тездин тәйяр бол, сиртқа чиқимиз” дейишниң орниға: “Балам, сиртқа чиқишқа тәйяр боламсәнкин” яки бала техиму кичик болса “Қайсимиз бурун тәярлинип болимизкин, қени бәслишәйличу?” дегәнгә охшаш балини қизиқтуридиған сөзләрни қилғанға охшаш.

4. Балиларға ахшими ухлайдиған вақтида, бешида олтуруп қиссә оқуп беришни унутмаслиқ лазим. Балиларниң мәлуматини кәңәйтиш вә әхлақини йетилдүрүштә қиссиниң пайдиси чоңдур. Униң үстигә балилар ахшими ятқан вақитта көпрәк хиял сүриду вә ойлайду; қиссидики қәһриманлар вә иҗабий шәхсләрдәк болушни ойлайду вә бәл бағлайду.

5. Балиниң қилған аддий ишиниму башқиларниң алдида махтап бериш. Мәсилән: “Абдулла бүгүн ятқан йерини наһайити рәтлик жиғиштурупту вә ятиғини пакиз тутупту” дегәнгә охшаш. Буниң әксичә балиларни башқиларниң алдида, хусусән уларниң достлириниң алдида сөкүш чоң хаталиқтур. Мундақ қилиш балиниң қәстән яман йолни таллишиға сәвәп болиду.

6. Балиларни ишқа буйруғанда, уларниң һәммисигә адаләт билән иш тәхсим қилиш вә уни буйруқ шәклидә әмәс, бәлки өтүнүш вә тәләп шәклидә қилиш керәк. Мәсилән: “Әхмәт, халисаң сән ятиғиңни рәтлә, Мәһәммәт ашханини тазилисун” яки “Аминә қизим халисиңиз сиз өйни сүпүрүң, һәдиңиз һойлиға су чачсун” дегәнгә охшаш.

7. Балиларға бирла вақитниң ичидә көп тәләпләрни қоюштин сақлиниш лазим; мәсилән: тез бол, таһарәт ал, намаз оқи, ятиғиңни жиғиштур, дәрисиңни тәйярла” дегәнгә охшаш бир қанчилиған тәләпләрни буйруқ шәклидә бирла вақитта қоюш балиларни зериктүрүп қойиду.

8. Балиларға бәрмәкчи болған буйруқларни һәммә билидиған мәхсус ишарәтләргә айландуруш яки йезип тамға чаплаш. Мәсилән: балиларниң ахшими ятидиған вақти билән әтигән уйқидин туридиған вақитлирини, һәтта үгиниш қилидиған вақитлирини балилар билән кеңишиш арқилиқ алдин бәкитип болғандин кейин, һәр күни ата-ана демисиму шу саатта өзиниң қилишқа тегишликлирини қилидиған болуши лазим. Балилар бәрибир бала болғанлиқтин, ата-ана һемишәм есигә селиш вә һайдақчилиқ қилишқа мәҗбур болиду. Шуңа балиларниң ухлайдиған, туридиған, үгиниш қилидиған, нашта қилидиған, китап оқуйдиған вақитлирини җәдвәл қилип йезип, уларниң ятиғиға чаплап қоюш билән бир вақитта, бу ишлардин қайсибириниң вақти кәлгәндә балиларниң есигә селш үчүн саатниң җириңлиши дегәнгә охшаш бирәр мәхсус ишарәткә келишивелиш лазим. Мундақ қилиш ата-анини көп буйруқ чүшириштин сақлап, балиларниму раһәтләндүриду.

Балиларға қандақ “Яқ” дейиш керәк?

Ата-аниларниң балиларниң тәләплиригә җавап бериш усули мундақ икки түрлүк болиду: бири балиларға пәқәт “Яқ” дәләлмәйдиған, йәнә бири “Яқ” тин башқисини демәйдиғанлардур. Буларниң һәр иккисили ашуриватқанлиқтур; ишларниң яхшиси оттура һал болғинидәк, балиларниң тәләплиригә җавап беришму оттураһал болуш лазим. Балиларниң тәләплириниң һәммсигә мақул дейиш чоң хаталиқ болғинидәк, уларниң йоллуқ тәләплиригиму һемишәм яқ дәп туривелишму шәпқәтсизлиқтур. Тәрбийә мутәхәсислири бу мавзуда төвәндикиләрни тәвсийә қилиду:

1. Балиға яқ демәкчи болғанда, бу “Яқ” дегән сөзниң қайил қиларлиқ вә тәсирлик болуши үчүн балиға “Яқ” дегәнлигиниң сәвәвини илмий усулда еник вә тәпсилий чүшәндүрүш керәк. Шундақ қилғандила бала қайил болиду вә ата-анисидин рәнжимәйду.

2. “Яқ” дегән сөзни тәләппуз қилғанда, аччиқ яки ғәзәп арилаштуруп қаттиқ ейтмастин, юмшақ тәләппузда адәттики сөзләр қатарида ейтиш лазим. Бәзидә “Яқ” дейишниң орниң “Униңдин көрә мундақ қилсақ қандақ дәйсән?” дәп балиға башқа бир таллашни сунушниң иҗабий нәтиҗисиму яхши болиду.

3. “Яқ” дегәндин кейин, бу сөзимизгә ахириғичә егә болуп, йенивалмаслиғимиз лазим. Балиниң жиғисиға қарап яки ичимиз ағрип сөзимиздин йенивалсақ, балиларниң бизгә болған ишәнчиси аҗизлап қалиду вә кейинчә “Яқ” дегәнгә ишәнмәйдиған болуп қалиду. Шуңа “Яқ” ни асанлиқчә еғиздин чиқармаслиқ керәк, навада чиққан екән чоқум униңда чиң туруш лазим.

4. Ата-анилардин бирәрси “Яқ” дегән ишқа, йәнә бирсиниң “Мақул” дейиши тәрбийәниң белигә тепидиған чоң хаталиқ болуп, һәтта аниниң ата буйруған ишни йәңгиллитип беришиму чоң хаталиқ һесаплиниду, мәсилән: ата балиға еғир бир вәзипини тапшурғинида, ана балиға ич ағритип, униңға ярдәмләшсә болиду, амма атиниң тапшурғинини әмәлдин қалдурушқа урунса, бу вақитта балиниң көзидә атиниң инавити вә һәйвиси йоқ болуп қалиду. Униң сөзигиму көңүл бөлмәйдиған вә көзгә илмайдиған болуп қалиду.

Қандақ қилғанда балилардин “Яқ” ни азайтқили болиду?

Кичик балилар адәттә “Мақул” дегән сөзгә қариғанда ”Яқ” дегән сөзни көп ишлитиду; тамақ йәмсән? яқ, сүт ичәмсән? яқ, дегәнләргә охшаш бир қатар “Яқ” лар кичик балиларниң ағзидин һәр күни дегидәк чиқип туриду. Тәрбийә мутәхәсислири балиларниң “Яқ” дейишини азайтиш үчүн төвәндикиләрни тәвсийә қилиду:

1. Балиларға удул соал қоймастин, бәлки йәнә бир таллашниму биллә сунуши лазим, мәсилән: сүт ичәмсән? - дегәнниң орниға сүт ичәмсән яки мевә сүйиму? Дегәнгә охшаш.

2. Өзиму билидиған бир ишта балиниң райини сорашниң орниға, хатирилитип қоюши лазим, мәсилән: әнди ухламсиз? - дегәнниң

орниға, әнди ухлашниң вақти кәлди, ухлимисақ сәһәр турулмаймиз, дегәнгә охшаш.

3. Икки яштин төрт яшқичә болған балиларниң “Яқ” ни көп дейиши тәбиий әһвал. Бу уларниң йетилиши, шундақла мустәқилликкә қарап тәрәққий қилиш йолидики басқучтур. Шуңа биз балиларниң “Яқ” дейишлиридин рәнжип қалмаслиғимиз вә сәвирчанлиқ билән муамилә қилишимиз лазим.

Аилиниң қаидә-түзүми қандақ болуш керәк?

Көрүватимизки, адәттә ширкәтләрниң ронақ тепиши, яки риважтапалмай мәғлуп болуши пәқәт шу ширкәтни башқурушқа бағлиқ иш. Шуңа, аилиму әлвәттә мәлум қаидә-түзүмгә еһтияжлиқтур. Аилә һәр қандақ бир ширкәттин қелишмайдиған бир муәссәсә. Шуңа, аилиму әлвәттә мәлум қаидә-түзүмгә еһтияжлиқтур. Аилидә қаида-түзүм болғандила аилә әзалири өзлириниң қилишқа тегишлик ишлирини яхши билидиған болиду. Балилар муамилидә муәййән бир қаидә-түзүмгә муһтаж болиду. Гәрчә балилар гайида қаидә-түзүмниң бесимидин сиқилғандәк көрүнсиму, адәттики әһвалда қаидә-түзүм бойичә иш көрүшни яқтуриду; чүнки бир аилидә мәлум қаидә-түзүмниң болуши балиларниң муқимлиқ, хатиржәмлик вә аманлиқ һис қилишида чоң роль ойнайду.

Қаидә-түзүмни қандақ түзүш керәк?

Ата-ана балиларниң кәйпияти яхши болған мунасип бир вақитни таллап улар билән һәммә биллә олтуруп сөһбәтлишиду вә өйдә балиларниң намаз оқуш, үгиниш, көңүл ечиш, өй ишлириға ярдәмлишиш, телевизор көрүш, ухлаш вә ойғиниш қатарлиқларниң вақит-саатлирини бәлгүләш һәмдә униңға мукапат вә жазаларни бәкитиш тоғрисида биллә баш қатуруш арқилиқ ахири һәммисигә ортақ болған мәлум бир қаидә-түзүмни түзүп чиқиду.

Қаидә-түзүмләрни балиларниң өзлиригә ишләткили селип, униңға риайә қилғанларға мукапат бериш, хилаплиқ қилғанларни жазалашниму балилар билән мәслиһәтлишип биллә бәкитип чиқишниң алаһидә әһмийити бар. Чүнки балиларниң өзлири түзгән түзүмгә әмәл қилиш нисбити әлвәттә жуқури болиду.

Аилә мәҗлисиниң яки сөһбитиниң зөрүрлиги

Аилә мәҗлиси – аилә әзалириниң һәптилик яки айлиқ җәм болуп олтуруши вә аридики һәл қилишқа тегишлик мәсилиләр болса, биллә мәслиһәтлишип һәл қилиши дегәнликтур.

Аилә мәҗлисиниң әһмийити көп болуп, аилә әзалири мәйли чоң адәм болсун, мәйли кичик бала болсун, өз пикрини дадил оттуриға қоюш, әркин пикир қилиш вә аилиниң қийинчилиқлирини һәл қилишқа баш қатуруш қатарлиқ алаһидиликлиригә егидур. Буниңда аилә әзалиридин һәр бириниң һөрмити, пикир бериш һоқуқи қоғдалғанлиқтин, балиларниң өзигә болған ишәнчиси күчлиниду, аилиниң ортақ қийинчилиғини һәл қилишқа болған тиришчанлиғи ашиду. Балилар аилиниң һузурини вә хатирҗмлигини сақлаш мәҗбурийитини һис қилиду.

Аилә мәҗлисидә, аилидә сақлиниватқан бәзи мәсилиләр, қийинчилиқлар вә аилә әзалиридин садир болған камчилиқлар үстидә баш қатурулуп, өзара мәслиһәтлишиш вә кеңишиш билән һәл қилишқа тиришчанлиқ көрситилиду. Буниңдин башқа йәнә, аилидә елип берилидиған йеңилиқлар, саяһәткә бериш мәсилиси, сәпәргә чиқиш вақти... қатарлиқларму ортақ кеңишиш арқилиқ бәкитилиду. Мундақ аилә мәҗлислири балиларни мәсъулийәтчанлиққа көндүрүш арқилиқ уларни җәмийәткә ярамлиқ қилип тәйярлаш хусусийитигә егә. Чүнки балилар аилидә үгәнгән тәртип-интизам, мәсъулийәтчанлиқ, әркин пикир қилиш вә дадил оттуриға қоюш алаһидиликлирини кейинчә җәмийәткиму тәтбиқлайдиған болиду. Аилә мәҗлиси адәттә бир айда бир қетим болсиму мәйли, амма алаһидә әһвал астида җиддий топлинип мәсилини һәл қилиш интайин муһим.

Балиларниң соаллириға қандақ җавап бериш керәк?

Балилар адәттә соаллирини йошуралмайду. Бәлки көңлигә кәлгән соални шу һаман атисидин яки анисидин вә яки муәллимидин сорап биливелишкә алдирайду. Балиларниң соал сориши иҗабий иш, чүнки соримақчи болғанлирини кечиктүрүп сораш балиларға нисбәтән билишкә тегишлик көп мәлуматларни вә илим-мәрипәтләрни

қолдин бериш болуп қалиду. Чүнки адәттә балилар бир нәрсә әқлигә кәлгән һаман уни сорап үгинивалмиса, кейин уни сорашни унтуп қалиду. Шуниң билән билиштин мәһрум қалиду.

Әпсуски, көплигән ата-анилар балиларниң тола соал сорашлиридин зерикип қалиду, бәзидә җавапму бәрмәйду, җавап бәргәндиму хош яқмиған қияпәттә җавап беришиду. Бу сәлбий муамилидур. Соал сораш балиларниң әң нормал һәқлиридин бири болуп, толуқ җавап бериш ата-аниниң вә муәллимниң униңдин баш тартип болмайдиған вәзиписидур; илмий тәтқиқатлар балиларниң сөзлириниң 15% ти соал сораш екәнлигини испатлап чиққан.

Балиларниң соал соришиға түрткә болған амиллар

Балиларниң соал соришиға түрткә болидиған амиллар көп, мәсилән:

1. Балиларниң әтрапидики өзигә тонушлуқ болмиған шәйъиләрниң һәқиқитини билишкә болған қизиқиши.
2. Бәзи көрүнүшләрдин вә яки бәзи нәрсиләрдин беарамлиқ һис қилиш.
3. Башқиларниң алдида өзиниң сөз қилиш вә соал сораш қабилийитини көрситишкә алдириши.
4. Чоңларни тәқлит қилишқа қизиқиши вә уларниң алдида өзлирини испатлаш һәвәси.
5. Башқиларниң диққитини тартиш арқилиқ, уларниң махтишиға еришиш арзуси.

Немила болмисун, балиларниң көп соалларни сорап, билмигәнлирини билгини яхши.

Тәрбийәчиләрниң соалларға қарита сәлбий муамилиси

Әпсуски, мәйли ата-анилар, мәйли мәктәптики тәрбийәчиләр болсун, уларниң көпинчиси балиларниң соаллириға қизиқмайду; мунасип җавап тепип бериштин қорқупму яки балиларниң соаллирини әһмийәтсиз дәп қариғанлиқтинму, балиларниң соаллириға қайил қиларлиқ җавап бәрмәйду, бу әһвал аилиләрдә көп учрайду.

Җавап бериштики сәлбий муамилиләр

Бүгүнки уйғур җәмийитидә төвәндикидәк сәлбий муамилиләр сақланмақта:

1. Балиларниң соалиға қаттиқлиқ билән силкип җавап бериш вә балиниң ағзини жумушқа тиришиш; ата-анилар мундақ қилиш арқилиқ балилириниң әң муһим һәқлиридин бирини дәпсәндә қилған болиду, шундақла балиниң пикир даирисини вә чүшәнчә даирисини кәңәйтиш арзусини боғуп қойған болиду.

2. Балиларниң соаллириға әһмийәт бәрмәслик, аддий санаш, соал сораватса диққитини бөлмәстин, ағзиға кәлгән бойичә қисқа вә хата җавап берип қоюш. Ата-аниларниң бу қилиғи сәвәплик балилар өз дуниясида ялғуз яшаш йолини таллавалиду, өзлириниң мүшкүллирини өзлирила һәл қилмақчи болушиду-дә, хаталиқларға чүшүп қалиду. Буларниң һәммисигә ата-аниниң жуқуридики сәлбий муамилиси сәвәп болиду; чүнки әмәлийәттә ата-аниниң балиларни көпрәк соал сорашқа үндәш вә тәпәккүр қилишқа қизиқтуруш мәҗбурийити бар.

3. Балиларниң хелә муһим соаллириғиму ойлимастинла кәлсә-кәлмәс хата җавапларни берип қоюп, балини ялғандин қайил қилишқа урунуш. Бу кәчүргүшкә болмайдиған җинайәт қатариға кирип қалиду. Чүнки ата-ана бирәр қетимлиқ хата җавави билән балиниң йолдин чиқип кетишигә сәвәп болиду. Мундақ әһвалда төвәндикидәк үч зиянниң бири чоқум келип чиқиду:

1) Балилар кейинчә, ата-анисиниң илгири бәргән җаваплириниң хата екәнлигини үгәнгинидә, ата-анисиға болған ишәнчиси, әқидиси вә һөрмити азийип қалиду.

2) Ата-аниси қанаәтлинәрлик җавап бәрмигәндин кейин, бала бу соалниң җававини башқа йәрләрдин издәйду. Бу җәриянда көпрәк хата вә хәтәрлик мәлуматларға егә болуп қалиду, шуниң билән әхлақи бузулиду.

3) Бала ата-аниснiң хата вә йетәрсиз җаваплириға қанаәт қилип, шу хата чүшәнчә билән өсүп йетилиду вә ахириғичә хата иш қилидиған болуп қалиду.

Ата-анилардин яки муәллимләрдин садир болған хата җаваплар балиларниң тәғдири билән ойнишидиған хәтәрлик ишлар болуп, балиларға илмий, әқлий вә психика җәһәтләрдин көплигән зиянлар-

ни йәткүзиду, буни аз дәп балиларни издиниш қизғинлиғидин совутуп қойиду.

Тәрбийәчиниң соалларға қарита мәсъулийәтлири

1. Балиларни соал сорашқа үндәш, қизиқтуруш вә тәшәббус қилиш; хусусән, ички дуниясини ашкарә қилишни халимайдиған балиларни көпрәк соал сорашқа риғбәтләндүрүш.

2. Балиларниң соаллирини хошаллиқ вә очуқ чирай билән қарши елиш.

3. Балиларниң соаллириға жавап бәргәндә, уларниң йеши, әқли вә билим сәвийәсигә мунасип жавапларни бериш; әпсаниләрни, хурапатларни балиларға һәргиз сөзләп бәрмәслик керәк.

4. Балиларниң солалиға ихчам вә чүшинишлик жавап бериш лазим. Әгәр балилар өзлири тәпсилийрәк жавап тәләп қилса, уларниң сәвийәсигә қарап мувапиқ дәрижидә кәңәйтип жавап беришкә болиду.

5. Балилар қийин вә мурәккәп соалларни сориса, қанаәтлик жавап беришкә көзи йәтмигән адәм, кейин издинип жавап беришкә вәдә қилиш шундақ қилса болиду. Мундақ қилиш каллидин ойдурупла хата жавап бәргәндин миң һәссә əвзәлдур.

Балиларниң әқидигә мунасивәтлик соаллири

Кичик балиларниң әң көп сорайдиған соаллиридин бири, “Биз нәдин кәлдуқ” дейиштин ибарәт болуши мүмкин. Улар яратқучиниң Аллаһ таала екәнлигини билгәндин кейин, улар үчүн Аллаһ таала, униң түрлүк сүпәтлири, пәриштәләр, шәйтан, жин, өлүм, ахирәт һаяти, жәннәт, дозақ… қатарлиқлар нуқтилиқ издиниш темиси болуп қалиду. Ата-ана балиларниң бундақ муһим соаллириға жавап бериштин бурун чоқум диний әсәрләргә муражиәт қилип, яки қолида китапни тутуп туруп, тоғра, чүшинишлик вә қанаәтлинәрлик жавап бериши лазим. Мәсилән: бала Аллаһ таала һәққидә соал сорап: Аллаһ нәдә? Уни немишкә көрмәймиз? У кимгә охшайду? – десә, биз униңға: Аллаһ талани биз көрмигән билән у бизни көрүп туриду вә бизниң дуалиримизни аңлап туриду. Қаръан кәримдә: “Аллаһни көзләр

көрәлмәйду, амма у көзләрни көриду” дейилгән, дәп җавап бәрсәк, 3-4 яшлардики балилар гәрчә бу җавапни һаман чүшинәлмисиму, амма қобул қилиду. Кейинчә чоң болғанда бу җавапниң тоғрилиғини билиду. Шуңа мундақ кичик балиларға җавап бериш усули пәқәт мисал кәлтүрүш билән болғини яхши, мәсилән бир балидин:

– Дәрәқниң йопурмақлири мидирлайду, шундақму? – дәп сораймиз. Бала:

– Һәә мидирлайду, - дәп җавап бәргәндә, униңдин:

– Бу йопурмақларни мидирлатқан немә? – дәп сораймиз, бала:

– Шамал, - дәп җавап бериду, андин балидин сораймиз:

– Сән шамални көрдүңму яки тутуп бақтиңму?, бала:

– Яқ, уни көргили болмайду, тутқилиму болмайду, - дәп җавап бериду, андин биз балидин:

– Шамални көрмисәкму, униң барлиғидин шәкләнмәймиз шундақму? – дәп сораймиз, бала:

– Әлвәттә шундақ, биз шамални көрмисәкму униң тәсирини көрәләймиз әмәсму? – дәп җавап бәргәндин кейин, биз униңға дәймиз:

– Худди шуниңдәк биз Аллаһ таалани көрәлмисәкму униң барлиғиниң аламәтлирини көриватимиз; җан, виждан, көңүл, муһәббәт, нәпрәт, һава… қатарлиқлар бар турупму, уларни көрәлмәймиз яки туталмаймиз. Амма барлиғидин шәк қилмаймиз. Дунияда можут болуп турсиму, биз көрәлмәйдиған шәйъиләр интайин көп. Шуниңдин кейин балиға пәриштә, җин, шәйтан, җәннәт, дозақ қатарлиқлар һәққидиму сориғиниға қарап мунасип җавапларни беришкә болиду.

Пәрзәнт тәрбийәсидики бәзи хаталиқлар
Дуниялиқни дәп ахирәтликни унтуп кетиш

Дуниялиққа берилип, ахирәтликни унтуп кетиш көпинчә Аллаһ таалаға болған ишәнчиниң аҗизлиғидин болиду. Көриватимизки, һазирқи уйғур җәмийитимиздә бәзи ата-анилар балилириниң дуниялиқ ишлириғила көңүл бөлүп, ахирәтлиги тоғрилиқ сөз ачмайду. Улар балилириға яхши оқуп диплом елип чоң мәнсәпләргә, алий турмушқа еришиш вә үз-аброй қазиниш тоғрисида

нәсиһәтләрни қилип, уларни риғбәтләндүриду. Бундақ қилишниң хәтири йоқ. Һәр қандақ ата-ана балилириниң шундақ болушини арзу қилиду. Амма балиларниң қәлбигә диплом үчүнла оқумастин, өзигә вә инсанийәткә пайдилиқ болған билимләрни һасил қилиш арқилиқ хәлиққә мәнпәәтлик адәм болуш үчүн оқутуштин ибарәт ғайини сиңдүрүш алдинқи орунда туриду. Йәнә бәзи ата-анилар балилириниң мәктәптики оқуш әһвалини, үгиниш қилиш усуллирини тәкшүрүп, күзитип турсиму, уларниң ибадәтлири вә әхлақ-пәзиләттики әһвалиниң қайси дәрижидә кетип бериватқанлиғини соримайду. Намазни оқуватамду яки ташлавәттиму? әтигән-ахшамда оқулидиған зикирләрни давамлаштуриватамду яки унтуп қалдиму? Муәллимигә вә достлириға дурус муамилә қиливатамду яки ялған ейтамду? Емтиһанда дурусму яки көчүрүп тапшурамду? Буларни сорап қоймайду.

Бу хаталиқниң зиянлири

1. Иш шундақ давам қилип кетивәрсә, балилар чоң болғанда маддини мәнивий байлиқларниң алдиға қойдиған, һәр ишта маддий мәнпәәтнила көзләйдиған болуп қалиду.

2. Кичигидин ибадәтләргә адәтләндүрүлмигән балиларға чоң болғанлирида бу адәтләрни орунлаш еғир келидиған болуп қалиду.

3. Ата-аниси тәрипидин дин вә диянәт, әхлақ-пәзиләт нуқтисидин дайим назарәт қилинмиған балиларниң һәр хил яман йолларға кирип кетиш еһтимали наһайити жуқури болиду.

Бу хаталиқни түзитишниң чариси

1. Ата-ана Аллаһ тааланиң Қуръан кәримдики: “Нурғунлиған җанлиқлар өз рисқини үстигә алалмайду, уларни вә силәрни Аллаһ рисқландуриду” ***(Әнкәбут сүриси, 60- айәт)*** дегән сөзигә чин қәлбидин ишәнч қилип, “Рисқ пәқәт Аллаһтиндур” дегән һәқиқәткә қарита иманни йеңилиши лазим.

2. Һәқиқий утуқниң өлчими алий дипломларни елиш әмәс, бәлки тәқвалиқ вә дуруслуқ екәнлигини әстин чиқармиған асаста иш көрүш лазим.

3. Ата-анилар ахирәтлик билән бу дуниялиқ оттурисидики тәңпуңлуқни сақлиған һалда, балиларниң һәм дуниялиқ һәм ахирәтлик ишлири үчүн ярдәм қилиши, ахирәтликни дуниялиқниң алдиға қоюшни үгитиши лазим.

4. Әгәр ата-анилар ғәплəттин ойғинип, балилириға өзлири егә болмайдикән, кейинчә улар бу чоң хаталиқниң бәдилини чоқум бир шәкилдә төләшкә мәҗбур болиду.

Кичик балиларни чоңлардин қачуруш адити

Бәзи ата-анилар кичик балилирини чоңларға арлишиштин тосайду, улардин қачуриду, һәтта өйигә меһман кәлгәндиму балиларға меһманниң алдиға кирмәслик һәққидә қаттиқ тәлиматларни бериду. Бу бәзи аилиләрдики қалақ адәтләрниң сәвәвидин яки балиларниң меһманниң алдида әдәпсизлик қилип қоюшидин қорққанлиқтин болуши мүмкин.

Бу хаталиқниң зиянлири

1. Балиларда чоңлар билән учришип қелиштин қорқуш психикиси йетилип қалиду.

2. Балиларда кишиләрдин хиҗил болуш, тартиниш вә мәхситини уқтуралмаслиқ кәйпияти йетилиду.

3. Балиларда ялғузлуқни таллавелиш, чоңларниң әхлақ-пәзиләтлиридин хәвәрсиз қелиш қатарлиқ сәлбий кәйпиятлар пәйда болуп қалиду.

Бу хаталиқни түзитишниң чарилири

1. Балиларни чоңлар билән арилаштуруш, мечитләргә биллә елип бериш, илмий сорунларға иштирак қилдуруш лазим; чүнки бизниң динимиз балиларни чоңларға арилаштурушни тәшәббус қилиду; балиларни йәттә йешида намазға буйруш вә мечитләргә биллә елип беришқа буйруштики сәвәпму уларға чоңларниң ибадәтлирини үгитиштин ибарәттур.

2. Балиларға һемишәм өзлириниң чоңларға охшаш мәсъулийәт егиси екәнлигини һис қилдуруш.

3. Балиларни өлүма вә тәқва кишиләрниң йениға елип берип, биллә нәсиһәт аңлаш вә балилар үчүн уларниң дуасини елиш.

Үлгилик рольниң йоқилиши

Бәзи ата-анилар балилириниң тәрбийәсигә вә оқушиға көңүл бөлмәйду, нәтижидә, бу балилар коча тәрбийәси билән өсидудә, өзлиригә җәмийәт дашқаллирини, ләкчәкләрни, сәнъәтчи кино чолпанлирини, тәнтәрбийә маһирлирини үлгә қиливалиду. Балилириға яхши үлгә болуш тәләп қилинған бу ата-анилардин бәзиләрниң уларға яхши ишларда, тәқваликта, гөзәл әхлақта, ибадәтләргә қизиқиш җәһәттә үлгә болуш уяқта турсун, һарақ ичиш, тамака чекиш, қимар ойнаш, аилидә уруш-жедәл қилиш вә барлиқ әхлақсизлиқларда сәлбий нәмунә болуши яки балиларниң тәрбийәсигә көңүл бөлмәслиги балиларниң парлақ келәчигини набут қилғанлиғи болуп қалиду.

Бу хаталиқниң зиянлири

1. Балиларниң әқидә вә әхлақта бузулуши, диянәттә аҗизлишиши.

2. Өз алдиға мустәқил иш қилалмаслиқ, пикир қилалмаслиқ вә һемишәм башқиларниң ағзиға қарайдиған болуп қилиш.

3. Балиларниң ата-анисиға болған әқидисиниң вә ишәнчисиниң зәиплишип келиши.

Бу хаталиқни түзитишниң чариси

1. Өзиниң ислам диниға мәнсүп болғанлиғидин пәхирлиниш вә динға толуқ мәнсүп болуш.

2. Яхши кишиләрни, тәқвадар өлүмаларни өзигә үлгә қилиш.

3. Һалалдин йәп-ичиш, һарамдин жирақ туруш.

Ата-ана билән бала оттурисида ишәнчниң йоқилиши

Ата-анилар билән балилар оттурисидики ишәнчниң йоқилиши әң хәтәрлик ақивәтләргә йол ачидиған хаталиқтур. Ата-анисиға ишәш қилмиған бала, қандақму уларниң тәрбийәсини қобул қилсун?

Ата-ана билән бала оттурисидики ишәнчниң йоқилишиға сәвәп болидиған асаслиқ амиллар ата-анининиң балисиға қилған вәдисигә хилаплиқ қилиши, балиға қилған тәһдитлирини ижра қилмаслиғи, ялған сөзлиши вә сахтипәзлик қилиши қатарлиқ начар илләтләрдур. Ата-ана балисиға түнүгүн бәргән вәдисини бүгүн унтуп қелиши мүмкин; амма балилар бир жилдин кейинму унутмайду, балиларниң әқлини аддий санашниң өзи бир хаталиқ.

Ата-анилар бәзидә балиларни қорқутуш нийити билән "Өлтиримән", "Бойнуңни үзимән" дегәнгә охшаш тәһдитлик сөзләрни ишлитиши балиларни техиму исиянкарлиикқа майил қилип қойиду. Чүнки балилар ата-анисиниң уларни өлтәрмәйдиғанлиғини вә бойнини үзивәтмәйдиғанлиғини яхши билидиған болғачқа, нәтижидә уларниң дегәнлириниң әксини қилиду. Шуңа әмәлгә ашмайдиған тәһдитлик сөзләрни ишләтмәслик лазим.

Бу хаталиқниң зиянлири

1. Бала ата-анисиға ишәнмәйдиған болуп қалса, уларниң қилған чирайлиқ нәсиһәтлирини қобул қилмайду, уларниң тәһдитлиридинму қорқуп қалмайду, нәтижидә, ата-анисиниң тәрбийәсидин мәһрум қалиду.

2. Бала ата-анисиға ишәш қилалмайдиған болуп қалғанда, у ишәнчини кочидики достлириға яки муәллимигә яки савақдашлириға бағлайдиған болуп қалиду. Бу достлар, муәллим вә савақдашлар үлгә болушқа тегишлик диянәтлик, әхлақлиқ кишиләрдин болсиғу, мәсилә йоқ, навада улар әхлақсиз, диянәтсиз, һәтта имансиз кишиләрдин болуп қалсичу? Бу чағда әһвал немә болмақчи? Шәксизки бу чағда, балиниң вә ата-анининиң тәңла зиян тартқини тартқан. Бу зиянниң алдини елиш бәкму қийин һәтта мүмкин әмәс.

3. Ата-анисидин өзини қачуридиған, улар билән сөһбәтлишишни вә улардин ярдәм сорашни халимайдиған балилар башқилардинму ағринип жүридиған болуп қалиду; нәтижидә, ялғузлуқни халайдиған, кишиләрдин қачидиған болуп чиқиду. Чүнки у бардиған дости, муәллими вә савақдиши һемишәм униң дәртлирини тиңшап олтармайду, чүнки уларниңму өзлириниң иши болиду.

Бу хаталиқни түзитишниң чариси

1. Ата-бала мунасивитини күчәйтиш лазим, улар ата-бала әмәс, гоя достлардәк сирдаш болуп кетиши керәк.

2. Балиларға уларниң аилидики әһмийитини һис қилдуруш, аилиниң бәзи ишлири вә планлири тоғрилиқ уларға мәслиһәт селиш, һәмдә уларға йешиға вә сәвийәсигә мунасип аилә мәсъулийәтлирини жүкләш.

3. Ата-ана балиларға қилған вәдисигә чоқум әмәл қилиши, әмәлгә ашуралмайдиған ишқа вәдә бәрмәслиги лазим. Мабада вәдисини әмәлгә ашуралмайдиғандәк болуп қалса, дәрһал балиларға өзрисини ейтип чүшәндүрүш бериши лазим.

Балиларда өзигә ишәш қилалмаслиқ кризиси

Нурғун балилар өзигә ишәш қилалмайдиған, һемишәм башқиларниң ярдими вә йол көрстишигә тәлмүридиған болуп йетишкәнликтин, азрақла қийинчилиқ алдида йеңилиду, аддий ишларниму әмәлгә ашуралишидин шәклиниду-дә, униңдин ваз кечиду. Балиларниң мундақ болуп қелишиға сәвәп болғучиларму йәнила ата-анилардур, буниң асаслиқ сәвәви:

1. Ата-аниларниң балиларни чоң-кичик һәммә ишта “Қил” вә “Қилма” дейиштин ибарәт кәскин буйруқ билән башқуруши.

2. Балиларниң қилғанлирини яратмаслиғи вә көп тәнқитлиши.

3. Балиларниң мустәқил бирәр иш қилишиға пурсәт бәрмәслиги, һәтта башқиларниң алдида сөз қилиштинму хаталишип қелишидин әнсирәп тосап қоюши… қатарлиқлардур.

Бу хаталиқни түзитиш чариси

1. Балиларға бәзи ишларни өзи қилишни үгитиш, аддий хаталиқлирини көрмәскә селиш вә чоң хаталиқлири болса, силиқлиқ билән түзитиш берип, давамлиқ яхши қилишқа тәшәббус қилиш.

2. Балиларға йеши вә сәвийәсигә қарап вәзипиләрни тапшуруш.

3. Балилар қазанған аддий бир утуқниму чоңайтип тәғдирләш.

4. Балиларниң аддий бир пикриниму чоңларниң пикридәк алқишлап аңлап бекиш, әгәр тоғра болса қобул қилиш.

Бала үчүн артуқчә қорқуш

Бәзи ата-анилар балисиға болған пәвқулъаддә амрақлиғи түпйәли уларға бирәр зиян йетип қелишидин артуқчә әндишә қилип, һемишәм қорқупла жүриду; шуниң билән тәбиий қорқушниң адәттики даирисидин алқип кетип, балиси үчүн өзини һалалк қиливетиш дәрижисигичә йетип бариду. Мундақ ата-анилар навада балиси достлири билән ойниғили чиқип кәтсиму “Баламниң бешиға бирәр келишмәслик келип қаларму?” дәп қорқидиған, мәктәпкә кәтсә қайтип кәлгичә әнсирәш билән өтидиған, балиниң һәр бир һәрикитидин қорқуп, әнсирәп, ғәм йәпла жүридиған болуп қалиду. Чүнки улар Аллаһ таалаға тапшурушни вә тәвәккүл қилишни унутқан.

Бу хаталиқниң зиянлири

1. Бундақ қилиш балиларни қорқунчақ қилип қойиду, нәтижидә, балилар өз күчигә, талантиға вә қабилийитигә ишәш қилалмайдиған, қандақ бир иш қилмақчи болса, униңда мәғлуп болуштин қорқидиған болуп қалиду.

2. Балиларни ижат қилиш, утуқ қазиниш пурситидин мәһрум қилғандин башқа, уларни һәр ишта иккилинидиған, бирәр ишқиму қорқмай бәл бағлалмайдиған қилип қойиду.

Бу хаталиқни түзитишниң чариси

1. Балиларниң мейисигә кичигидинла “Билгинки, пүтүн инсанийәт бирлишип саңа зиян йәткүзмәкчи болсиму, улар пәқәт саңа Аллаһ ирадә қилғандин башқисини йәткүзәлмәйду, шуниңдәк пүтүн инсанийәт бирлишип саңа бирәр пайда йәткүзмәкчи болсиму, улар пәқәт Аллаһ саңа язғандин башқисини йәткүзәлмәйду” дегән һәқиқәтни сиңдүрүш ***(Тирмизи: 2516- һәдис).***

2. Әтигән-ахшамлири оқулидиған мәхсус вәзипиләрни (зикирләрни) тәрк қилмастин давам қилдуруш. Чүнки бу зикирләр һәр бир мусулман үчүн қорған, бала-қазани тосидиған қалқандур.

3. Ата-ана тоғра иш қилиш, һарам ишлардин жирақ туруш, балиларниму шундақ тәрбийәләш.

Балилардин артукчә әнсирәп қорқмаслиқ, ихтиярсиз қорққандиму балиларға чандурмаслиқ.

Балиларға өзиниң арзу-тиләклирини теңиш

Ата-ана балиларға өзлириниң арзу-тиләклирини һәргизму мәҗбурий таңмаслиғи керәк; чүнки, дунияда һәр бир адәмниң өзигә хас арзу-арманлири вә өзи қизиқидиған нәрсилири болғинидәк, балиларниңму өзигә хас арзу-арманлири, планлири вә келәчәк үчүн ойлиғанлири болиду. Ата-ана балиларниң қизиқидиған вә көңүл бөлүватқан нәрсисигә ети бар бәрмәстин, пәқәт өзлири ойлиғанлирини вә өзлири йетәлмигән арманларни балиларға таңмақчи болса, улар ғәлибә қилалмайду, мәсилән: бәзи ата-анилар ләнити мәдәнийәт инқилавиниң яки аталмиш төрт кишилик груһ заманиниң касапити сәвәплик йетәлмигән арза-арманлирини балисиға мәҗбурий теңип “Сән чоқум дохтур болисән, чүнки мән дохтур болуш арзуюмға йетәлмигән едим, әнди сән йәткин” дәйду. Амма балиниң арзу-армини немә? у келәчәктә немә болмақчи? Дохтур болмақчиму, яки муәллимму? Атиси қизиққанға уму қизиқиватамду яки башқисиға қизиқиватамду? Балиниң иқтидари қайси сәвийәдә? ата-ана буларни ойлимайду вә соримайду. Унутмаслиқ керәкки, бала электронлуқ сайман әмәс маус билән башқурғили болидиған яки қой-кала әмәс таяқ билән йолға салиғили болидиған.

Бу хаталиқниң зиянлири

1. Өзи қизиқмайдиған кәсипкә зорланған бала, у иштa нәтиҗә қазиналмайду, бу аддий бир сават, буни һәр ким яхши билиду.

2. Ата-ана өзлириниң арзу-тиләклирини балисиға теңиш арқилиқ балиниң келәчиги үчүн түзгән планлирини бәрбат қилиду. Шуниң билән бала я өзиниң арзу-арманлирини ишқа ашуралмиған яки ата-анисиниң униңға таңған арзу-арманларни рояпқа чиқиралмиған, балиниң икки оттурида зайә болғини болған.

Бу хаталиқини түзитишниң чариси

1. Балиларни демократик усулда башқуруш, өзлириниң арзу-арманлирини уларға таңмаслиқ вә балиларниң таллаш әркинлигини қоғдаш лазим.

2. Балиларниң таллайдиған мәктиви билән кәспини уларниң қизиқиши вә майиллиғини етибарға алған һалда аилә әзалири билән биллә мәслиһәтлишип, қарар қилиш лазим.

Балиниң сөйгүсини талишип қелиш

Ата-ана һәр иккисиниң балиларға болған сөйгү-муһәббитини һәр заман уларға намайән қилип туруш лазим. Амма бәзи ата-анилар бала сөйгүсидә бир-биридин қизғиниш дәриҗисигә йетип қалиду вә гайида ата билән ана иккиси сәлбий йоллар билән өзара риқабәткә чүшүш нәтиҗисидә, балиға бири йәнә бирини яман көрситишкә урунидиған әһвалларму йүз бериду. Йәнә бәзидә ана балини сөзгә киргүзүш мәхсити билән униң әдәпсизлигини яки қандақла бир хаталиғини атисиға чеқиштуридиғанлиғи, андин атисиниң уни җазалайдиғанлиғи билән тәһдит селиш арқилиқ, балисиға атиниң образини қорқунучлуқ қилип көрситиш нәтиҗисидә балини атисиға өч қилип қойиду. Жуқуридики икки хаталиқ балиниң ата-анисиға болған сөйгүсини набут қилиду. Жуқуридикиләрдин башқа йәнә көплигән тәрбийә хаталиқлири мөҗут болуп, һәммини сөзләп олтуруш һаҗәтсиз дәп қараймән.

Пәрзәнт тәрбийәсигә аит бәзи тәвсийәләр

Психолог алимлар ата-аниларға пәрзәнт тәрбийәсидә төвәндикиләрни тәвсийә қилиду:

Балиларға өзигә тайинип чарә издәшни үгитиш

Ата-анилар балиларға кичигидин башлап өзиниң ишини өзи һәл қилишни үгитиши керәк, шундақ қилиш арқилиқ һеч кимниң мәсъулийәттин өзини қачурса болмайдиғанлиғини һәм қачуралмайдиғанлиғини, һеч кимниң башқилар териған ишниң ақивитигә мәсъул болуп бәрмәйдиғанлиғини тонутуш керәк. Һәммила ишта ярдәм қиливәрмәстин, мувапиқ болған мәғлубийәткә учрашлар арқилиқ уларни тәҗрибилик болушқа үндәш керәк, мәсилән: уларниң өз хаталиғи үстидә ойлинишқа ярдәм бериш вә шундақ әһвалға дучар болғанда, өзиңизниң қандақ қилидиғанлиғиңизни сөзләп бериш арқилиқ, уларниң һөкүм қилиш иқтидариниң ешишиға ярдәм беришиңиз керәк.

Балиларниң өз-өзигә ғожайин болушиға мәдәт бериш

Таллаш һоқуқини балиларға бериш арқилиқ, уларниң өз-өзигә ғожайин болушиға мәдәт бериш лазим. Гәрчә сиз қандақ қилишни билсиңизму, лекин балиларниң мустәқил қарар чиқириш пурситини яритип беришиңиз керәк. Чүнки пәрзәнтләрниң өзиниң хаталиғидин топлиған тәҗрибиси әлвәттә ата-аниларниң сөзләп бәргәнлиридин көп болиду.

Балиларда мусъулийәтчанлиқ туйғусини йетилдүрүш

Балиларға көп йетәкчилик қилип, аз тәнқит қилиш керәк. Ата-анилар һемишәм буйруқ тәләппузида сөз қилмаслиғи керәк, әң яхшиси пәрзәнтләр билән яхши пикирлишип, уларниң мақуллиғини елиши керәк, мәсилән: “Ятиғиң һәм қалаймиқан һәм мәйнәт екән” ниң орниға: “Сениң мәсъулийитиң өз һожраңни пакиз тутуш” дегән сөзни ишлитиш сәл яхши болиду. Әгәр пәрзәнтләр орунлимиса, уларға өзиниң мәсъулийитиниң муһимлиғини билдүргән яхши.

Балиларниң мәсъулийәтчанлиғиға ишиниш

Пәрзәнтләрдә мәсъулийәтчанлиқ туйғусини йетилдүрүштә ишәнчниң роли тәнқитләшкә қариғанда техиму чоң болиду. Майкрософт ширкитиниң Азияда турушлуқ тәтқиқат орнидики мәлум бир даңлиқ хадимниң һекайә қилишичә, у кичик вақтида бир қетим мәктәптә хаталиқ өткүзүп қойған, лекин аниси уни бир еғизму тәнқитлимигән вә балисиниң қорқунуч билән қариған көзигә меһрибанлиқ билән қарап туруп: “Сән бурун яхши бала едиң балам, буниңдин кейинму яхши бала болидиғанлиғиңға ишинимән” дегән екән. Бу киши һәр қетим шу ишни әслигинидә: “Бу анамниң шу күни маңа бәргән вә мән мәңгү ишлитип түгитәлмәйдиған, әң яхши совғат болуп қалди” дегән.

Балиларни артуқчә қаидә-түзүмләр билән бағлавалмаслиқ

Һәддидин зиядә көп қаидә-түзүмләр, балиларниң пут-қолини боғуп қойиду; амал бар, уларниң яқтуруп қилидиған ишлириға йол

қоюш вә уларға өзини җарий қилдуридиған шараит яритип бериш керәк. Әлвәттә уларға йол қоюш дегәнлик, қарғуларчә һәммила ишиға йол қоюш дегәнлик әмәс; чүнки һәр қандақ иш җайида вә тоғра болуш керәк. Әгәр сиз хатирҗәм болалмисиңиз, “Биллә қарар чиқриш усули” арқилиқ уларни йетәклисиңиз болиду, мәсилән: балилар компьютер ойнашқа амрақ болса: “Ойнашқа рухсәт йоқ” демәстин “Нәтиҗәң яхши болса, тапшуруқлириңни ишләп болған болсаң ойнисаң болиду“ десиңиз болиду.

Балиларни мәғлуп болғанлиқ сәвәплик җазалимаслиқ

Һорунлуқ, йөлинивелиш, мәсъулийәттин қечиш қатарлиқ начар қилмишлар көрүлгәндә мувапиқ дәриҗидә җазалаш арқилиқ пәрзәнтләргә һәр қандақ кишиниң қилған қилмишиға бәдәл төләйдиғанлиғини билдүрүп қойса болиду. Лекин һәргизму пәрзәнтләр мәғлубийәткә учриғанда җазалимаслиқ керәк, чүнки мәғлубийәт билим вә тәҗрибә топлайдиған бир җәриян. Әгәр бу чағда җазаланса, балиларниң иҗат қилиштики һәрикәтләндүргүч күчини аҗизлаштуруп қоюши мүмкин, шуңа балиларға мәдәт бериш арқилиқ уларниң тезрәк мәғлубийәттин қутулуп чиқишиға вә мәғлубийәттин тәҗрибә топлишиға мәдәт бериш керәк.

Балиларға һәммила ишни қилип бәрмәслик

Балиларға һәммә ишни қилип бәрмәслик керәк. Бала өзиниң ишини өзи қилишни үгиниши лазим; шуңа ата-анилар һәммила ишни пәрзәнтлириниң орнида қилип бәрмәслиги, бәлки пәрзәнтлириниң өзиниң қилишиға тапшуруп бериши керәк. Шундақ қилғанда пәрзәнтләрниң мустәқиллиғини йетилдүргили вә мәсъулийәтчанлиқ туйғусини жуқури көтәргили болиду, әң муһими өзигә болған ишәнчини жуқури көтәргили болиду.

Балиларға таллаш әркинлигини бериш

Ата-анилар пәрзәнтлириниң һәммә ишиға чат керивалмаслиғи керәк; чүнки һәммә ишқа чат керивелиш (арилишивелиш) пәрзәнтлириниң таллаш һоқуқини тартивалғанға баравәрдур.

Нурғунлиған ата-анилар өзи бәкитип бәргән йолни бирдинбир ғәлибигә тутишидиған йол дәп ойлайду вә пәрзәнтлирини буниңға бойсунушқа қистайду. Шуңа ата-анилар пәрзәнтлиригә һәммила ишта “Яқ” демәслиги вә уларға таллаш пурсити бериши керәк. Ата-аниларниң пәрзәнтлиригә болған меһрибанлиғи һәддидин зиядә болғанлиғи үчүн, улар пәрзәнтлириниң зәрричилик азапқа учрап келишиға чидап турулмайду, һәм йол қоялмайду. Шуңа улар пәрзәнтлирини техиму “Әтраплиқ” қоғдашқа уруниду. Бундақ қилғанда пәрзәнтлириниң пут-қоли тәбиийла бағлинип қалиду, ата-анисиға болған йөлинивелиш психикисиму барғансири еғирлишип кетиду; техи бәзи бир қисим ата-анилар өзлигидинла пәрзәнтлиригә турмуш плани түзүп бериду; лекин диққәт қилиш керәкки, бундақ қилғанда пәрзәнтләр асанла өзиниң һәқиқий қизиқиши вә таллаш иқтидариға сәл қарайдиған болуп қалиду. Өзидин безарлиқ һис қилидиған болуп қалиду, “Һәдидин зиядә көңүл бөлүшниң азап екәнлигини бил” дәйдиған сөз бар.

Балиларға һүнәр-кәсип үгитишниң зөрүрлиги

Балиларға һүнәр-кәсип үгитишму интайин муһим, чүнки һүнәр – бу һаятниң мәнаси, һүнәр – маһарәт, һүнәр – сәнъәт. Биз уйғурларниң һүнәр-сәнъитимизниң тарихи интайин узун; бизниң пүткүл турмуш зенитимиз вә турмуш васитиси болған барлиқ мәдәнийитимизниң һәммиси шу һүнәрвән устиларниң қолидин чиққан. Һүнәр-кәсип үгиниш жан беқишниң йоли, намратлишип қалмаслиқниң капалитидур. Шуңа балиларға һүнәр-кәсип үгитиш керәк. Бир тәрбийә мутәхәсиси лекциясидә мундақ дегән: һазир башланғуч вә толуқсиз оттура мәктәп маарипи умумлашқан болсиму, толуқ оттура маарипи ихтиярлиқни асас қилғачқа, йәнә келип, толуқ оттура мәктәпләр көпинчә наһийә мәркизи вә шәһәрләргә мәркәзләшкән болғачқа, толуқсиз оттура мәктәпни пүттәргән оқуғучиларниң тәңдин толиси аилисигә қайтип кетиду; буларниң ичидә кәспий толуқ оттура мәктәпкә қобул қилинғанлар толиму аз, толиси дехан болиду; дехан болушму шәрәплик иш, амма илгирики деханларниң әһвалиға қарисақ, улардин нурғунлириниң мәлум һүнәргә пишшиқ яки мәлум һүнәрдин аз-тола хәвири барлиғини байқаймиз, шу мәнадин ейтқанда, “Бир адәмгә 100 хил һүнәрму азлиқ қилиду” дегәндәк,

аилисигә қайтқан оқуғучиларниң һүнәр үгинишкә әһмийәт бериши толиму зөрүр.

Саяһәтчиликниң тәрәққий қилиши әнъәнивий һүнәрвәнчиликкә яхши тәрәққият пурсити елип кәлди. Бир қисим һүнәр буюмлири истимал қиммитидин алқип сәнъәт буюми, һәтта жиғип сақлаш буюмиға айлиниватиду. Бир қисим қол һүнәр кәсиплириниң херидарлири наһайити яхши боливатиду, әпсуски, бир қисим қол һүнәр кәсиплириниң устилири аз келиватиду, варислиқ қилғучиларму чиқмайватиду, мәсилән: әнъәнивий қәғәзчилик, мискәрчилик, бояқчилиқ, сәррапчилиқ дегәндәк қол һүнәр кәсиплиридә устилар көп әмәс, бәзилиридә варислиқ қилғучилар йоқ дейәрлик; нурғун яшлар бекар жүриду, улар бильярдхана, қимархана, мәйханиларға киришни яхши көриду, бирақ бирәр һүнәр-кәсип үгинип, турмушини қамдашни халимайду. Ата-анилар арисидиму балилириға һүнәр үгитиш һәққидә ойлинидиғанлар көп әмәс. Бәзи ата-анилар һазир заман тәрәққий қилип кәтти, һәммә нәрсә заводтин тәйяр келиватса, қол һүнәр кәсиплириниң нәдиму истиқбали болсун, дәп қарайду. Амма қол һүнәр кәсиплириниңму өзигә яриша херидарлири бар, ихтисадий қиммитиму яман әмәс. Йеник санаәт тәрәққияти қол һүнәр сәнъитигә мәлум хирис елип кәлсиму, лекин уни набут қиливетәлмәйду. Шуңа, балилар һүнәр-кәсип үгәнсә истиқбалиму болиду. Толуқсиз оттура мәктәпни пүттүрүп, аилисигә қайтқан яшлар әқил җәһәттә таза йетиливатқан болғачқа, һүнәр егилимәкчи болса, асанла үгинивалалайду.

Ата-анилар балиларниң мәңгүлүк йөләнчүги болалмайду, шуңа пәрзәнтләрниң мустәқил яшаш қабилийитини һазирлашқа шәрт-шараит һазирлап бериш, уларни һүнәр үгинишкә һайдақчилиқ қилиш арқилиқ, өз күчигә тайинип турмуш кәчүрүш йолиға қәдәм қоюшиға йетәклиши лазим. Бу ата-аниларниң баш тартип болмайдиған мәсъулийити; билишимиз керәкки, һүнәрму билим, балилар билимсиз қалса боламду?! Униң үстигә һүнәр-кәсип үгиниш һалал турмуш кәчүрүшниң йоли; тарихта өткән нурғун пәйғәмбәрләрму һүнәр кәсип қилиш арқилиқ турмушини һалалдин қамдиған, мәсилән: Давут әләйһиссалам төмүрчи болуп, һәр хил дубулға, савутларни ясап сетип турмуш кәчүрәтти.

ҮЧИНЧИ БАП

БАЛИЛАР ҮЧҮН ДӘСЛӘПКИ ДИНИЙ САВАТЛАР

1. Әқидә
2. Ибадәт
3. Әхлақ
4. Һалал-һарам
5. Исламдики ижтимаий әдәпләр

Әқидә

Балиларниң қәлбигә кичигидин тартипла ислам әқидисини мәккәм сиңдүрүш ата-аниларниң үстидики әң алдинқи пәрзәнт һәқлиридин биридур. Балиларниң қәлбигә ислам әқидисини сиңдүрүш үчүн төвәндики алта асасқа әһмийәт бериш интайин зөрүрдур?

1. Балиға әң авал кәлимә тәййибәни үгитиш.
2. Балиға Аллаһ таалани сөйдүрүш.
3. Балиға пәйғәмбәр әләйһиссаламни сөйдүрүш.
4. Балиға Қуръан кәримни үгитиш.
5. Балиға уйғур тилини үгитиш.
6. Балиға зикир вә дуаларни яхши үгитип, ядқа алдуруш.
7. Балини өз әқидисигә мәккәм қилип тәрбийәләш.

Балиға кәлимә тәййибәни үгитиш
Кәлимә тәййибә дегән немә?

Кәлимә тәййибә – “Ла илаһә илләллаһу, муһәммәдун рәсулуллаһ” дегән шаһадәт кәлимисидур.

Бу кәлимә тәййибәниң мәнаси немә?

Бу кәлимә тәййибәниң мәнаси: Аллаһтин башқа ибадәткә һәқлиқ болған һәқиқий илаһ йоқ, Муһәммәд әләйһиссалам Аллаһниң әлчиси вә бәрһәқ пәйғәмбири дегәнликтур.

Бу кәлимә тәййибә немини тәқәзза қилиду?

“Ла илаһә илләллаһу” дегән шаһадәт сөзи: бир Аллаһ таала-дин башқа етиқат вә ибадәт қилишқа лайиқ илаһ йоқ екәнлигигә чин қәлбидин ишинип етиқат қилиш дегәнни тәқәзза қилиду. “Муһәммәдун рәсулуллаһ” дегән шаһадәт сөзи: Муһәммәд әләйһиссаламниң билдүргәнлиригә, бәргән хәвәрлиригә чин ишиниш, буйруғанлирини ижра қилиш, тосқанлиридин йениш вә ибадәтни униң көрсәткини бойичә орунлаш қатарлиқларни тәқәзза қилиду.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Балилириңларниң тилини «Ла илаһә илләллаһу» дегән кәлимә билән ечиңлар” ***(Имам Бәйһәқи: 8649- һәдис).*** Балиларниң тили чиққан вақтида, уларниң дәсләпки үгинидиған сөзи: «Ла илаһә илләллаһу Муһәммәдун рәсулуллаһ» дегән кәлимә тәййибә болуши лазим. Мундақ қилиш балиниң аппақ қәлби Аллаһ таалани тонуш, униң бирлигини етирап қилиш билән безилип, имани мустәһкәм болуши үчүндур.

Балиға Аллаһ таалани сөйдүрүш

Балиниң қәлбигә кичигидинла Аллаһ тааланиң муһәббитини орнитип, әң авал Аллаһ таалани сөйдүрүш, уни тонутуш, исим-сүпәтлирини үгитиш, униңға Аллаһ тааланиң бәндиләрни һемишәм күзитип, һәммини билип туридиғанлиғини билдүрүш вә ярдәмни пәқәт униңдинла сораш лазимлиғини пухта үгитиш лазим. Балиларда туғулғандин башлапла Аллаһ таалани тонуш вә уни етирап қилиш қабилийити болиду. Уларда икки йешидин кейинла күчлүк бир диний қувәт көрүнүшкә башлайду, биз дәл шу вақитта балиниң диний тәлимини башлисақ, униңға һәқиқий ярдәм қилған болимиз. Балиға Аллаһ таалани тонутушни “Бизни ким яратти?” – дегән соалдин башлисақ яхши. Униңдин кейин, дәл-дәрәқләрни ким ятратқан? Асманни ким яратқан? – дегәнгә охшаш соалларни көпәйтишкә болиду. Балиларға Аллаһ таалани тонутушта Аллаһ тааланиң исим сүпәтлирини үгитип, мәнасини ейтип бәрсәк болиду, мәсилән: Аллаһ тааланиң “Рәһим” дегән исми бар; униң мәнаси:“Шәпқәт қилғучи вә көйнгүчи” дегән болиду. Аллаһ таала бәндилиридинму бир-биригә шундақ шәпқәтлик болушни тәләп қилиду дегәнгә охшаш.

Балиға Аллаһ таалани тонутуп болғандин кейин, униңға қаза вә қәдәрни вә һәммә ишниң Аллаһ тааланиң тәғдири билән

болидиғанлиғини үгитиш. Балиларниң әқидисини мустәһкәмләштә пәйғәмбәр әләйһиссаламдин мундақ бир һәдис кәлгән. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бир күни Абдуллаһ ибни Аббас рәзийәллаһу әнһуға мундақ тәлим бәргән: “Әй балам! Мән саңа шундақ улуқ кәлимәләрни үгитип қояйки, сән Аллаһни унутмисаң, Аллаһ сени унутмайду, сән Аллаһни һемишәм көз алдиңда тутсаң, һәр бир йолуңда уни таписән; бир нәрсә соримақчи болсаң, уни бир Аллаһтин сориғин, ярдәм соримақчи болсаң Аллаһтин сориғин; билгинки, пүтүн инсанийәт бирлишип саңа зиян йәткүзмәкчи болсиму, улар пәқәт саңа Аллаһ ирадә қилғандин башқисини йәткүзәлмәйду, шуниңдәк, пүтүн инсанийәт бирлишип саңа бирәр пайда йәткүзмәкчи болсиму, пәқәт Аллаһ саңа язғандин башқисини йәткүзәлмәйду, қәләмләр көлтүрүлди, сәһипиләр йезилип болди” ***(Имам Тирмизи: 2516- һәдис).***

Балиларға бу һәдисни үгитип ядқа алдуруш яхши

Абдулла ибни Өмәр рәзийәллаһу әнһу сәпәрлириниң биридә бир қойчи балиниң йениға келип қалиду, балидин қойлиридин бирни сетип беришни сориғанда, бала қойларниң өзигә тәвә әмәслигини вә өзиниң пәқәт қойчи екәнлигини, шу сәвәптин қойларни егисидин соримай сатмайдиғанлиғини ейтиду. Ибни Өмәр балини синаш тәриқисидә униңға: “Қойни бөрә йәп кәтти, дәп қойсаң болидиғу” дәйду, бу вақитта бала: “Аллаһ көрүп туриду, әмәсму?” – дәйду. Абдуллаһ ибни Өмәр балиниң сөзидин тәсирлинип нәччә айларғичә “Аллаһ көрүп туриду, әмәсму?” дегән җүмлини қайтилиған екән.

Ривайәт қилинишчә, бир устаз талиплири ичидин бирсигә артуқчә илтипат көрситидикән, башқа балилар буниңға қизғинип сәвәвини сориғанда, устаз уларға: “Мән силәргә буниң сәвәвини чүшәндүрүп қояй” дегиничә, талипларниң һәр биригә бирдин тохуни берип: “Силәр тарқилип, бу тохуларни һеч ким көрмәйдиған йәрдә боғузлап келиңлар”, дәп буйрупту, талипларниң һәммиси тапшурулған тохуларниң боғузлап кәпту, пәқәт һелиқи талип боғузлалмастин кәпту. Устаз униңдин сәвәвини сориғанда, талип тәптуки: “Мән һеч ким көрмәйдиған җайни тапалмидим, чүнки нәгә барсам мени Аллаһниң көрүп турғанлиғини байқидим” дәпту. Бу вақитта устаз талипларға қарап: “Әнди чүшәндиңларму? Мән немә үчүн буниңға

алаһидә илтипат көрситидикәнмән" дәпту. Мана бу Аллаһни көз алдида тутуш вә һемишәм Аллаһ таала мени көрүп туриду, дегән етиқат билән иш көрүшниң мисалидур.

Балиға пәйғәмбәр әләйһиссаламни сөйдүрүш

Балиға пәйғәмбәр әләйһиссаламни, униң аилә тавабиатлирини вә саһабилирини сөйдүрүш зөрүр; чүнки Аллаһ сөйгүсидин кейинки әң чоң сөйгү пәйғәмбәр сөйгүсидур. Пәйғәмбәр әләйһиссаламни чин жүригидин сөймигән вә униңға муһәббәт бағлимиған адәмниң имани толуқланмайду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам буни тәкитләп: "Аллаһниң нами билән қәсәм қилинмәнки, мени анисидин, балисидин вә һәммә кишисидин артуқ сөймигичә һеч ким мусулман болалмайду"дегән ***(Бухари: 15- һәдис)***. Балиларниң қәлбигә пәйғәмбәр әләйһиссаламниң муһәббитини селип, уни мустәһкәмләш наһайити муһим. Бу кечиктүрүшкә қәтъий болмайдиған зөрүрийәттур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәқтә: "Балилириңларни үч хисләткә көндүрүңлар, улар: пәйғәмбириңларни дост тутуш, униң аилә-тавабиатлирини дост тутуш вә Қуръан оқуштур" дәп тәлим бәргән ***(Бухари вә Муслим ривайити).***

Бир адәм пәйғәмбәр әләйһиссаламдин қиямәтниң вақтини сориғанда, пәйғәмбәр әләйһиссалам униңдин: "Сән қиямәт үчүн немә тәйярлиқ қилдиң?" – дәп сориған, у адәм: "Мениң Аллаһни вә униң пәйғәмбирини дост тутуштин башқа һеч қандақ тәйярлиғим йоқ" дегәндә, пәйғәмбәр әләйһиссалам униңға: "Сән дост тутқан кишиң билән чоқум җәннәттә биллә болисән" дегән ***(Бухари вә Муслим ривайити).***

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң тавабиатлири

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң аилә-тавабиатлири хас вә умумий дәп иккигә айрилиду. Униң хас тавабиатлири қизи Фатимә рәзийәллаһу әнһаниң пәрзәнтлиридин башланған шәхсий аилә тавабиатлирини көрситиду, амма униң умумий тавабиатлири Муһәммәд әләйһиссаламға үммәт болған барлиқ мусулманларни көрситиду.

Пәйғәмбәр сөйгүси қандақ һасил болиду?

Балиларниң қәлбигә пәйғәмбәр әләйһиссаламниң сөйгүсини селиш төвәндикиләрни әмәлгә ашуруш билән болиду:

1. Дин вә дуниялиқ пүтүн ишларда пәйғәмбәр әләйһиссаламни үлгә қилип меңиш.
2. Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң бәзи муһим һәдислирини ядлап, мәнасини үгиниш.
3. Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң әхлақ-пәзиләтлирини үгиниш.
4. Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң тәрҗимиһалини чүшинип оқуш.
5. Пәйғәмбәр әләйһиссаламға көпләп дурут вә дуа йоллаш.

Балиға Қуръан кәримни үгитиш

Балиларға Қуръан оқушни үгитиш, балиниң ата-анилар үстидики пәрзәнт һәқлиридин биридур; кичик балиларға Қуръан оқушни үгәткәндә, уларға Қуръан һәққидә қисқа вә аддий мәлуматларни бериш лазим, мәсилән: сән Аллаһ тааланиң саңа сөз қилишини халисаң Қуръан оқуйсән, чүнки Қуръан кәрим Аллаһ тааланиң сөзи, у мусулманларниң дәстури; биз Қуръанниң көрсәтмиси бойичә иш көрүшкә буйрулған. Шуңа биз Қуръанни оқуймиз вә мәнасини билип, буйруғанлириға әмәл қилип маңимиз. Шундақ қилсақ, Аллаһ таала бизни яхши көриду, бу дунияда бәхитлик қилиду, ахирәттә есил җәннәтләргә киргүзиду, дегәнгә охшаш.

Имам Суюти балиларға Қуръан үгитишниң зөрүрлиги һәққидә тохтилип: “Кичик балиларға Қуръан үгитиш исламниң әсли тәлиматлиридин биридур” дегән. Балиларға Қуръан оқушни үгәткәнликниң бу дуниядики пайдиси балиларниң Қуръан оқуш арқилиқ һидайәт тепип, ата-анисини қәдирләшни вә уларға яхши хизмәт қилип рази қилишни үгиниши үчүндур. Һәм йәнә, ата-аниси аләмдин өткәндин кейинму, уларниң һәққидә дуа қилип, оқуған Қуръанниң совавини уларға атап туруши үчүндур, униң ахирәтлик пайдиси Аллаһ тааланиң иззәт-икрамиға наил болуштур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Кимки Қуръан оқуйдикән вә униң тәлиматлири бойичә иш көридикән, Аллаһ таала қиямәт күнидә униң ата-анисиниң бешиға қуяшниң нуридинму нурлуқ таж

кийгүзиду" ***(Әбу Давуд ривайити).*** Исламниң тунжа байрақдарлири болған саһабиләр пәйғәмбәр әләйһиссаламниң: "Силәрниң әң яхшилириңлар Қуръанни үгәнгән вә үгәткүчиләрдур" ***(Бухари ривайити)*** дегән көрсәтмисигә асасән, балилириға әң дәсләп Қуръанни оқушни үгитәтти, андин уларға Қуръанни ядқа алдуратти, андин шәриәт илимлирини үгитәтти.

Балиларға Қуръан үгитиш қачандин башлиниду?

Кичик балилар ғәм-қайғулардин жирақ, сап бир һаятта яшиғанлиғи үчүн, уларниң тутувелиш қабилийити күчлүк, зеһни өткүр келиду. Шуңа улар өзлиригә үгитилгәнләрни чүшәнмисиму тезла ядлавалиду; тәрбийә мутәхәсислири балиларға үч йешидин башлап Қуръан үгитишниң яхши екәнлигини тәвсийә қилмақта. Бу һәм тәҗрибидин өткән иш болуп, Сәуди әрәпстандики үч яшлиқ өсмүр муваппәқийәтлик һалда Қуръан кәримни толуқ ядлап, бу җәһәттә "Дунийадики әң кичик қарий" дегән шәрәпкә ериштi. Амма уйғурлардики әң кичик қарий бәш яшта екән.

Кичик балиларниң мейисини Қуръан вә һәдисләр билән толдурушниң пайдиси наһайити чоң болуп, балиларниң кичик вақтида ядлавалғанлири асанлиқчә есидин чиқмайду, шуңа балилар қанчилик бурун үгинишкә башлиса, улар үчүн шунчилик яхшидур.

Балиларға Қуръан ядлитиш қандақ башлиниду?

Өй ичидә телефон, үн алғу вә син алғулардин, интернеттин, чоңларниң қираитидин һемишәм Қуръан тилавити аңлинип турса, кичик балиларниң Қуръан ядлашқа болған қизиқиши вә муһәббити ашиду. Бу иштa компьютердин көпрәк пайдилинишимиз лазим. Шундақ қилғанда балиларниң қулиғиға ихтиярий вә ихтиярсиз Қуръан тилавәтлири кирип турғанлиқтин, улар үчүн Қуръан әң йеқимлиқ болуп қалиду вә бәзи сүриләрни ядқа еливалғанлиғини өзлириму сәзмәй қалиду; әмәлийәттиму көпинчә кичик балилар өйдики чоңларниң намаз оқуғандики қираитидин сүрә Фатиһәни аңлап үгинип қалиду. Сиз халиған кишидин сүрә Фатиһәни қандақ ядлиғанлиғини сорисиңиз, кичик вақтида башқилардин аңлап ядлавалғанлиғини ейтиду. Балиларға Қуръан ядлитишта Қуръан

кәримниң 30- парисидики қисқа сүриләрдин башлитиш яхши; улар қисқа сүриләрни ядлап болғандин кейин, андин чоң сүриләргә йөткәлсә болиду.

Қуръан оқушниң әдәплири

Қуръан оқушниң әдәплири төвәндикичә:

1. Қуръанни таһарәт билән оқуш. “Қуръанни бәк пак болғанларла тутиду” ***(Вақиә сүриси, 79- айәт)***

2. Қуръан оқуштин бурун: “Әузу биллаһи минәш шәйтанир рәҗим” дәп шәйтанниң вәсвәсә қилишидин Аллаһқа сиғинип пана тиләш. “Сән Қуръан оқумақчи болғиниңда, қоғланди шәйтанниң вәсвәсисидин Аллаһқа сиғинип пана тилигин” ***(Нәһл сүриси, 98- айәт).***

3. Қуръанни тәҗвид қаидилиригә риайә қилип, очуқ вә тоғра оқуш. “Қуръанни данә-данә очуқ оқуғин” ***(Музәммил сүриси, 4 айәт).***

4. Қуръанниң мәнасини билмисиму Аллаһ маңа сөзләватиду, дегән етиқат билән уни ихлас қилип оқуш.

5. Қуръанни чирайлиқ авазда оқуш; пәйғәмбәр әләйһиссалам Қуръан кәримни қетирқинип, чирайлиқ авазда оқушқа тәвсийә қилип: “Қуръанни чирайлиқ авазда оқуңлар” дәп көрсәткән ***(Имам Әһмәд ривайити).***

6. Қуръан оқушни тирикчиликниң кәспигә айландуривалмаслиқ, пәқәт ахирәтлик совавини көзләп оқуш.

(Изаһат: Қуръан кәрим әрәп тилида йезилған болғачқа – униңдин немә дейилгәнлигини сиз чүшәнмәйсиз. Шуниң үчүн, Қуръан кәримдики сүрә-айәтләрни ядлавелиш биләнла чәклинип қалмай, биз тәрәптин уйғур тилида нәшир қилинған Қуръан кәримдин пайдилинишиңиз тәвсийә қилиниду. С.Ю).

Балиларға уйғур тилини үгитиш

Шәксизки, һазирқи заман уйғур пәрзәнтлиригә имандин қалса, үгитиш әң зөрүр болған нәрсә, өзлириниң ана тили уйғур тилини үгитиштин ибарәттур. Балиларға уйғур тилини үгитиш худди уларға Қуръан үгитиш зөрүр болғандәк зөрүрдур. Чүнки, ана тили йоқилип кетиш ховпи астида қалған бир милләтниң, өз ана

тилини худди динини қоғдиғандәк мәккәм тутуп қоғдиши, тәбиий зөрүрийәтләрдин бири һесаплиниду. Исламда милләтчилик йоқ, амма исламда милләтләрниң тилини, өзгичилигини сақлап қелишқа әһмийәт бериш бар. Амма бир мусулман милләтниң тили мусулман әмәс милләтләрниң тили астида аста-аста истималдин қелиш, һәттә йоқилип кетиш ховпигә учриған вақитта бу тилни қоғдап қилишни пәриз дәрижисидики зөрүрийәт десәк һәргиз ашуривәткән болмаймиз.

Чүни, мәзкүр мусулман милләт әгәр өзиниң ана тилини қоллиниш орниға, мусулман әмәс милләтләрниң тилини қоллинишқа өткән вақтида, өзиниң диний етиқадини вә ислам әхлақиниму аста-аста қолдин берип қоюшқа йол алған болиду. Мундақ һалға чүшүп қалған бир милләтни вә униң тилини сақлап қелиш шу милләт хәлқи үчүн диний вә миллий мәҗбурийәт болуп һесаплиниду. Бу мәсилидә ана Вәтәндики уйғурлар билән чәт әлләрдә, хусусән Европа вә Америкиға охшаш хәлқи мусулман әмәс дөләтләрдә яшаватқан уйғурларниң мәсъулийити вә вәзиписи охшап кетиду; у болсиму, динини вә ана тилини җан тикип қоғдаштур. Уйғур нәдә болмисун, уйғур болуп яшиши вә әҗдатлириниң ирадисигә варислиқ қилиши үчүн өзлириниң диний етиқади билән ана тилини сақлап қелишини нитайин зөрүрдур.

Тилимиз динимизни қоғдайду

Бир милләтниң тили шу милләтниң йәр шарида мәвҗут болуп турушиниң капалитидур. Биз уйғурларға нисбәтән, ана тилимизни сақлап қалғанлиқ һәм миллитимизни, һәм динимизни қоғдап қалғанлиқтур. Ана Вәтәндики хәлқимиз үчүн техиму шундақ.

Һәр қандақ милләт өзиниң тили билән тонулиду вә өз мәвҗудийитини сақлап қалалайду. Шуниңдәк тил һәр қандақ бир милләттни ронақ тепишиға яки әксичә дуния йүзидин ғайип болуп кетишигә сәвәп болидиған амилдур. Тил – милләт демәктур; миллий өрп-адәтләрниң шәкиллинишиму тил васитсигә мунасивәтлик. Өз ана тилини билмәйдиған балиниң миҗәз-хулқиму өзи сөзлишип жүргән тилдики ғәйри милләтниң өзгичилигигә мас шәкиллиниду. Демәк, өз ана тилини билмигән бала өз хәлқиниң динини, миллий әнъәнисини, өрп-адәтлирини вә барчә өзгичиликлирини

тонумайдиған болуп өсиду. Кичик бир мисал: мундақ бала кичикни асраш, чоңға һөрмәт қилиш дегән миллий вә диний қаидә йосунлардинму пәрвасиз өсиду. Бу иштики чоң мәсъулийәт вә җавапкарлиқ йәнила ата-аниларниң үстигә жүклиниду.

Көп тил билиш кишиниң билим-сәвийәсиниң жуқури болушиға түрткә болидиғанлиғида шәк йоқ; әлвәттә, уни алқишлашқа әрзийду, лекин башқа тилниң һориға җимиқип, өз ана тилини унтуп кетиш, яки уни үгәнмәслик өз миллити алдида өткүзүлгән кәчүргүсиз җинайәттур. Шуңа дәймизки, балиларға өз ана тилини үгитиш Қуръан үгитишкә охшаш зөрүрийәттур. Балилар мәктәпкә бериштин бурун өзиниң диний әқидисини вә өз ана тилини мукәммәл үгинип болуши лазим; бу яштики балиларниң муәллимлири чоқум ана билән ата болуши лазим. Бизниң уйғур тилимиз толиму қиммәтлик вә қәдирлик гүзәл бир тилдур. Чүнки у бизниң анимизниң тили, шуңа уни “Ана тил” дәймиз. Бизниң уйғур тилимиз дуниядики нурғун тилларға охшашла һөрмәтлик тилдур, бизниң уйғур тилимиз дуниядики даңлиқ тиллардин һәргиз қелишмайду.

Ана тилимиз әҗдатлиримизниң мирасидур

Ана тилимизни қоғдаш әҗдатлиримизниң ирадсигә варислиқ қилғанлиқтур; бизниң уйғур тилимиз һеч бир заман өзиниң әһмийитини йоқатқан әмәс. Уйғур әдәбиятиниң нәмунилиридин болған бовимиз Әлишер Наваий XVәсирниң тохсәнинчи жиллиридила, өз заманисидики уйғур-түрк тилиниң Оттура Азияниң тил вә әдәбият саһасини назарәт қиливалған парс тилидин һеч бир қалғучилиги йоқ, бәлки сөзлүк ғәзниси, ипадиләш иқтидари вә қоллиниш әпчиллиги қатарлиқ җәһәтләрдә техи парс тилидин әвзәл бир тил екәнлигини факт арқилиқ испатлаш үчүн “Муһакәмәтул луғәтәйн” дегән шанлиқ әсәрини йезип чиққан вә пүткүл аләмгә җакалиған ***(Абдуруп Тәклимаканиниң “Муһакәмәтул луғәтән” дин “Мәарифул луғәтәйнгичә” намлиқ әсәри 8- бәт).***

Буниңдин илгири улуқ уйғур тилшунас бовимиз Махмут Қәшқәрийму “Түркий тиллар дивани” ни кишиләрниң әрәп, парс тиллириғила берилип кетип өз тилини унтуп кәтмәслиги, йәнә бир тәрәптин башқа хәлиқләрниң уйғур-түрк тилини үгинишгә ярдәмчи қолланма болуши мәхситидә йезип чиққан. Униңдин башқа йәнә X1

әсирдә атақилиқ уйғур алими бовимиз Йүсүп Хас Һаҗип, әсәрләрни әрәп вә парс тиллири билән язмиса һесап қилинмайдиған шундақ бир шараиткa әмәл қилмай дунияға даңлиқ "Қутадғу билик" намлиқ әсрини сап уйғур тилида йезип чиққан. "Қутадғу билик" ни тәтқиқ қилип келиватқан алимлар шуни җакалидики, бу әсәрдә уйғур-түрк тилидин башқа тиллардин киргән сөзләр йоқниң орнида. Шу йөнилиш тәсиридә XIV әсирниң ахири вә XV әсирниң башлирида Маврәуннәһрдә иҗадий паалийәт елип барға Лутфи, Нәсирдин Рабғузи, Атаий вә Сәккакийларниң әсәр вә ғәзәллириму сап уйғур тилида йезилған. Демәк, шу дәвир шараитидиму әҗдатлиримиз ана тилимизни көз қарчуғидәк қоғдап кәлгән. Әнди бизниң дәвримизгә кәлгәндә қоғдимисақ боламду?!

Балиларға зикир вә дуаларни ядлитиш

Зикир дегән сөзниң луғәттики мәнаси бир нәрсини әскә елиш, яд етиш дегән мәналарни ипадилисә, ислам теримнлирида: Аллаһ таалани яд етиш, униң немәтлирини әскә елиш дегәнликтур. Аллаһ таала Қуръан кәримдә мундақ дәйду: "Рәббиңни йелинған вә униңдин әймәнгән һалда ичиңдә, әтигән-ахшамда болса пәс авазда яд әткин, ғапиллардин болмиғин" ***(Әъраф сүриси, 205- айәт).***

Зикир – тил, дил, иш-һәрикәт, муамилә вә ихтисат билән орунлиниду; зикир, көпинчә кишиләрниң чүшәнгинидәк, көңүл башқа йәрдә болсиму тил биләнла орунлинидиған ибадәт әмәс; зикирниң әң яхшиси тил билән қәлб бирләшкән зикирдур. Зикир, роһниң озуғи, Аллаһ тааланиң йеқин бәндилиридин болушниң капалитидур. Аллаһ тааланиң: "Мени яд етиңлар, мәнму силәрни яд етимән" ***(Бәқәрә сүриси, 152- айәт)*** дегән сөзи буни ипадиләйду. Айәт Аллаһ таалани яд етип, униңға шүкүр ада қилип, уни улуқлап вә немәтлирини әскә елип турғанларни Аллаһ тааланиң кәң рисқ ата қилиш, меһиршәпқәт көрситиш, көп инъам ата қилиш, гуналирини вә совавини көпәйтиш билән яд ейтидиғанлиғини тәкитләйду.

Балиларға әтигән-ахшамлири оқулидиған мәхсус зикир-дуаларни үгитип ядқа алдуруш вә һәр күни әтигән вә ахшамлири оқушқа адәтләндүрүш толиму яхшидур. Дуаларни балиларға үгитиштин авал ата-ана болғучилар әтигән-ахшамлири өзлири оқушни күндилик адитигә айландуривелиши лазим. Шундақ қилғандила балилар

уларға әгишип үгәткән нәрсилирини тез қобул қилиду вә қизиқип үгиниду.

Балиларға дуа қилишни үгитиш

Дуаниң луғәттики мәнаси, чақириш дегәнни ипадилисә, шәриәт терминида: әң кәмтәрлик билән Аллаһқа ялвуруп, униңдин һаҗәтлирини сораш демәткур. Дуа дегән қилсиму болидиған, қилмисиму болидиған иш әмәс, бәлки у Аллаһ тааланиң әмридур. Қуръан кәримдики: “Маңа дуа қилиңлар, мән дуайиңларни иҗават қилимән” ***(Ғафир сүриси, 60- айәт)*** дегән айәт бу мәнани ипадиләйду. Дуаниң һәммиси ибадәттур, пәйғәмбәр әләйһиссалам бир һәдистә: “Дуа ибадәттур”дәп көрсәткән ***(Әбудавуд ривайити).***

Мәлумки, ибадәтләр Аллаһ таалани яд етиш вә униңға болған һаҗәтмәнликни изһар қилиш үчүн буйрулған болуп, бу мәхсәт дуада әң образлиқ һалда ипадисини тапиду. Чүнки Аллаһ таалаға қол көтирип дуа қилған адәм униң ярдимигә болған зор еһтияҗини һис қилған вә өзиниң бечарилигини етирап қилған һалда, толуқ ихласи билән униңға ялвуриду, униңдин һаҗәтлирини сорайду вә өзиниң аҗизлиғини, Аллаһ таалаға һемишәм муһтаҗ екәнлигини толуғи билән ипадиләйду. Дуа мусулманниң һаятида шунчилик муһимки, униңдин беһаҗәт болғили яки униңдин баш тартқили болмайду. Жуқуридики айәтниң давамида беһаҗәт болғучиларниң ибадәттин баш тартқан гункарлар қатаридин санилидиғанлиғи баян қилинип: “Мениң ибадитимдин баш тартқучилар хорланған һалда дозаққа кириду” дейилгән.

Һаятлиқ бир күрәш мәйдани; худди җәңчи җәң мәйданида қуралидин беһаҗәт болалмиғинидәк, мусулман адәмму бу һаятлиқ күришидә дуадин беһаҗәт болалмайду, шуңа сәвәп билән дуа иккисини мәхсәткә йетишниң капалити десәкму болиду. Дуада балилар үчүн әң яхши иш Аллаһ таалаға илтиҗа қилип дуа қиливатқанлиғини көрүп туруштур. Балиларни дуа қилишқа адәтләндүрмәкчи болған ата-ана алди билән өзлири дуани көп қилиши вә балилириға көрситип биллә қилишқа адәтлиниши лазим. Балиларға бәзи дуаларни ядқа алдуруш толиму муһимдур.

Балини әқидисигә мәккәм қилип тәрбийәләш

Балини исламий әқидисидә чиң туридиған вә униң йолида бәдәл төләштин қорқмайдиған қилип турбийәләш Аллаһ тааланиң кәскин әмри вә ата-анининиң гәдинидики диний борчидур. Иман аҗизлашқан, әхлақ зәипләшкән, кишиләрни Аллаһ тааланиң динидин жирақлаштуруш үчүн түрлүк сүйиқәстләр планлиниватқан мошу дәвирдә балиларни әқидиси мәккәм, имани күчлүк вә әхлақи гөзәл қилип тәрбийәләш иши оңайға тохтимайду, шундақтиму бу мүмкин болмайдиған иш әмәс.

Ата-ана балилирини Аллаһ тааланиң динида мәккәм қилип тәрбийәләш үчүн тиришчанлиқла көрсәтсә, Аллаһ таала уларға чоқум ярдәм қилиду вә уларни мурадиға йәткүзиду. Балиларни өз әқидисини қоғдаш йолида җан пида қилалайдиған вә яхши көргән һәр нәрсисини бу йолиға қурбан қилалайдиған қилип йетиштүрүп чиқиш үчүн уларға пәйғәмбәрләрниң, саһабиләрниң, ислам тарихидики қәһриманларниң вә муҗаһитларниң қиссилирини көпләп оқуп бериш керәк.

Қуръан кәримдә вә һәдисләрдә кәлгән қиссиләрдин Ибраһим әләйһиссаламниң әқидисини қоғдаш йолида отқа ташланғанлиқ қиссиси, орәк егилири[7] дегән қиссидики отқа ташланға мөмүнләрниң қиссиси вә Йүсүф әләйһиссаламниң иппитини сақлаш йолида бир нәччә жил зинданда ятқанлиқ қиссиси қатарлиқларни балиларға көп оқуп бериш керәк, чүнки мундақ тәсирлик вақиәләр балиларда унтулмас тәсирләрни қалдуриду.

Ибадәт

Ибадәт – әқидини толуқлайдиған вә уни намайән қилидиған муһим бир әмәл; ибадәтләр сағлам әқидиниң дәлили вә униң әмәлдики тәрҗимисидур. Амма, көплигән кишиләрниң тәсәввур қилғиниға охшаш, ибадәт пәқәтла намаз, роза, закат вә һәҗ қатарлитқлар биләнла чәклинип қалмайду, бәлки дин демәк ибадәттур. Һалал рисқ үчүн ишләш, балиларни беқиш, уларни ислам әхлақи билән тәрбийәләш вә яхши оқутуп қатарға қошуш дегәнләрниң һәммиси нийәтниң (Аллаһ тааланиң разилиғиға еришиштин ибарәт) дурус болуш шәрти билән ибадәт санилиду. Қәлби Аллаһ таалаға бағланған адәмниң дин

вә дуниялиқ пүтүн ишлири, жүрүш-турушлири, һәтта ухлишиму ибадәттур.

Намаз, закат, һәҗ, хәйир-еһсан қатарлиқ бәлгүлүк ибадәтләр бәндиниң Аллаһ таалаға йеқинлишиш йолидики озуқлиниш бекәтлиридур. Булар узун йоллуқ сәпәрләрдики май қачилаш пунктлириға охшайду. Чүнки мусулманлар мошу бәлгүлүк ибадәтләр арқилиқ мәнивий җәһәттин күч-қуват һасил қилип, йолини давам қилиду. Шу сәвәптин мусулманниң маңған йолиниң һәммиси ибадәт һесаплиниду. Қуръан кәримдики: “Мән инсанларни вә җинларни пәқәт маңа ибадәт қилиш үчүнла яраттим” ***(Зарият сүриси, 56-айәт)*** дегән айәттә көздә тутулғиниму дәл мошуниңдин ибарәттур; ибадәт мана бу алаһидилиги вә бу кәң мәнаси билән һаятлиқниң һәммә тәрәплирини өз ичигә алиду.

Балилар вә ибадәт

Балилар балағәткә йәтмигичә *(балағәт йеши – оғул яки қиз балиниң балағәткә йәткәнлигиниң үч бәлгүси бар:*

1 – оғулниң җунубәт болуши, йәни углиғанда мәнисиниң етилип чиқиши; қизниң айлиқ қан келиши.

2 – оғул вә қизниң җинсий әзалириниң әтрапида чачниң чиқиши.

3 – оғул вә қизниң жуқуридики биринчи яки иккинчи бәлгүлири болмиса, 15 яшқа толуши билән бәләғәт йеши болуп һесаплиниду) уларға ибадәт пәриз болмайду, амма уларни кичигидин тартип ибадәтләргә көндүрүш исламниң муһим көрсәтмилиридин бири болғандин ташқири, барчә тәрбийә мутәхсислириниң бирдәк тәвсийәсидур. Балиларни кичигидин ибадәткә адәтләндирүшниң совави ата-аниларниң һесавиға йезилиду. Бу Аллаһ тааланиң дәргаһида әң катта әмәлләр қатаридин орун алиду.

Намаз

Намаз – “Салат” дегән әрәпчә сөзниң парсчидики атилиши болуп, уйғурлар арисида шу бойичә умумлашқан. Бу сөзниң әрәп тилидики луғәт мәниси “Дуа” дегәнни ипадиләйду. Амма намаз ислам терминлирида: мәхсус кәйпияти вә алаһидә һәрикәтлири билән Аллаһ

таалаға қилинидиған мәхсус ибадәтни көрситиду. Һәқиқәтән намаз Аллаһ таала билән бәндиниң оттурисидики қоюқ бағлиниш риштиси болуп, уни ада қилған адәм өзиниң динини қоғдап қалғанға охшаш, әксичә уни ада қилмастин зайә қиливәткән адәм гоя динини зайә қиливәткәндәк болиду. Намаз бәндини җәннәткә елип баридиған сағлам кемидур. Аллаһ таала балиларни намаз оқушқа буйруш вә үгинишниң зөрүрлигини ипадиләп: "Аиләндикиләрни намазға буйруғин, өзәңму уни ада қилишта чидамлиқ болғин" дәп әмр қилған ***(Таһа сүриси 132- айәт)***. Балиларға намаз оқушни үгитип, уларниң қәлбигә намаз оқуш қизғинлиғини сиңдүрүп, һәр вақит намазға буйруп туруш ата-анининиң әң муһим мәсъулийәтлиридин бири болуп, қиямәт күни бу һәқтиму җавапкарлиққа тартилиду.

Балиларни намазға көндүрүш

Балиларни намаз оқушқа көндүрүш үч басқуч билән әмәлгә ашиду, улар төвәндикичә:

1. Балиларға намазни сөйдүрүш басқучи (2 яштин 7 яшқичә) балилар ата-анисини дорашни вә уларниң қилғанлирини әгишип қилишни яхши көриду. Дәсләптә уларға үгитиштинму әмәлий үлгә бәкрәк тәсир қилиду; кичик бала атисиниң намаз оқуш һалитини әйнән дорап берәләйду, чүнки уларда еғиздин үгитиштин көрә дораш, тәқлит қилиш қабилийити күчлүк болиду. Балилар икки яштин йәттә яшқичә болған арилиқта ибадәткә, хусусән намазға иштрак қилдуруш вә йенида турғузуп намазни биллә оқуш наһайити яхши адәт; мәйли бала шохлуқ қилип атисиниң үстигә чиқивалсун яки сәҗдә қилидиған йеридә олтуривалсун яки путиға есиливалсун, һеч зийини йоқ. Бизниң үлгимиз һәзрити пәйғәмбәр әләйһиссалам намаз оқуватқан вақитлирида нәврилири униң үстигә чиқивалатти, амма пәйғәмбәр әләйһиссалам улардин һәргиз рәнҗип қалматти вә уларниң мундақ қилишини тосматти.

Абдулла ибни Шәддәт рәзийәллаһу әнһу мундақ дәйду: "Бир күни пәйғәмбәр әләйһиссалам нәврилиридин Имам Һәсән яки Имам Һүсәйинни көтәргиничә бизгә пешин яки әсир намизини оқуп беришкә чиқип, меһрапқа өтти, нәврисини оң йенида олтарғузуп қойди, андин тәкбир ейтип намазни башлиди, сәҗдини шундақ

узун қилдики, бешимни көтирип қарисам, һелиқи кичик нәвриси пәйғәмбәр әләйһиссаламниң дүмбисигә минип ойнаветипту; андин дәрһал сәждигә қайттим. Пәйғәмбәр әләйһиссалам намазни түгәткәндин кейин, саһабиләр: “Я рәсулуллаһ! Сәждиләрниң бирини шундақ узақ қилдики, биз бирәр иш йүз бәрмигәнду яки вәһий кәлмигәнду, дәп қалдуқ” девиди, пәйғәбәр әләйһиссалам уларға җавап берип: “Силәр гуман қилғанларниң һеч қайсиси йүз бәрмиди, амма балам үстүмгә минивалған еди, униң оюни түгимәстин туруп кетишни яқтурмидим” деди ***(Нәсаи вә Ибни Әсакир ривайити).*** Биз кичик балиларни намазда һемишәм биз билән биллә турушқа қизиқтуришимиз, шу арқилиқ намазни уларға сөйдүришимиз лазим.

2. Балиларға намаз үгитиш вә буйруш басқучи (йәттә яштин он яшқичә). Бала йәттә яшқа толуштин бир қанчә ай илгири уни идея җәһәттин намазға тәйярлаш вә униң бир қанчә айдин кейин худди чоңларға охшаш бәш вақ намаз оқуйдиғанлиғини билдүрүш керәк.

Балиларға намаз оқушни үгитиштә авал таһарәт елишни үгитиштин башлаймиз, чүнки таһарәт – намазниң ачқучидур, андин намазниң шәртлири вә пәриз, важиплирини наһайити аддий шәкилдә чүшәндүрүп үгитиш лазим. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Балилириңларни йәттә йешида намазға буйруңлар, он яшқа киргәндиму намаз оқумиса, намаз үчүн йеник уруңлар” ***(Имам Әһмәд ривайити).***

Балилар он яшқа кирмигичә уларни урмастин, аччиқланмастин, намзға көндүрүш керәк; он яшқа киргәндин кейинму намаз оқумиса, намаз оқутуш йүзисидинла йеник уруп әдәпләшкә болиду. Шуниму әстин чиқармаслиқ керәкки, ислам динида балиларни намаздин башқа бирәр мәсилә үчүн уруш чәклиниду. Буму ислам нәзәридә намазниң нәқәдәр муһимлиғини испатлашқа йетәрликтур. Бу һәдистин мәлум болғандәк, балиларни йәттә йешида намазға буйруш вә уларға намаз оқушни үгитиш ата-аниниң үстигә пәриз, амма балилар үчүн чениқиш, өзини көндүрүш вақтидур.

3. Балиларниң намаз оқушни җиддий үгиниш басқучи (он яштин балағәткә йәткичә). Алдинқи икки басқучта ата-анилар өзлириниң вәзиписини ада қилғач, балиларни намазға көндүрүш, уларға намазни сөйдүрүш вә улар билән биллә намаз оқуш арқилиқ, уларға намазларни үгитишни җайида елип баралиған болса, кейинки бу

басқучларда жапа тартмайду вә қийналмайду, балиларғиму еғир кәлмәйду. Навада ата-ана алдинқи икки басқучни бепәрвалиқ билән өткүзиватқан болса, бу жиддий басқучта өзини вә балилирини қийнап қойиду, шундақтиму тиришиш лазим.

Алдинқи икки басқучта балилириға намаз оқушни үгәтмигән вә уларни намазға көндүрмигән ата-анининң яки муәллимниң шу пети он яшқа кирип қалған бу балиларни уруш һәққи йоқ. Чүнки уруш авал яхши үгитип вә көндүрүп болғандин кейин келиду, жуқуридики һәдисниң мәзмуни буни ипадиләйду. Балилар он яшқа тошқандин кейин, худди балағәткә йәткәнләрдәк ибадәтләрни башлаветиду, намазни вақтида ада қилишқа башлайду, улар балағәткә йәткәндин кейинму һеч қандақ еғир көрмәстин давамлаштуралайду. Амма он яштин кейинму намазға жиддий көндүрүлмигән вә үгитилмигән балилар балағәткә йәткәндин кейин, һәм өзлирини һәм ата-анисини қийнап қойиду. Чүнки илгири қилип көнмигән бу ибадәтни бирақла башлаш уларға еғир туюлиду. Шуңа балиларни алдинқи икки басқучта яхши тәрбийәләп, ибадәтләргә көндүривелиш интайин зөрүр.

Қиз-аяллиримиз һәққидә

Қизлар йәттә яшқа тошмиғичә уларниң кийинишидә яки жүрүштурушида һеч бир чәклимә йоқтур; улар бу яшлирида худди оғулларға охшаштур, бирақ алди вә кәйндин ибарәт икки әврәт әзасини йөгәп жүрүши тәвсийә қилиниду. Қизлар йәттә яштин он яшқичә болған арилиқта көпрәк чағларда анисидин намаз әһкамлирини, исламий кийинишни үгиниду. Амма бу ишларға зорланмайду, бәлки пәқәт үгиниду вә адәтлинишкә тиришиду. Қизлар он яштин балағәткә йәткичилик болған арилиқта, анисидин аялларға мунсивәтлик әһкамларни үгиниду, бу вақитта анининң вәзиписи жиддий болиду. Чүнки ана қизлириға әврәт жайларни қандақ йөгәш керәклигини, һәмдә намаз оқуш, таһарәт елиш, исламий кийиниш қаидилирини үгитиш вә аялларға хас һаләтләрни (һәйз көрүшни) чүшәндүрүп, қизларни алдин ала бу ишларға тәйярлашқа вә уларни бу һәқтә чүшәнчә вә билим һасил қилдурушқа мәсъул вә жавапкардур.

Қизларни кийиндүрүштики хаталиқлар

Нурғун кишиләр қизлирини исламий қияпәттә кийиндүрүш иши-да умумән төвәндикидәк икки хил хаталиқни садир қилмақта:

1. Бәзиләр қизлар балағәткә йетиштин илгирики басқучларға көңүл бөлмигәнликтин, бу басқучларда қизлириға нисбәтән һеч қандақ бир идея җәһәттики тәйярлиқ елип бармастин, улар балағәткә йәткән һаман исламий кийим кийишкә вә шу күндин башлап намаз оқушқа буйруйду; қизлар илгирики басқучларни баштин кәчүрмигәнлиги үчүн, нә намаз оқушни үгәнмигән, нә исламий кийинишкә өзини һазирлимиған болғачқа, уларға бу ишлар еғир вә қийин туюлиду, чүнки алдинала һазирлимастин, туюқсизла зорланған ишни һеч кимниң қилғуси кәлмәйду.

2. Йәнә бәзиләр йәттә яшқа кирмигән қизларни исламий қияпәттә кийинип, бешини йөгәшкә зорлайду; тәбиийки бу яштики қизлар балилиқ чағлирини ойнаш, беғубар чағлириниң һөзүрини тетиш һәққи бар. Уларниң 9-10 яшларға киргичә болған вақитлар ичидә, намаз оқушқа вә исламий қияпәттә кийинишкә көндүрүп, сөйдүрүп, қайил қилип, андин алдиримай буйрусақму кечикип қалмаймиз, бәлки дәл вақтида башлиған болимиз.

Исламий йосунда кийиниш қандақ болиду?

Аллаһ таала Қуръан кәримдә мундақ дәп буйруған: "Мөмүн аялларға ейтқинки, улар көзлирини намәһрәмләргә тикилип қараштин сақлисун, номусини вә иппитини қоғдисун, көрүнүп туридиған қисмидин башқа зенәтлирини ашкарә қилмисун, яғлиқлирини яқилири билән қошуп таңсун" ***(Нур сүриси, 31- айәт)***. Фиқһишунас алимларниң көп санлиғи бу айәттики "Көрүнүп тәридиған қисим" дин аялниң үзи билән икки қоли мәхсәт қилинидиғанлиғиға вә буниңға бенаән, аялниң үзи билән икки қоли әврәт әмәслигигә бирликкә кәлгән. Бу иттипақ саһабиләрниң әң катта алимлиридин болған һәзрити Абдулла ибни Аббас рәзийәллаһу әнһуниң бу айәткә қилған тәпсиридин елинған. Амма аялниң пути һәққидә ихтилап бар; Һәнәфий мәзһипидикиләр аялниң пути әврәт әмәс дәйду, башқа мәзһәптики алимлар уни әврәт қатарида санайду. Айәттики "Яғлиқлирини яқилири билән қошуп таңсун" дегән айәтни өлүмалар

яғлиқ билән башни, боюнни вә мәйдини йөгәш дәп тәпсир қилиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам Әбу Бәкри рәзийәллаһу әнһуниң қизи Әсма рәзийәллаһу әнһаға: “Әй Әсма! Қизлар балағәт йешиға йәткәндин кейин, униң мошу вә мошу йеридин башқиси көрүнмәслиги керәк” дәп үзи билән икки қолиға ишарәт қилған ***(Әбудавуд ривайити).***

Исламий йосунда кийиниш дегән аялларни бир хил кийим кийишкә зорлаш әмәс, бәлки төвәндики өлчәмгә мувапиқлашқан һалда халиғанчә кийишини көрситиду:

1. Аялниң үзи вә икки қолидин башқа барлиқ әзасини йөгәп туридиған кийим кийиши.

2. Аялниң тени көрүнүп туридиған шәкилдә непиз кийим киймәслиги.

3. Аялниң бәдини билинип туридиған шәкилдә тар кийим киймәслиги.

4. Кишиләрниң диққитини тартидиған шәкилдики кийимләрни киймәслиги.

5. Аялниң сиртқа чиққанда, ят әрләрниң арисдин өткәндә, питнә қозғашқа сәвәп болидиған әтир чечип чиқмаслиғи, чүнки әтир кишиләрниң әң диққитини тартидиған нәрсә; пәйғәмбәр әләйһиссалам бир һәдистә: “Аял өзигә әтир чечип сиртқа чиқип әрләрниң йенидин өтсә вә бу әтирниң пуриғи уларниң бурниға кирсә, бу аял ундақ, мундақ аялдур” йәни бузуқ аялдур, дегән ***(Әбудавуд:4175; Тирмизи: 2786- һәдисләр).***

Амма аял кишиниң тәрниң пуриғидин қутулуш вә башқиларға әзийәт бериштин сақлиниш нийити билән қолтуқлириға тәрниң пуриғини йоқ қилидиған, сиртқа пуримайдиған нәрсиләрни сүркиши дурустур. Муһим болғини, аяллар кийиниш вә жүрүш-турушида ят әрләрниң шәһвитини (жинсий һәвәсини) қозғайдиған шәкилдә әмәс, бәлки шу җәмийәттики көпчилик мусулман аялларниң диний вә миллий қаидә-йосунлириға уйғунлашқан һалда, кишиләрниң көзигә пакиз вә есил сүрәттә көрүнүшкә әһмийәт бериши лазим. Жуқуридики “Муслман аяллар” дин диндар аяллар көздә тутулиду, чүнки һазирқи уйғур җәмийитидики ялаң баш жүридиған яки яғлиғини бешиниң чоққисиға артивалидиған аялларниң кийинишини бизниң нә исламий, нә миллий қаидә-йосунлиримизға уйғун әмәс. Амма аял өз ери үчүн җәлип қилғидәкла ишларниң һәммисини қилишни унутмаслиғи лазим, буниңда чәклимә йоқ.

6. Аялниң ят әрләргә сөз қилғанда, назлинип туруп сөз қилмастин адәттикидәк сөз қилиши. Аялларниң кийиниши үчүн бундақ чәклимиләрни қоюштин мәхсәт уларниң иппәт-номусини қоғдаш вә һөрмитини сақлаштин ибарәттур.

Роза

Роза – луғәт мәнисидә өзини бир нәрсидин тосаш, сақлиниш дегән мәналарни ипадиләйду; розиниң ислам терминлиридики мәнаси: таң йориғандин башлап қуяш патқанға қәдәр, Аллаһ таалаға ибадәт қилиш нийити билән йемәк-ичмәк вә җинсий алақидин өзини тосиши дегәнни билдүриду. Жилда бир ай рамзан розисини тутуш әқил-һоши җайида, балағәткә йәткән, роза тутушқа тақәт қилалайдиған һәр қандақ мусулман киши үчүн пәриздур. Роза тәрбийә характерлик ибадәт болуп, балилар роза сайисида Аллаһ таалаға һәқиқий ихлас қилишни, нәпсини назарәт қилишни үгиниду. Балилар он яшқа киргәндин кейин, уларни аста-аста роза тутушқа көндүрүш лазим, мәсилән: авал йерим күн, андин йерим күндин көпрәк, андин бир күн роза тутқузғанға охшаш.

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң саһабилири кичик балилирини роза тутушқа көндүрәтти. Муәввизниң қизи Рубәйиъ рәзийәллаһу әнһа мундақ дәйду: “Биз рамзан айлирида өзимиз роза тутш билән биллә балилиримизниму роза тутқузаттуқ; уларни мечитларға елип бараттуқ, уларға жуңдин оюнчуқларни ясап берәттуқ, қосиғи ечип жиғлиса, бу оюнчуқларни берип, уларни иптарғичә шундақ мәшғул қилаттуқ” ***(Имам Мулим: 1136- һәдис).*** Саһабиләр иптар вақтида балилирини чақирип, биллә дуа қилатти. Чүнки пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Роза тутқан кишиниң иптар вақтида қилған дуаси иҗавәттур” дегән ***(Имам Бәйһәқи : 3904- һәдис).***

Закат

Закат – луғәт мәнаси бойичә паклаш вә өстүрүш дегән мәналарни ипадиләйду; закатниң ислам терминлиридики мәнаси: мәхсус шәртләргә асасән, муәййән миқдардики пул-express мални һәқлиқ болған шәхсләргә бериш дегәнни билдүриду. Закат – закат бериши пәриз

болғанлардин елип җәмийәттики муһтаж кишиләргә берилидиған ихтисадий ибадәттур.

Закат балағәткә йәтмигән балиниң пул-мелиғиму келиду, чүнки закат ихтисадий ибадәт болғанлиғи сәвәплик униң пәриз болуши үчүн балағәткә йәткән болуши шәрт әмәс. Шуңа закат бәргидәк пул-мели болған кичик балиғиму закат пәриздур. Бу вақитта закатни балиға егидарчилиқ қилғучилар униң пул мелидин чиқирип иҗра қилиду.

Шафиий, Маликий вә Һәнбәлий мәзһәплири пәйғәмбәр әләйһиссаламниң: "Житимләрниң пул-мелини закат йәп түгәтмәслиги үчүн уни тиҗарәткә селип қоюңлар" дегән һәдисигә асасән, балағәткә йәтмигән балиниң пул-мелиға закат келиду, дәп қарар қилған. Амма, Һәнәфий мәзһипи пәйғәмбәр әләйһиссаламниң: "Үч хил кишигә совап яки гуна йезилмайду, уларниң бири балағәткә йәтмигән бала… " дегән һәдисигә асаслинип, балағәткә йәтмигән балиға ибадәт пәриз болмиған екән, закатму пәриз әмәс. Чүнки закат дегән ибадәт, дәп қарайду. Амма бу мәсилидә Жуқуридики үч мәзһәпниң қариши күчлүк вә әмәл қилишқа әрзийду, чүнки закат кичик балиниң өзигә әмәс, униң пул-мелиға пәриз болиду. Закатни мусулманларниң йоқсуллириға бериш керәк, амма сәдиқини мусулман әмәсләргиму бәрсә болиду; сәдиқә ихтиярий ибадәт болуп, уни қанчилик бериш вә кимләргә бериш һәққидә чәклимә йоқ.

Балиларни хәйр-еьсан қилишқа көндүрүш

Балиларни қандақ қилғанда хәйр-еһсан қилишқа адәтләндүргили болиду? Бу йәрдә йәнә үлгә болуш билән тәрбийә дегән мавзуға қайтимиз. Чүнки закат бериш, сәдиқә вә хәйр-еһсан қилиш қатарлиқ ихтисадий ибадәтләрниму балиларниң көз алдида қилип, уларғиму қилдуруп үлгә көрситиш керәк. Балилар намаз оқушни ата-анисидин қандақ үгәнсә, закат вә сәдиқә беришниму әшундақ бевоситә иштирак қилип, көрүп, аңлап үгиниду. Шуңа ата-аниларниң закат вә сәдиқиләрни тарқитишқа барғанда кичик балилирини елип берип көрситиши яки уларниң қолиға тапшуруп паланиға апирип бәргин дәп әвәтиши балиларға закат вә сәдиқә бериштә үлгә көрсәткәнлиги болиду. Амма, питир сәдиқиси аилә әзалириниң һәммисигә буйрулған

сәдиқә болуп, һәр бир жандин берилиду; питир сәдиқисиниму закат берилидиғанларға бәрсә болиду.

Һәжҗ

Һәж – луғәт мәнаси билән мәхсәт дегән мәнани билдүриду, амма һәжниң ислам терминлиридики мәнаси: Аллаһ тааланиң разилиғини көзлигән һалда Мәккигә берип, бәлгүләнгән күнләрдә, Әрафатта туруш, Кәбини тавап қилиш, Сафа билән Мәрвә оттурисида сәий қилиш қатарлиқ мәхсус паалийәтләрни елип бериш дегәнни билдүриду.

Тән саламәтлик, йол вә ихтисадий җәһәтләрдин һәж сәпиригә чиқишқа күчи йетидиған кишиләргә өмри ичидә бир қетим һәж қилиш пәриздур. Балағәткә йәтмигән балилар үчүн һәж қилиш пәриз әмәс; шундақтиму ата-ана балилирға һәжниң ислам пәризлиридин бири екәнлигини үгитиши вә билгиничә мәлумат бериши лазим. Балағәткә йәтмигән вақтида һәж қилған балилирға вә униң ата-анисиға совап болиду, амма һәж пәризи униңдин сақит болмайду. Имам Муслим ривайәт қилған бир һәдистә ейтилишичә, һәж күнлириниң биридә бир аял нарисидә балисини көтирип, пәйғәмбәр әләйһиссаламниң йениға келиду вә униңдин, бу балам үчүн һәж қилсам боламду? – дәп сорайду, пәйғәмбәр әләйһиссалам аялға: “Һәә, сизгә совап болиду” дәйду ***(Имам Муслим: 1336- һәдис).***

Әхлақ

Инсанларниң маддий вә мәнивий икки тәрипи болуп, маддий тәрипи тән, мәнивий тәрипи роһ дәп атилиду. Роһни көргили болмайду, амма инсан роһиниң әсири болған гөзәл миҗәзләрни көргили болиду, буларни әхлақ дәймиз. Әхлақ – гөзәл әхлақ вә начар әхлақ дәп иккигә бөлүниду; гөзәл әхлақ иманниң мевиси вә динниң мәхситидур; пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Мән пәқәт гөзәл әхлақларни умумлаштуруш үчүнла әвәтилдим” дегән ***(Имам Бәйһәқи: 20571-һәдис).*** Ибадәтләр инсанни әхлақий җәһәттин тәрбийәләп йетилдүрүш ролиға егә, мәсилән: намаз инсанни гунадин тосиду, закат инсанға мәртлкни вә сехийлики үгитиду, роза өз нәпсини назарәт қилишни вә башқурушни үгитиду, һәж тәқвалиқ вә итаәтчанлиқни үгитиду. Демәк, исламда буйрулған ибадәтләрниң һәммиси инсанниң әхлақ

пәзиләттә камаләткә йетиш йолидики бирәр шота, бирәрواситидур. Шуниңдәк, Қуръан тилавәт қилиш, әтигән-ахшамлири зикир ейтиш қатарлиқ әмәлләрму нәпсини паклаш, роһни йүксәлдүрүш ролиға егә.

Адәм әхлақий тәрбийә арқилиқла һәқиқий адәм болуп йетилиду; әвлатларға елип берилған әхлақ тәрбийәси қәйәрдә яхши елип берилса, шу йәрдики адәмләрниң идеявий сапаси, мәдәнийәт сапаси, әхлақ сапаси, тән сапаси яхши болиду. Әхлақий тәрбийә арқилиқ әвлатларға қандақ адәм болуш, қандақ ғайә турғузуш, дәвиргә мас қәдәмдә қандақ илгириләш, қандақ қиммәт яритиш, немини қилиш, немини қилмаслиқ, немини сөйүш, немиләрдин нәпрәтлиниш тоғрисида тәлим берилиду.

Гөзәл әхлақ

Гөзәл әхлақ – өзимизгә, әтрапимиздикиләргә, җәмийәткә вә пүтүн инсанийәткә пайдилиқ болған, динимизниң принциплириға уйғун кәлгән вә динимизда буйрулған әхлақлардур. Бу гөзәл әхлақ дәп атилиду. Гөзәл әхлақ даирисигә киридиған яхши ишлар вә адәтләр интайин көп, мәсилән: һәр ишта тоғра, адаләтлик, растчил болуш, вәдигә вапа қилиш, аманәткә ишәшлик болуш, сөйгү-вапалиқ, иман-етиқалиқ болуш, аилисидикиләргә меһрибан, ата-анисиға вападар, уруқ-туққанлириға көйүмчан, хошнилириға әпучан, һайванларға рәһимдил болуш, мәйли дуниялиқ болсун, мәйли ахирәтлик болсун өз вәзиписини билиш вә өз вақтида орунлаш, хаталиқни дадил етирап қилиш, әдәплик, җасарәтлик, сехий, мәрт, пакиз, мәдәнийәтлик, көкси-қарни кәң болуш, һәр ишта һәқиқәтни көзләш, өзигә ишиниш, өзигә тайиниш, виҗданлиқ, ғурурлуқ болуш, номусини сақлашни билиш, Вәтәнгә, хәлиққә вә пүтүн инсанларға мәнпәәтлик болуш вә башқилар.

Начар әхлақ

Начар әхлақ – өзимизгә, әтрапимиздикиләргә, җәмийитимизгә вә пүтүн инсанийәткә зиянлиқ болған, динимизниң принциплириға уйғун кәлмигән вә динимизда чәкләнгән нәрсиләрдур. Начар

әхлақларниң түрлири интайин көп, мәсилән: ялған ейтиш, алдамчилиқ қилиш, һарам йейиш, ата-анини қахшитиш, аилисидикиләрни рәнҗитиш, хошниларға азар бериш, хизмәтдашлириға чоңчилиқ қилиш, башқиларға дүшмәнлик қилиш, төһмәт қилиш, көрәлмәслик, қорқунчақлиқ, сөзидә турмаслиқ, һайванларни қийнаш, һорунлуқ, тамахорлуқ, пурсәтпәрәслик, питнихорлуқ, ғевәтхорлуқ, чеқимчилиқ вә башқилардур.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам гөзәл әхлақлар билән әхлақлинишқа чақирип мундақ дегән: “Нәдила болмиғин Аллаһқа тәқвалиқ қилғин, яманлиқтин кейин яхшилиқ қилғинки уни өчәрсун, инсанларни яратқан зат гөзәл әхлақлиқтур” дегән ***(Тирмизи ривайити)***. Йәнә бир һәдистә: “Силәрниң әң яхшилириңлар әң әхлақлиқ болғиниңлардур” дәп көрсәткән ***(Бухари вә Муслим ривайити).*** Төвәндә, гөзәл әхақниң түрлири ичидә бир қәдәр әһмийәтлик болғанлиридин сөйгү-муһәббәт, растчиллиқ, аманәт, тилни сақлаш, диний вә миллий кимликни қоғдаш қатарлиқлар үстидә тохтилимиз.

Сөйгү-муһәббәт

Сөйгү-муһәббәт һаятлиқниң жени, қәлбниң зенити вә бәхитниң капалитидур. Сөйгү-муһәббәтниң қиммитини тонуғанлар қедимкиләр “Дунияда сөйгү-муһәббәт умумлишидиған болса, инсанлар нә адаләткә, нә қанунға муһтаж болмиған болатти” дегән екән. Дуния сөйгү-муһәббәт билән ават болғандәк, көңүлләрму сөйгү-муһәббәт билән яшайду. Дунияда һәр ким сөйүшкә вә сөйүлүшкә муһтаж; сөйгү-муһәббәт болмиған қәлб харабиликкә охшайду. Аллаһ таала мәхлуқатини, җүмлидин бәндилирини интайин яхши көриду вә уларни асрайду; инсанлардинму бир-бирини сөйүшлирини вә бир-биригә меһир-шәпқәтлик болушлирини тәләп қилиду.

Сөйгү-муһәббәтниң мәртивилири

Сөйгү-муһәббәтниң түрлири һәр хил болиду, шу җәһәттин сөйгү-муһәббәтни мәртивилириму бир хил болмайду.

Аллаһ сөйгүси

Сөйгүләрниң әң каттиси Аллаһ сөйгүсидур, чүнки сөйгү-муһәббәт дегән көпинчә қарши тәрәпниң сөйгүси яки униңдики қайил қиларлиқ сүпәтләр яки униңдин көргән зор яхшилиқларниң түрткиси билән қәлбкә орнайдиған нәрсә. Һалбуки, Аллаһ таалада сөйгү-муһәббәткә түрткә болидиған амилларниң һәммиси толуғи билән бар.

Аллаһ сөйгүсиниң қиммити

Аллаһ сөйгүси иманниң әң асаслиқ тәркиви, һәқиқий мөмүнликниң ипадиси, ибадәтләрниң әң каттиси, сөйгүләрниң әң есили, һәқиқий мусулманлиқниң ипадисидур. Шуңа Аллаһ таала Қуръан кәримдә: “Мөмүнләр Аллаһни һәммидин артуқ дост тутқучилардур” дегән ***(Бәқәрә сүриси, 165-айәт)***. Пәйғәмбәр әләйһиссалам униң әһмийитини баян қилип мундақ дегән: “Қандақла кишидә үч нәрсә болидикән, у иманниң һалавитини тетиған болиду: биринчиси, Аллаһ вә униң пәйғәмбири униң үчүн һәммидин сөйүмлүк болуши; иккинчиси, бирәвни дост тутса уни пәқәт Аллаһниң разилиғини көзләп дост тутидиған болуши; үчинчиси, мусулманлиқтин кейин капир болушни, худди отқа ташлинишини яман көргәндәк яман көридиған болуши” ***(Имам Бухари ривайити).***

Пәйғәмбәр сөйгүси

Пәйғәмбәр сөйгүси Аллаһ сөйгүсидин қалсила әң әһмийәтлик сөйгү болуп, иманниң бир парчиси һесаплиниду. Аллаһ таала тәрипидин инсанийәтни дуния вә ахирәтниң бәхит-саадәтлиригә eриштүрүшкә кепиллик қилидиған ислам динидин ибарәт һәқ динни елип келиш арқилиқ инсанларни куприниң зулмәтлиридин қутулдуруп, иманниң парлақ нуриға башлап чиққан вә барлиқ яхши ишларниң бирдин бир үлгүси болған һәзрити Муһәммәд әләйһиссаламдинму сөйүмлүк ким болсун?! Шуңа пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дәп көрсәткән: “Силәрниң һеч бириңлар мени атисидин, балисидин вә дуниядики барлиқ кишиләрдин артуқ сөймигичә мөмүн болалмайду” ***(Имам Бухари ривайити).***

Вәтән сөйгүси

Аллаһ таала вә униң пәйғәмбириниң сөйгүсидин қалса, әң шәрәплик вә әң улуқ сөйгү Вәтән сөйгүсидур. Һәқиқий мусулман киши өз Вәтинигә садиқ болиду. Чүнки мусулманлиқниң тәқәззаси вападарлиқни тәләп қилиду. Худди ибадәтләрму инсанни башқа мәхлуқатлардин алаһидә пәриқлиқ бир мөҗүзат сүпитидә яритип, униңға бу каинатниң яхшилиқлирини вә йәр йүзиниң ғожайинлиғини ата қилған кәрәмлик Аллаһқа шүкүр вә миннәтдарлиқ изһар қилиш йүзисидин қилинидиған бир вапа борчи болғандәк, Вәтәнни сөйүш вә униң йолида мал-мүлкини, җенини вә һәр нәрсисини пида қилиш һәр қандақ бир пухраниң уни иллиқ қойнида өстүрүп йетилдүргән ана Вәтәнгә өтәшкә тегишлик вапа борчидур.

Мусулманларниң өзара сөйгүси

Һәзрити Муһәммәд әләйһиссалам: "Аллаһ тааланиң нами билән қәсәмки, силәр мөмүн болмиғичә җәннәткә кирәлмәйсиләр, бир-бириңларни сөймигичә мөмүн болалмайсиләр" дегән ***(Имам Муслим ривайити)***. Мусулман адәм кишиләрниң рәңги, тили, ирқи, нәсәби, дини вә жутлириниң охшаш болмиғанлиғи сәвәвидин айримичилиқ қилмайду, уларни чәткә қақмайду вә уларға дүшмәнлик мәвқәсидә болмайду. Чүнки исламниң нәзәридә, пүтүн инсанлар һәзрити Адәм әләйһиссаламдин, Адәм әләйһиссалам тупрақтин яралған. Уларниң арисидики тил, рәң, ирқ пәриқлири пәқәт Аллаһ тааланиң чәксиз қудритини вә гөзәл-сәнъәтлирини көрситидиған бирәрдин аламәтлиридур. "Аллаһниң қудритини намайән қилидиған аламәтләрдин бири, асманларни вә зиминларни яратқанлиғи, тилиңларниң, рәңгиңларниң охшимиғанлиғидур, шубһисизки, буниңда билидиғанлар үчүн ибрәтләр бардур" ***(Рум сүрси, 22- айәт).***

Мусулманлар кимләрни яман көрүши керәк?

Мусулманлар өзлиригә яки өзлириниң диний етиқадиға зиянкәшлик қилғучиларни, диний сәвәптин улар билән уруш қилғанларни, мусулманларниң динини, Қуръан кәримни, Муһәммәд

әләйһиссаламни мәсхирә қилғучиларни яман көрүши, дост тутмаслиғи, уларға қарши туруши вә уларни Аллаһниң дүшмәнлири дәп билиши лазим. Бу принцип Қуръан кәримдә мундақ баян қилинған: "Аллаһ дин үчүн силәр билән урушқан, силәрни жутуңлардин һайдап чиқарған вә силәрни һайдап чиқиришта ярдәмләшкәнләрни дост тутушуңлардин силәрни тосиду; кимки уларни дост тутидикән, улар залимлардур" ***(Мумтәһинә сүриси, 9-айәт)***.

Жуқуридикиләрни яман көрүш дегәнлик уларни чин жүрәктин дост тутмаслиқни ипадиләйду. Амма адаләттә, муамилидә, инсаний һөрмәттә уларға айримичилиқ қилишқа болмайду. Чүнки адаләт билән дуруслуқ һәр ишта вә һәр ким үчүн тәләп қилинидиған нәрсиләрдур. Аллаһ таала Қуръан кәримдә йәнә мундақ дегән: "Куппарлардин силәр билән уруш қилмиған вә силәрни жутуңлардин һайдап чиқармиғанларға кәлсәк Аллаһ уларға яхшилиқ қилишиңлардин уларға адил болушуңлардин силәрни тосимайду шубһисизки Аллаһ адил болғанларни дост тутиду ***(Мумтәһинә сүриси, 8- айәт).*** Амма мусулман болмисиму, мусулманларға яки ислам диниға дүшмәнлик ғәризидә болмиған, течлиқпәрвәр кишиләрни дүшмән қатарида көрмәслик, улар билән инсаний қериндашлиқ мунасивитини күчәйтип, тинч өтүшкә тиришиш лазим.

Тәбиәт сөйгүси

Тәбиәт – Аллаһ тааланиң сәнъитидур. Аллаһ таала тәбиәтни инсанийәтниң мәнпәәти үчүн яртип бәргән; униңдин пайдилиниш, уни асраш, уни сөйүш вә қоғдаш динимизда гөзәл әхлақлардин санилиду. Тәбиәт биз инсанлардәк тузкор әмәс, бәлки у вә униңдики барлиқ шәйъиләр өз тили билән Аллаһ таалани улуқлайду, уни мәдһийәләйду. Қуръан кәрим бу һәқиқәтни баян қилип мундақ дәйду: "Йәттә асман-зимин вә улардики мәхлуқатлар Аллаһниң нуқсансизлиғини сөзләйду, каинаттики қандақла нәрсә болмисун, Аллаһни барчә нуқсанлардин пак дәп мәдһийәләйду, лекин силәр тилиңлар охшаш болмиғанлиқтин уларниң мәдһийәсини сәзмәйсиләр" ***(Исра сүриси, 44- айәт)***.

Балиларға сөйгү-муһәббәтни қандақ үгитиш керәк?

Балиларға сөйгү-муһәббәтни үгитиш вә уларни һәммә адәмгә қарита көкси-қарни кәң, әтрапидикиләрни вә барлиқ мусулманларни чин қәлбидин сөйидиған қилип йетиштүрүп чиқиш үчүн йәнила, ата-ана башламчилиқ роль ойнайду. Бу җәһәттиму ата-анининң балиларға яхши үлгә болуши тәләп қилиниду. Чүнки аилидә болмиған сөйгү-муһәббәтнин балиларниң қәлбидә болуши натайин. Шуниң үчүн ата-ана бир-бирини вә пәрзәнтлирини жүригидин чин сөйгәндин ташқири хошнилирини, уруқ-туққанлирини, хизмәтдашлирини, жут-җамаәтни вә пүтүн мусулман қериндашлирини яхши көрүши, уларниң һәққидә яхши вә чирайлиқ сөзләрни қилиши балиларға беваситә тәсир қилиду-дә, балиларму шундақ болуп чиқиду. Әксичә болғанда, балилар сөйгү-муһәббәттин нәпрәтни әвзәл көридиған, өзидин башқа һеч кимни яхши көрмәйдиған болуп чиқиду.

Балиларға йәнә һемишәм үлгүлүк қиссиләрни, пәйғәмбәр әләйһиссаламниң заманисида Мәдинилик мусулманлар билән Мәккидин барған мусулманлар оттурисида қандақ меһир-муһәббәт вә қериндашлиқ риштиси қурулғанлиғини сөзләп бериш арқилиқ уларниң қәлбигә сөйгү-муһәббәтниң көчәтлирини тикиш зөрүрдур.

Растчиллиқ

Растчиллиқ – ислам әхлақининң әң әһмийәтликлиридин бири болуп, балиларға бу әхлақни өзләштүрүш иши кичигидин башлиниду вә көп тиришчанлиқ тәләп қилиниду. Балилар кичигидинла раст сөзләшкә адәтләндүрүлсә, улар чоң болғандиму бу әхлақ уларниң күндилик жүрүш-турушлириниң вә барлиқ һәрикәтлириниң айрилмас бир парчисиға айлинип қалиду. Растчиллиқ гөзәл әхлақниң тажиси болуп, пүтүн яхшилиқларниң рояпқа чиқиши растчиллиқ вә сәмимийликтин башлиниду, әксичә, растчиллиқ билән сәмимийәт болмиған ишта яхшилиқ болмайду.

Ата-ана вә муәллим балиларға раст сөзләштә үлгә болуши, уларниң алдида қәтъий ялған сөзлимәслиги, һәттә чақчақ қилип болсиму, балиларға ялған ейтмаслиғи зөрүрдур. Чүнки он яшниң төвинидики

балилар көпинчә раст билән чақчақниң пәрқини айрип кетәлмәйду. Амма улар гәп-сөзлири билән барлиқ иш-һәрикәтлиридә ата-анисини яки муәллимни тәқлит қилиду, улардин үгиниду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам балиларға кичигидин тартип ислам әхлақини, хусусән растчиллиқни өзләштүрүшкә зор әһмийәт берәтти, балиларни вә ата-анисини күзитәттә, хаталиқлириға түзитиш берәтти.

Абдуллаһ ибни Амир мундақ дәйду: бир күни анам мени өйгә чақирди, кирсәм пәйғәмбәр әләйһиссалам өйимиздә екән; анам маңа: "Кәл саңа бир нәрсә беримән" девиди, пәйғәмбәр әләйһиссалам анамдин: "Балиңизға немә бәрмәкчи?" дәп сориди. Анам: "Хорма берәрмән" дәп җавап бәрди. Бу вақитта пәйғәмбәр әләйһиссалам анамға: "Әгәр сиз балиңизға бир нәрсә бәрмисиңиз сизгә бир ялған ейтқанниң гунайи йезилиду" деди ***(Әбудавуд ривайити).***

Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәдистә балилар билән муамилә қилишниң умумий принципини оттуриға қойған болуп, балилармуу тоғра вә адаләтлик муамилә көрүш һәққи болған инсанлардур, шуңа бу һәдис шәриф ата-анининиң уларни алдаш, уларниң һәқ-һоқуқлирини дәпсәндә қилиш һәққи йоқ, дегән һәқиқәтни елан қилған.

Кичикләргә ялған ейтиш гуна җәһәттә чоңларға ялған ейтқанға охшаштур, бәлки хәтири техиму чоңдур. Чүнки кичикләргә ялған ейтқанлиқ уларға ялғанчилиқ бабида әмәлий дәрис бәргәнлик болуп һесаплиниду. Буниңдинму хәтәрлик ялған барму? Ана өйдә туруп балисиға: "Мени сориғанларға мени өйдә йоқ дегин" дейишниң өзи гуна җәһәттә әң чоң, хәтәр җәһәттә әң хәтәрлик ялғандур; йәнә атиниң балисиға бир нәрсә елип беришкә вәдә қилип, униңға вапа қилмаслиғиму әң хәтәрлик ялған болғанниң үстигә алдамчилиқтур. Мундақ атиниң балилири униңға қандақму ишәш қилсун? Униң сөзлиригә қандақму ишәнсун? Униң нәсиһәтлирини қандақму қобул қилсун?

Балиларни растчиллиққа адәтләндүрүштә, уларға әмәлий үлгә болуш, ялғанчилиқниң гунайи вә хәтиридин агаһландуруш, растчиллиқ һәққидики қиссиләрни сөзләп бериш, уларниң гәп-сөзлирини күзитип туруш қатарлиқ усулларниң һәммисини қоллиниш керәк.

Муһим болғини балиларни растчиллиқни сөйидиған, растчил кишиләрни һөрмәтләйдиған, ялғанчилиқтин нәпрәтлинидиған, ялғанчиларни яман көридиған қилип тәрбийәләп чиқштур.

Бунинда ғәлибә қилған адәм уларни башқа гөзәл әхлақларға адәтләндүрүштиму чоқум ғәлибә қилиду.

Аманәт

Аманәт – башқиларниң һәқ-һоқуқини қоғдаш дегәнлик болуп, һәр ишта ишәшлик болуш дегән мәнани билдүриду. Ишәнч инсанниң һаятидики әң қиммәтлик вә тәңдашсиз әңгүштәрләрдин бири болуп, дунияда кишиләрниң ишәнчигә еришиштин артуқ байлиқ болмиса керәк. Йәр шари нопусиниң төрттин биригә йеқин инсанниң Муһәммәд әләйһиссаламниң диниға әгишип кетиватқанлиғидики асаслиқ ғәлибә Муһәммәд әләйһиссаламниң ишәнч нуқтисидин йеганә шәхс болғанлиғидин болса керәк.

Аманәт ислам динида әң асаслиқ әхлақтин санилиду; аманәтниң немә екәнлигини һәммә адәм яхши билиду, амма бәзи кишиләр аманәт өз ичигә алидиған мәналарниң һәммисини толуқ билмигәнлик яки униңға әһмийәт бәрмигәнликтин, аманәткә ниспий муамилә қилиду, мәсилән: бирәв “Мән аманәткә һәргиз хиянәт қилмаймән, чүнки маңа қоюлған аманәтни егисигә вақтида тапшуримән” дәйду, бу наһайити яхши. Амма бу у кишигә тапшурулған аманәтниң һәммиси әмәс, бәлки аманәтниң муамилә ишлиридики бир түри, халас. Аманәт сөзи аманәт қоюлған пул-мал вә товарға охшаш маддий нәрсиләрни ипадилигәндин башқа, мәнивий байлиқларниму, шундақла нурғунлиған чоң мәналәрниму ипадиләйду.

Аллаһ таала Қуръан кәримдә: “Әй иман ейтқан затлар! Аллаһқа, пәйғәмбәргә хиянәт қилмаңлар, силәргә қоюлған аманәтләргә билип туруп хиянәт қилмаңлар” дәп көрсәткән ***(Әнфал сүриси, 27- айәт).*** Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Силәр маңа алтә ишта капаләт бериңлар, мән силәр үчүн җәннәткә киришкә капаләт беримән: сөзлигәндә раст сөзләңлар, вәдә қилсаңлар униңға вапа қилиңлар, аманәт тутсаңлар уни вақтида тапшуруңлар, әвритиңларни зинадин сақлаңлар, көзүңларни һарамдин сақлаңлар, қолуңларни яман ишлардин вә һарамдин жиғиңлар” ***(Имам Әһмәд ривайити).*** Йәнә бир һәдистә: “Аманәтни сақлалмайдиған адәмдә иман болмайду” дегән ***(Имам Әһмәд ривайити)***. Ишәнчтин қепқалған адәмниң кишиләрниң нәзәридә өлүк-тирикликниң пәрқи болмайду, ундақларниң җисми тирик болсиму, өзлири өлүктур.

Башқиларниң һәқ-һоқуқиға риайә қилиш, хиянәт қилмаслиқ, алдамчилиқ қилмаслиқ дегән мәналарни өз ичигә алған аманәт, балиларниң қәлбигә кичигидинла селип мустәһкәмләш зөрүр болған ислам әхлақидур. Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң кичик вақтидин башлапла қовми тәрипидин берилгән унван "Әмин" (ишәшлик) дегән шанлиқ унван еди; улар пәйғәмбәр әләйһиссаламни таки пәйғәмбәр болғиниға қәдәр "Муһәммәд әмин" йәни (ишәшлик Муһәммәд) дәп чақиратти. У пәйғәмбәр болғандин кейинму әрәпләр униң диниға қарши чиққан болсиму, униң растчил, дурус адәм екәнлигини етирап қилатти. Кишиләр униңға вә диниға дүшмән болуп турупму қиммәтлик нәрсилирини униң йенида аманәт қоятти. Ишәнч дегән әнә шундақ карамәтлик хисләттур. Аллаһ таала һәқиқий нижатлиққа еришидиған мөмүнләрниң сүпәтлири қатарида уларниң ишәшлик екәнлигини махтап мундақ дәйду: "Улар аманәтләргә вә бәргән вәдилиригә риайә қилғучилардур" ***(Мөъминун сүриси, 8- айәт).***

Кишилик мунасивәтниң көчити ишәнчтин көкләйду

Ишәнчтин ибарәт бу бүйүк әхлақ билән суғурулмиған һәр қандақ бир мунасивәт үзәкий болиду, униңда сәмимийәт тепилмайду. Улуқ уйғур алими Йүсүп Хас Һаҗип ишәнч тоғрилиқ мундақ дегән: "Ишәнч қәлбкә туташқан йол, бу йол қәлбни қәлбкә бағлайду, ишәнч қәлбни йорутидиған мәшъәл, у арқилиқ роһий дунияни йоруткили болиду; ишәнч дегән сәмимийәт, у арқилиқ кишиләр жүригини алқинида елип мәрданә жүрәләйду; ишәнчтин меһир-муһәббәт, садақәт туғулиду, кишилик мунасивәт көчити ишәнчтин көкләйду, ишәнчтин мәһрум қалса, қуруп қақшал болиду" ***(Ярмуһәммәд Таһир Туглуқниң "Қаидә-йосунлиримиз" намлиқ әсәриниң 390- бетидин).***

Раст дегәндәк, тарихта ишәнчтин нурғунлиған хасийәтлик ишлар мәйданға кәлгән, ишәнчсизликтин нурғун трагидеяләр йүз бәргән.

Балиларни аманәткә риайә қилишқа қандақ көндүрүш керәк?

1. Балиларни аманәтни қоғдайдиған, бирәвниң һәққигә таҗавуз қилмайдиған қилип йетиштүрүп чиқишта йәнила биринчи амил ата-аниниң үлгилик роли болуп, у һәр заман һәл қилғуч орунда тури-

ду. Чүнки балилар ата-анисида немә болса шуни алиду, ата-анида аманәтләрни қоғдайдиған, ишәнчкә ярайдиған әхлақ болса, балиларму аманәтни қоғдайдиған вә ишәнчкә ярайдиған болуп чиқиду. Навада ата-ана буниң әксичә болса, шәксизки, балиларму шундақ болиду. Бәлки ата-анидинму ашурупрақ қилидиған болуп йетишиду. Дунияда һеч ким балилириниң хиянәткар болуп қелишини яқтурмайду. Ундақта, балиларға ишәнч бабдиму яхши үлгә болуши лазим.

2. Инсандики туғма миҗәз болған шәхсийәтчиликму риайә қилған һалда иш көрүш, мәсилән: балилардики һәммини өзиниң қиливалғуси келидиған, башқа балиларниң чирайлиқ көрүнгән нәрсилирини еливалидиған вә өзиниң нәрсисини һечкимгә беришни халимайдиған шәхсийәтчилик роһийити улар йешиға толуштин бурун башлиниду. Андин йешиниң чоңийишиға әгишип бу шәхсийәтчиликму тәрәққий қилип маңиду. Һәтта бәзи балилар көзигә чирайлиқ көрүнгәнла нәрсини соримастин янчуғиға селивалиду, балиларниң мундақ қилиши оғриликқа кирмәйду. Чүнки улар буни чүшәнмәйду.

Ата-аниниң қилишқа тегишлик вәзиписи балиға чирайлиқ чүшәндүрүшкә тиришиштин ибарәттур. Мәсилән: бала башқисиниң оюнчуғини еливелип қайтуруп беришкә унимай туривалса, униңға: балам! Бу оюнчуқ саңа тегишлик әмәс, у палани балиниң оюнчуғи, уни қайтуруп беришимиз керәк, навада сениңкини еливалған болса, сәнму беарам болаттиң әмәсму? Қариғина у бала рәнҗип қалди, дегәнгә охшаш сөзләр билән чирайлиқ чүшәндүрүп қайил қилишимиз лазим.

3. Балиниң әһвалини күзитип туруш, пат-пат униң янчуғини вә сумкисини ахтуруп көрүш, әгәр өзигә тегишлик болмиған бирәр нәрсини сақлиған болса, һәтта биртал қәләмчилик аддий нәрсә болсиму, у кимниң? Қандақ алди? Немә үчүн алди? – дәп сүрүштә қилип, уни егисигә қайтурғузуш вә шу мунасивәт билән башқиларниң нәрсисини соримастин елишқа болмайдиғанлиғини чүшәндүрш керәк. Балиларға айрим шкаф қилип берип, өзиниң нәрсә-керәклирини айрим тутидиған қилип көндүрүш арқилиқ балиға шәхсий мүлүккә алақидар билимләрни үгитиш керәк. Балилар өзиниң нәрсә-керәклирини өзи айрим тутидиған, униң рухситисиз башқилар униңға тәгмәйдиған болғинида, уларда бир-бириниң

нәрсә-керәклирини асрайдиған вә соримастин алмайдиған әхлақ йетилиду.

4. Балиларниң арилишидиған достлириниң әхлақ вә диянәт җәһәттә қайси сәвийәдә екәнлигини ата-ана болғучилар чоқум билиши лазим. Ундақ болмиғанда, балилар җәмийәттики әхлақсизлиқниң қурбани болуп қалиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Адәм арилашқан кишисиниң қилиғини қилиду, бирәвниң қандақ адәм екәнлигини билмәкчи болсаң, униң арилишиватқан достиға қариғин” дегән ***(Имам Тирмизи: 2378- һәдиси).*** Бәзи ата-аниларниң дайим: баламни паланиниң балиси бузувәтти дегинини аңлап туримиз; әмәлийәттә башқиларниң балиси һәргизму балимизни өйимизгә келип бузуп қоюп кәтмәйду, бәлки арилишиш җәриянида балимиз униң яман қилиқлирини үгинип қалиду.

5. Балиларниң қәлбигә ашкарә вә йошурун пүтүн ишларда Аллаһ таала мени көрүп туриватиду, дегән уқумни мәккәм орнитиш наһайити зөрүр. Чүнки Аллаһ тааладин қорқидиған балилар башқиларниң һәқ-һоқуқиға таҗавуз қилмайду, аманәткә хиянәт қилмайду вә һемишәм ишәшлик болиду.

Сир сақлаштики аманәт

Балиларға йәнә сир сақлашни үгитиш вә һәр қандақ сирни ашкарә қилмаслиққа адәтләндүрүш лазим. Чүнки сир сақлалмаслиқ чоң бир йетәрсизлик болғинидин ташқири адәмни әң чоң гуналарға елип баридиған яман илләттур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Бирәв сөз қиливетип әтрапқа каравәтсә бу сөз аманәттур” дегән ***(Имам Тирмизи: 2378- һәдиси).*** Бу һәдисниң мәнаси, икки адәм сөзлишиветип улардин бириниң оң вә солға қаравәткәнлиги, бу сөзни аңлаватқан үчинчи бир шәхс бар-йоқлиғидин хатирҗәм болуш үчүн екәнлигини ишарәт қилиду. Нәтиҗидә, бу сөз башқилар аңлап қалса болмайдиған сир болуп, аманәт сөзгә айлиниду. Уни сақлаш тәбиий һалда аңлиғучиниң үстигә аманәт болуп бәлгүлиниду. Бундақ әһвалда уни “Бу сир, буни һеч кимгә демәң” дейиш һаҗәтсиз.

Тилни сақлаш

Тилни сақлаштин мәхсәт яхши сөзни қилиш билән билләә яман сөзләрни қилиштин сақлиниш дегәнликтур. Әпсуски, инсанниң әң егә болалмайдиған нәрсиси униң тили болуп, бәзи инсанлар азрақ аччиғини басалмастин, еғизини қоюп бериду, тиллайду, сөкиду, һақарәтләйду, ғевәт қилиду, гәп тошуйду, мәсхирә қилиду. Сөзләватқан инсан еғизидин чиқиватқан сөзләрниң хәтирини вә чоңлиғини һис қилалмайду, мәлумки, инсанниң еғизидин чиққан сөзләр я уни жуқури мәртивиләргә көтирду яки уни әң төвән дәрижиләргә чүширип қойиду. Инсан еғизидин чиққан һәр бир сөзигә мәсъул вә җавапкардур. Аллаһ таала Қуръан кәримдә: “Инсан қандақла бир сөз қилмисун, чоқум униң йенида уни күзитип туридиған бир пәриштә уни йезип туриду” дәйду ***(Қаф сүриси, 18-айәт).*** Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Инсан ойлимастин Аллаһниң ғәзивини кәлтүридиған бирәр сөзни қилиш билән дозиғи болуп кетиду” ***(Имам Бухари: 6113- һәдис).*** Пәйғәмбәр әләйһиссалам йәнә мундақ дегән: “Инсанниң қәлби түзәлмигичә униң имани түзәлмәйду, униң тили түзәлмигичә униң қәлби түзәлмәйду” ***(Имам Әһмәд: 13071- һәдиси).***

Балиларниң тилини түзәштә ата-аниниң роли

Алди билән һәр қандақ ата-ана вә муәллим балиларға чирайлиқ сөз қилишта үлгә болған һалда, өзилири яман сөз қилиштин тилини сақлиши лазим. Навада кичик балилар әхлаққа зит келидиған яман сөзләрни қилса, уни күлүп өткүзивәтмәстин, вақтида агаһландуруш бериши вә тилини яман сөзләрдин сақлашниң зөрүрлигини билдүрүши толиму муһим. Чүнки балиларниң башқиларни тәқлит қилип яман сөз қилишини күлүп өткүзүветиш уларни шундақ яман сөзләрни қилишқа тәшәббус қилғанлиқ болуп қалиду.

Балиларға пәйғәмбәр әләйһиссаламниң: “Мөмүн адәм дегән башқларни тиллайдиған, ләнәт оқуйдиған, сәт гәп қилидиған, яман сөз қилидиған болмайду” ***(Имам Тирмизи: 1977- һәдис).*** Балилар тола вақитларда бундақ яман сөзләрни аччиғи кәлгәнликтин әмәс, пәқәт сөзмәнлик қилғуси келипму қилип қойиду. Бу вақитта ата-ана вә һәр

қандақ бир тәрбийәчи уларға уларни еғизидин чиқиватқан бундақ сөзләрниң иманға зит келидиғанлиғини, шуңа кишиләргә әзийәт беридиған, көңүлләрни рәнҗитидиған бундақ яман сөзләрни қилиш яхши балиларниң иши әмәслигини чирайлиқчә чүшәндүрүши лазим. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бир күни: "Гуналарниң әң чоңи бирәвниң өз ата-анисиға ләнәт қилишидур" дегәндә, саһабиләр: я рәсулуллаһ! Инсан қандақму өз ата-анисиға ләнәт қилиду? Дәп сориған, андин пәйғәмбәр әләйһиссалам уларға: "Бу бирәвгә йәнә бириниң ата-анисини сөккинидә, униңму сөккүчиниң ата-анисини сөккинигә охшаш" дегән ***(Имам Бухари: 5628- һәдиси).***

Бу һәдистин шуни чүшинишкә болудики, сиз бирәвни униң ата-анисини чишләп тартип тиллисиңиз, уму сизниң ата-аниңизни чишләп тартип тиллайду. Бу вақитта сиз өз ата-аниңизни тиллиған болисиз. Чүнки униң тиллишиға сәвәп болғучи сиз әмәсму? Йәнә бир тәрәптин исламий гөзәл әхлақтин несивә алалмиған, ағзи бузуқ адәм адәттә ата-анисиға һемишәм ар-номус кәлтүриду. Бу униң ата-анисиға балилирини яхши тәрбийә қилмиғанлиғиниң вақитлиқ җазаси болушқа йетәрлик. Балиларға башқиларни әйиплимәслик вә мәсхирә қилмаслиқ һәққидә йетәрлик тәрбийә бериш ата-аниниң борчидур. Айшә рәзийәллаһу әнһа мундақ дәйду: бир күни пәйғәмбәр әләйһиссаламға бир кишиниң бойиниң пакарлиғини ейтқан едим, пәйғәмбәр әләйһиссалам маңа: "Сиз шундақ бир яман сөзни қилдиңизки, әгәр бу сөзиңиз деңиз сүйигә арилаштуриветилсә, уни әлвәттә булғавәткән болатти" дегән ***(Әбудавуд: 4875- һәдис)***. Һәдистә көргинимиздәк, пәйғәмбәр әләйһиссалам бирәвниң өз ихтиярида болмиған, бәлки яритилишиға мунасивәтлик аддий бир сөзни қилишиниңму Аллаһ тааланиң нәзәридә қанчилик чоң вә хәтәрлик гуна екәнлигини әскәрткән.

Әҗдалиримиз "Гәпниң устихини йоқ" дәп тоғра ейтқан; сөзниң еғиздин чиқиши оңай болғини билән, амма униң һесавини бериш қийиндур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам ғевәтни тонуштуруш, униңдин тосаш вә униң яманлиғини баян қилиш нийити билән бир күни саһаблиридин: "Ғевәтниң немә екәнлигини биләмсиләр?" дәп сорайду, саһабиләр: "Аллаһ вә униң пәйғәмбири яхширақ билиду" дейишиду. Шу вақитта пәйғәмбәр әләйһиссалам уларға: "Ғевәт дегән бирәв һәққидә у яман көридиған сөзләрни қилиштур" дәйду.

Саһабиләрдин бири орнидин туруп: “Униң һәққидә ейтқанлирим раст болсичу?” дәп сорайду, пәйғәмбәр әләйһиссалам униңға жавап берип: “Униң һәққидә ейтқанлириң раст болса, униң ғевитини қилған болисән, навада униң һәққидә ейтқанлириң ялған болса, униңға қара чаплиған болисән” дәйду ***(Имам Муслим ривайити).***

Бирәвниң алдида ейтилса, у рәнжип қалидиған сөзләрни у йоқ йәрдә ейтиш униң ғевитини қилғанлиқтур, буниңға бенаән, бирәвниң чирай-шәкли, қияпити, нәсәби, миллити, әхлақи, жүрүш-туруши, жути вә униң өзигә мунасивәтлик болған һәр қандақ нәрсә һәққидә, у йоқ йәрдә ейтилған яман сөзләр әлвәттә ғевәт қатариға кириду. Сөз еғиздин чиқмаста адәм уни башқурған билән, еғиздин чиқип кәткән сөзи адәмни башқуриду. Җүмлидин ғевәт, шикайәтму еғиз яки йезиқ арқилиқ тарайдиған бузғунчилиқ характердики сөз-чөчәк, иғва, питнә-пасат болуп, у инсанийәт дуниясини булғап, мәнивийәтни зәһәрләйдиған алвасти хатактерлик кесәл – мәнивий рактур. Шуниң үчүн ата-анилар балилириниң сөз вә һәрикәтлирини һемишәм күзитип, түзитиш берип туруши вә өзлириму балиларниң тәрбийәсигә тәсир көрситидиған сөзләрдин һәр заман тилни сақлиши лазим.

Диний вә миллий кимликни қоғдаш

Көп сандики ата-анилар балиларниң өзлири мәнсүп болған дин вә миллити билән иптихарлинип, өзлириниң диний вә миллий кимлигини қоғдаш ишини тәрбийәгә һаҗәт болмастин, өзлигидин қолға келидиған қиммәт қараш дәп ойлап қалиду. Амма һәқиқәт шуки, иш һәргизму улар ойлиғандәк оңай әмәс; балилар пәқәт исламий әхлақ бойичә һәр тәрәптин мукәммәл йетиштүрүлгәндила, өзлириниң диний вә миллий кимлигиниң қәдир-қиммитини һис қилалайдиған бу иккисини җан тикип қоғдайдиған болуп йетилиду.

Реаллиқта көрүватимизки, аилә тәрбийәси яхши болмиған, исламий әхлақтин несивә алалмиған бир қисим яшлар өзлириниң вуҗудида бар болған қиммәтләрни билмәстин яки аддий саниғанлиқтин, башқа диндикиләрниң вә башқа милләтләрниң мәдәнийитигә өзлирини атиду; қисқиси, уларда өзлириниң кимлигини һис қилиш вә қоғдаш дәйдиған чүшәнчә әсла тепилмайду.

Пасатчилиқ һаятлиқниң һәммә саһалиридә умумлашқан, диний вә миллий қиммәт қарашларға қилиниватқан һуҗумлар һәммила йәрдә тохтимай давам қиливатқан, әхлақий җәһәттин бузулушниң түрлүк васитилири кәң тәшвиқ қилиниватқан, яшларда әхлақсизлиқ билән имансизлиқ баш көтәргән, нарисидә балилар динсизлиққа зорлиниватқан мошу дәвирдә, балилиримизни қандақ қилип өзиниң миллий вә диний кимлиги билән пәхирлинидиған қилип тәрбийәләп чиқалаймиз?

Бу, һәр бир ата-ана баш қатурушқа тегишлик муһим бир мәсилә. Ундақта, биз қандақ қилишимиз керәк? Әлвәттә динимизға қайтишимиз, чарини динимиздин издишимиз, ислам әхлақи билән толуқ қураллинишимиз шәрт. Мундин он төрт әсирдин көпрәк вақит илгирики заманларда әхлақий, етиқадий, иҗтимаий вә сәясий җәһәтләрдин бузулуп, шу вақиттики дунияниң әң ахирида қалған, һәтта милләт қатаридин саналмаслиқ дәриҗисигичә йетип қалған әрәп миллитини чарәк әсиргә йәтмәйдиған азғина бир вақит ичидә, әхлақ-пәзиләттә, дин-диянәттә, инсап-адаләттә дуния хәлгигә үлгә болалайдиған бир милләткә өзгәрткән ислам дини бизни вә әвлатлиримизниму өзлириниң диний вә миллий кимлигидин иптихарлиқ һис қилидиған, бу иккисини җан тикип қоғдашни вә бу йолда бәдәл төләшни өзлири үчүн шәрәп билидиған, диянәтлик вә ирадилик инсанлардин қилип, йетиштүрүп чиқишқа әлвәттә қадирдур. Ундақта, бизниң бирдин бир чиқиш йолимиз өзимизни вә әвлатлиримизни пәйғәмбиримиз һәзрити Муһәммәд әләйһиссалам елип кәлгән динниң әхлақий принциплири билән тәрбийәләп йетиштүрүштин ибарәттур. Бизниң динимиз бизни шан-шәрипимизгә вә күч-қувитимизгә қайтидин ериштүрүшкә әлвәттә қадирдур.

Мусулманлар, җүмлидин биз уйғурлар ислам билән иптихарлинип, униң йолида изчил жүргән заманлиримизда, әзиз вә қудрәтлик болуп яшиған, һәттә дөләтләрни қурған едуқ; қачаники, динимизниң роһидин жирақлаштуқ, хурапатларни дин дәп санидуқ, нәпси аваригәрчилигимизни динимиздин әла көрдуқ, шундин бери биз хорлуққа вә аҗизлиққа йүзләндуқ. Бу орунда иккинчи хәлипә Өмәр ибни Хәттаб рәзийәллаһу әнһуниң мону сөзини нәқил кәлтүрүп өтүш билән купайилинимиз, у мундақ дегән: “Биз ислам билән

иззәт-һөрмәт тапқан қовуммиз, қачаники, иззитимизни униңдин башқисидин издимәкчи болсақ, Аллаһ бизни хар қилип қойиду”.

Заманниң өзгиришигә әгишип тәрбийәниң усуллириму өзгирип туруш мүмкин; амма ислам тәрбийәсиниң принциплири қәтъий өзгәргини йоқ, у та қиямәткичә күчкә егә. Шуңа биз балиларни исламий әхлақ даирисидә тәрбийәләп чиқиш йолида заманимиздики әң заманивий усул-чариләрни қоллинишни қолдин бәрмәслигимиз лазим. Төртинчи хәлипә Әли ибни Әбуталиб рәзийәллаһу әнһуниң: “Балилириңларни тәрбийәләштә, силәр тәрбийәләнгән усулғила йөлинивалмаңлар, чүнки улар силәрниң заманиңларға охшимайдиған заманда туғулди” дегән сөзи немидегән тоғра ейтилған.

Бу сөз шуни ипадиләйдуки, ислам тәрбийәсиниң принциплири өзгәрмәйду, амма усул вә чарә-тәдбирләр заманға қарап өзгирип туриду; мусулман адәм заманниң әң илғар усуллиридин пайдилишқа тегишлик, мәсилән: өтмүшәрдә балиларға телевизор көрүш, гезит-журнал оқуш, интернет қоллиниш қатарлиқ ишларда чәк қойдиған бир тәрбийә усулиға һаҗәт йоқ еди, чүнки у заманларда бу дегәнлиримиз һәм йоқ еди. Һазирқи учур васитилирини қоллиништин балиларни мутләқ тосаш тоғра болмиғандәк, уларни назарәтсиз, әркин қоюп бериш техиму тоғра әмәс. Шуңа бу мәсилидә заманға мунасип, оттура һал йол тутушқа тоғра келиду.

Балилиримизни өзлириниң диний вә миллий кимлиги билән иптихарлинидиған вә бу иккисини қоғдаш йолида барлиғини тәғдим қилидиған қилип тәрбийәләп чиқишимиз үчүн авал өзимиз уларға яхши үлгә болуш, нәсиһәт қилиш, тәсирлик қиссиләрни оқуп бериш билән бир вақитта, төвәндикиләрни қилишимиз лазим:

1. Балилардики мусулман әмәс милләтләрни дораш вә уларни өзлиригә үлгә қиливелиш еқимиға қарши әмәлий тәрбийә елип бериш; пәйғәмбәр әләйһиссалам мусулман әмәсләрни дорашниң хәтиридин агаһландуруп: “Кимки өзини башқа бир қовумға охшитивалидикән, у шу қовумдин болуп кетиду” дегән ***(Әбудавуд: 4031- һәдис)***. Амма мусулман әмәс милләтләрдин үгинишкә тегишлик нәрсиләрму бар.

Мусулман әмәсләрдин немиләрни үгинимиз?

Биз мусулман әмәс милләтләрниң пән-техникисини, илим-мәрипитин, оқуш вә үгинишкә болған қизғинлиғини, шундақла уларниң вақитқа риайә қилиш, сөзидә туруш, муамилидә сәмимий болушқа охшаш инсаний әхлақини үгинишимиз лазим. Пәйғәмбәр әләйһиссалам: "Һекмәт мусулманниң жүтүрүп қойған нәрсисидур, уни нәдин тапса елишқа әң һәқлиқтур" дегән ***(Ибни Маҗә вә Тирмизи ривайити).*** Әрәп тилидики "Һекмәт" сөзи: "Тоғра иш, тоғра сөз вә пайдилиқ илим" дегән мәналарни билдүриду. Мусулманлар инсанийәткә пайдилиқ болған һәр қандақ илим-мәрипәтни, һүнәр-кәсипни вә тоғра ишларни нәдә болса тепип үгинишкә вә қилишқа буйрулған.

2. Балилардики өзи мәнсүп болған диндин жирақлишиш, өз Вәтинини сөймәслик вә өз миллитигә мәнсүп болуштин өзини қачуруш қатарлиқ роһий илләтләргә хатимә бериш йолида йетәрлик чарә-тәдбирләрни қоллинип тришчанлиқ көрситиш.

3. Балилар арилишидиған, биллә ойнайдиған вә биллә оқуйдиған яки биллә ишләйдиған достлирини күзитип, балиларни диянәтсиз, әхлақсиз достлардин жирақ тутуш лазим. Чүнки мундақ достлар балиларни бузуп қойиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам бу мәнани интайин есил бир тәбир билән ипадиләп мундақ дегән: "Яхши дост билән яман достниң мисали ипар сатқучи билән төмүрчиниң мисалиға охшайду; ипар сатқучиниң йениға барсиңиз у сизгә ипар бериду яки униңдин сетивалисиз яки һеч болмиғанда униңдин ипарниң хушбуйини пурайсиз; төмүрчиниң йениға барсиңиз у басқан көрәк кийимиңизни көйдүрүп қойиду яки униңдин бәтбуй сесиқ пурақни пурайсиз"***(Имам Муслим ривайити)***. Әҗдатлиримизму: "Қазанниң қешиға бармаң қариси жуқар, яманниң йениға бармаң баласи (яliси) жуқар" дегән һекмәтни қалдуруш арқилиқ әвлатлирини яман адәмләр билән дост болушниң хәтәрлиридин агаһландуруп кәлгән.

4. Балиларға һаятни әсли маһийити бойичә тоғра чүшәндүрүш. Бәзи ата-анилар балиларға "Яқ" дейишни билмәйду, немә сориса шуни һазирлап бериду, һәттә чекидин ашуриветиду. Мундақ қилиш балилар үчүн зиянлиқ болуп, улар "Немини халисам еришәләймәнғу" дегән үмүт билән өсүп йетилгәнликтин, һаятлиқниң

қийин синақлириға дуч кәлгинидә асанла бәл қоюп берип, аддий бир қийинчилиқ алдида йеңилип қалиду. Шуңа, балиларни бәзидә сориған нәрсилиридин вақитлиқ мәһрум қилишму тәрбийә усуллиридин бири санилиду. Шуниң үчүн балиларға һаятлиқниң раһәт вә җапалирини, оңайлиқ вә қийинчилиқлирини кичигидин билдүрүп меңиш керәк; қисқиси, балиларға һаятлиқниң реаллиқлирини чүшәндүрүш вә һаятлиққа тоғра муамилә қилишни үгитиш керәк.

5. Қиз-оғул балиларниң һәр бирини һаятлиқта өзлиригә мунасип мәсъулийәтләрни өтәшкә адәтләндүрш. Чүнки, балиларни асраш баниси билән уларни ишқа салмаслиқ яки үстигә мәсъулийәт артмаслиқ бир хаталиқтур. Балиларни кейинчә, қийнилип қалмисун дегән ата-ана уларни кичигидин мәсъулийәтләрни орунлашқа адәтләндүрүш лазим.

6. Учур васитилириниң сәлбий тәрәплиридин сақлинишни үгитиш. Балиларға бу мавзуда әң дәсләп үгитишкә тегишлик болғини һалал-һарам мәсилисидур. Уларға кичигидинла һарамдин қечиш, телевизорлардики әхлақсиз көрүнүшләргә, гезит-журналлардики йеримялиңач рәсимләргә қаримаслиқ, әхлақни бузидиған муһәббәт һекайилирини оқумаслиқ һәққидә алаһидә тәрбийә берип, уларниң мейисигә шуни сиңдүрүш вә шундақ адәтләндүрүш керәк. Шу ениқки, балиларни учур васитилиридин вә телевизор көрүрштин, интернеткә киришкә мутләқ тосаш яхши әмәс, һәм тосқилиму болмайду. Пәқәт бу нәрсиләрниң пайдилиқ тәрәплиридин пайдилинип, сәлбий тәрәплиридин жирақ турушни үгитиш әң тоғрисидур.

7. Балиларға вақитни қәдирләшни, өзлириниң талантлирини оттуриға чиқиришни вә бош вақитлирини пайдилиқ ишлар билән толдурушни үгитиш; әҗдатлиримиз “Сағлам тәндә сап әқил” дәп тоғра ейтқан. Балиларни бош вақитлирини пайдилиқ тәнтәрбийә оюнлири вә мәшиқлири билән өткүзүшкә адәтләндүрүш зөрүр. Чүнки балилар өзлиридики запас энергияни сиртқа чиқиришни халайду; улар бу энергияни пайдилиқ ишларға чиқармиғанда, һарам ишларға чиқиридиған болуп қелиши мүмкин. Шуңа улар һарамға көзини ечиштин авал ата-ана уларниң көзини һалал вә пайдилиқ ишларға ечиши лазим.

Балилар аилидә ата-анисиниң жүрүш-турушлиридин тартип һаяҗанлиниш, һиссиятқа берилиш, сөйүнүш, нәпрәтлиниш, ич

ағритишқа қәдәр пүтүн өзгиришләрни күзитиду вә әйнән тәқлит қилишқа тиришиду.

Шуниң билән балилар ата-анисиниң наһәқчиликкә қарши туруш, залимлардин нәпрәтлиниш, үлгилик кишиләрни махташ вә уларни һөрмәтләш, йоқсулларға ич ағритиш, тоғра сөз қилиш, һәқиқәтни қоғдаш қатарлиқ барчә хисләтләрни үгиниду вә шу бойичә йетишиду. Ата-анилар яхши иш вә яхши сөз қилишта балилириға үлгә болуш билән билләуларға вижданий дәрисләрни берип, алди билән Аллаһ тааладин қорқушни, наһәқчиликкә қарши турушни, һәқни дадил сөзләшни, йоқсулларға вә житимләргә һисдашлиқ қилишни, қолидин кәлсә ярдәм қилишни сөз билән вә ибрәтлик қиссиләрни оқуп бериш билән үгитиш лазим. Шундақ қилғандила, балиларни вижданлиқ вә мәсъулийәтчан қилип йетиштүрүп чиққили болиду.

Компьютер, интернет вә янфун назарити
Балиларниң компьютер вә интернет ишлитиши

Компьютер билән интернетниң турмушимизға елип кәлгән оңайлиқлирини санап түгәткили болмайду. Шундақла компьютер оюнлири балиларниң зеһнини ечиш, һәр хил мәлуматларға егә қилиш, издиниш роһини ойғитиш җәһәтләрдин техникилиқ бир мөҗизә сүпитидә қобул қилинған болсиму, йәнә бир тәрәптин балиларниң компьютер вә интернеткә һәддидин артуқ көп берилип кетиши, уни ата-аниниң назаритисиз қоллиниши вә керәксиз ишлар үчүнму қоллиниши нәтиҗисидә, писихик вә иҗтимаий мүшкүллүкләр оттуриға чиқмақта. Болупму мәктәп йешидики балиларниң әхлаққа уйғун кәлмәйдиған тор бәтлиригә кириши, қорқунучлуқ вә уруш фильмлирини көрүши, күн бойи компьютерниң алдида олтуривелиши нурғунлиған болумсизлиқларға йол ачмақта.

Ундақта қандақ қилиш керәк?

Балиларни компьютер вә интернет ишлитиштин мутләқ чәкләш билән мәсилә һәл болмайду, бәлки буниңдин башқа қийнчилиқлар оттуриға чиқиду. Шуңа балиларни компьютер вә интернет ишлитиштин мутләқ чәклимәстин вә назарәтсизму қоюп бәрмәстин, уларни назарәт қилиш керәк, бу мавзуда төвәндикиләрни тәвсийә қилиниду:

1. Алди билән балиларға копьютер вә интернетниң пайда-зиянли-

ри тоғрилиқ йетәрлик мәлуматларни бериш, бу иккисини һәддидин артуқ көп ишлитишниң хәтиридин уларни агаһландуруш, әдәп-әхлаққа уйғун кәлмәйдиған торларға киришниң гуна екәнлигини чүшәндүрүп уларни қайил қилиш, андин Аллаһ тааланиң уларниң барлиқ ашкарә вә йошурун ишлирини көрүп туридиғанлиғини билдүрүп, уларда Аллаһ тааладин қорқуш туйғусини йетилдүрүш лазим.

2. Балиларниң компьютер вә интернет ишлитиши үчүн мәхсус вақит бәлгүләп, шу вақитниң сиртида, уларниң компьютер вә интернет ишлитишини мәнъий қилиш лазим.

3. Балиларниң үгиниш қилиш, китап оқуш, ухлаш, компьютер ойнаш вә телевизор көрүш қатарлиқ күндилик иш-паалийәтлирини рәткә селиш үчүн балилар билән биллә мәхсус бир җәдвәл түзүш лазим. Җәдвәлниң тәртивидә балиларға компьютер ойнаш вә телиевизор көрүш үчүн бәлгүләнгән вақит уларниң үгиниш қилиш вақтидин илгири болуши лазим. Чүнки, навада уларға “Авал үгинишиңни қил, андин компьютер ойнашқа вә телевизор көрүшкә болиду” дейилсә, улар алдирап үгинишни йерим-ята қилип түгитиду.

4. Ата-ана балиларни назарәт қилиш вә уларниң немә қиливатқанлиғини билип, уларни күзитип туруш үчүн өзлири компьютер вә интернет ишлитишни үгиниши лазим. Чүнки ата-ана буни билмисә балиларниң ишлирини күзитәлмәйду, уларни назарәт қилалмайду.

5. Компьютерни балиларниң ятиғиға елип киришигә рухсәт қилмаслиқ вә уни өйдики һәммә адәм ишлитәләйдиған бир орунға орунлаштуруш һәмдә компьютерниң экранини һәммә киши көрәләйдиған шәкилдә очуқ тәрәпкә қаритип қоюш.

6. Ата-ана өзлири компьютер вә интернет ишлитиштә балилириға үлгә болуш лазим. Балиларға сәлбий тәсир беридиған шәкилдә қолланмаслиғи лазим.

Балиларниң янфун ишлитиши

Янфун әслидә хәвәрлишиш аппарати болсиму, яшлар вә өсмүрләрдә янфун хәвәрлишиштин көрә, көпрәк башқа мәхсәтләр үчүн ишлитилмәктә. Балилар немә үчүн янфун ишлитишкә қизиқиду?

1. Балиларниң техникилиқ йеңилиқлардин қандақ пайдилинишини билмәй туруп, бу йеңилиқларға интилиду.

2. Балилар адәттә янфунға өзиниң можутлиғини испатлаш қурали орнида қизиқиду.

3. Балилар өзлириниң ижтимаийлиғини янфун билән тәмин етишкә тиришиду; чүнки улар үчүн янфун болса, дост-ярәнлири болмисму болиду.

Бу мәсилини қандақ һәл қилиш керәк?

Янфун алақилишиш қурали болуп, униң турмушимиздики пайдилирини санап болғили болмайду. Балилар үчүн болса янфунниң иҗабий тәрәплириму бар, сәлбий тәрәплириму бар, амма сәлбий тәрәплири иҗабий тәрәплиридин көпрәк болмақта. Шуниң үчүн әң яхши чарә балиларға – әгәр еһтияҗ туғулса, алақилишиштин башқисиға яримайдиған аддий телефон (янфун) елип бериш вә кимләр билән хәвәрлишидиғанлиғини билип туруш үмүди билән пат-пат уларниң янфунини тәкшүрүп туруш лазим.

Һалал-һарам

Һалал-һарам мәсилиси бурундин тартип бар болған мәсилиләрниң бири болуп, каинатниң барлиқ ишлириға вә һаятниң мизаниға мунасивәтлик чоң мәсилидур. Аллаһ таала инсанни йәр йүзидә өзидин орунбасарлиқ вәзиписини җарий қилдуруш үчүн яратқан болуп, инсанға йейиш-ичиш, нәслини давам қилдуруш амиллири, бәхитлик һаят кәчүрүшниң чарилири қатарлиқ яшашниң пүтүн васитилирини толуқлап бериш билән биллә яшашниң қанун-принциплириға үгәткән. Аллаһ тааланиң һекмити инсан уруғини йәр йүзигә тарқитип, уларниң һаятиға вә бәхит-саадитигә капаләтлик қилидиған мәзкүр қанун-принциплирини бәлгүләшни тәқәзза қилған болуп, Адәм әләйһиссалам билән аяли Һәввани җәннәттин йәр йүзигә чүшүрүштин авал бу иккисини һалал-һарам билән синиған. Бу синақ әмәлийәттә уларға һалал-һарамни үгитиштики тунҗа мәшиқ еди. Шуниң билән уларға һалал-һарамниң пәлсәпәсини билдүргән. Демәк, һалал-һарам мәсилиси Адәм әләйһиссалам билән Һәвва иккиси җәннәттики вақтидила башланған.

Балиларға ақ-қарини пәриқ етиш йешиға (6-7 яшларға) кириши

биләнла уларға һалал-һарам мәсилисини аддий мәнадә чүшәндүрүш керәк. Һалал – мәйли гәп-сөз вә пикир-етиқатта болсун, Аллаһ таала тәрипидин рухсәт қилинған, шәриәттә чәкләнмигән нәрсиләрни вә ишларни көрситиду.

Һарам – Аллаһ таала тәрипидин кәскин буйруқ билән чәкләнгән ишлар вә нәрсиләр болуп, йемәк-ичмәкләрдә, гәп-сөз вә пикир-етиқатта, шундақла иш-һәрикәтләрдә ипадилиниду.

Йемәк-ичмәкләрдики һалал

Йемәк-ичмәкләрдики һалал – өзи пак, тән саламәтликкә зийини болмиғанлиғи үчүн динимиз истимал қилишқа рухсәт қилған нәрсиләрни көрситиду, мәсилән: мусулманлар истимал қилип келиватқан һалал йемәкликләр вә һалал ичимликләргә охшаш.

Йемәк-ичмәкләрдики һарам

Йемәк-ичмәкләрдики һарам – пак әмәслиги вә тән саламәтликкә зиянлиқ болғанлиғи сәвәплик динимиз истимал қилишни чәклигән нәрсиләрни көрситиду, мәсилән: чошқа гөши, һарақ, тамака, қан, өзи өлүп қалған малниң гөши… қатарлиқларни истимал қилиш, кишиниң һәққини йейиш вә башқиларға охшиған һарамлар.

Һалал билән һарамни билишниң әһмийити

Һалал билән һарамниң пәрқини айриш, немиләрниң һалал вә немиләрниң һарам екәнлигини билиш һәр бир мусулман үчүн пәриз әйиндур. Пүтүн ишларда һалал-һарамниң пәрқини айриш вә һалал ишларда һалал-һарамниң пәрқини айрш вә һалал ишлар даирисидә иш көрүш мусулманлиқниң тәливи болғинидәк, йемәк-ичмәкләрдә һалал-һарамни илғаш толиму әһмийәтликтур. Пәйғәмбиримиз Муһәммәд әләйһиссалам һарамни һалал орнида истимал қилғучиларни дозақ билән тәһдит қилип мундақ дегән: “Һарамдин озуқлинип өскән һәр бир гөш (бәдән) дозаққа әң һәқлиқтур” ***(Имам Әһмәд ривайити).*** Аллаһ таала Қуръан кәримдә: “Әй иман ейтқан затлар! Биз силәрни рисқландурған һалал нәрсиләрдин йәңлар” дәп көрсәткән ***(Бәқәрә сүриси, 172- айәт).***

Һарамниң түрлири

Һарам икки түрлүк болуп, улар төвәндикичә:

1. Өз затида һарам нәрсиләр, мәсилән: һарақ ичиш, чошқа гөшини йейиш, қимар ойнаш, ата-анини қахшитиш дегәнләргә охшаш һарамлиғи Қуръан кәрим вә сәһиһ һәдисләр арқилиқ кәскин бәкитилгән ишлар.

2. Һарамға елип баридиғанлиғи сәвәплик униңға йеқинлишиш һарам қилинған ишлар, мәсилән: һарақ ичилгән сорунда олтуруш, ят әрләр билән ят аялларниң ялғуз учришиши дегәнгә охшиған һарамға сәвәп болидиған ишлар. Чүнки һарақкәш билән дост болуш адәмни һарақкәшликкә, ят аял билән ялғуз учришиш зинаға елип баридиған ишларниң башланмисидур.

Һалал-һарам принциплири

1. Пүтүн шәйъиләр әсли етибари билән һалалдур. Пәқәт һарамлиғи Қуръан кәрим вә сәһиһ һәдисләрниң дәлилири билән кәскин бәкитилгән нәрсиләрла һарамдур.(бу йемәк-ичмәк, гәп-сөз, иш-һәрикәт вә пикир-етиқат қатарлиқларниң һәммисини өз ичигә алиду).

2. Һалал қилиш яки һарам қилиш пәқәт Аллаһ тааланиңла һәққи болуп, уни Қуръан кәрим билән сәһиһ һәдисләрла бәлгүләйду.

3. Билип туруп һаланни һарам яки һарамни һалал қиливетиш Аллаһ таалаға қарши чиққанлиқ болуп санилиду.

4. Һарам қилғанлиқниң асаси зияндур, йәни Аллаһ тааланиң қандақла бир нәрсини һарам қилғанлиғи униң инсанларға зиянлиқ болғанлиғи сәвәвидиндур.

5. Һалал-һарамдин беһаҗәт қилидиған нәрсиләр бар, мәсилән: Аллаһ таала җазанини һарам қилған болса, сода-сетиқни һалал қилған; палчиларниң йениға беришни һарам қилған болса, истихарә қилишни буйруған; зинани һарам қилған болса, некалинишни һалал қилған. Шуниңдәк, һәр бир һарамниң бәдилигә бирәрдин һалални бәлгүләп бәргән.

6. Һарамға жирақтин яки йеқиндин сәвәп болидиған ишларниң һәммиси һарамдур. Шуңа намәһрәмгә тикилип қараш, аялларниң

ечилип очуқ-ашкарә жүрүши, ят әр билән ят аялниң ялғуз учришиши қатарлиқлар зинаниң муқәддимилиридин саналғанлиқтин һарам қилинған. Һарақ содиси қилиш, җазанигә аричилиқ қилиш, парихорлуққа васитә болуш, тонуштуруп қоюш, көрситип қоюш қатарлиқ ишларму бу түрдики һарамларниң җүмлисидиндур.

7. Һелә ишлитиш һарамдур; һелә ишлитип яки һарамниң намини өзгәртип һалал қиливелиш әң чоң гунлардин санилиду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам буни баян қилип: “Кейинчә мениң үммүтүмдин бир гуруһ кишиләр һарақни башқа исим билән атап уни һалал санайду” дегән ***(Ибни Маҗә: 4020- ћәдис).***

Һазирқи заманда пәйғәмбәр әләйһиссаламниң алдин бәргән хәвәрлири тамамән әмәлгә ашқан. Кишиләрниң һарақни һәр хил исимлар билән атавалғанлиғи, җазанини пайда, парини совға дәп өзгәртивалғанлиғи буниң мисали.

8. Нийәтниң дуруслиғи һарамни һалал қилмайду, чүнки ислам дини мәхсәт қанчилик муқәддәс болуп кәтсун, униңға йетидиған йолларниң вә чарә-тәдбирләрниң шунчилик дуруслуқ билән елип берилишини тәләп қилиду.

Әскәртиш: Һалал-һарам мавзусида, һазирқи заманда йезилған әң илғар идеялик вә әң ишәшлик китап Әзһәрий доктор Абдулъәзиз Рәһмитулланиң қәлими билән һазирқи заман уйғур тилида нәшир қилинған “Исламдики һалал-һарам” намлиқ китавидур. Китап наһайити тәпсилий вә мукәммәл чиққан. Һалал-һарам мавзусида издәнмәкчи болғанларға бу китапни вә авторниң “Исламда һалал-һарам вә мусулманлар үчүн чәкләнгән ишлар” намлиқ әсәрини тәвсийә қилимиз.

Иҗтимаий әдәп-әхлақлар

Балиларға исламниң иҗтимаий әдәп-әхлақ қаидилирини вә миллий әнъәнилиримиздин болған қаидә-йосунлиримизни үгитиш толиму муһим. Чүнки инсанлар өзи ялғуз яшап өтәлмәйдиған, башқилар билән арилишип яшайдиған иҗтимаий вә мәдәний мәхлуқ болғанлиқтин, улар башқилар билән барди-кәлди қилиш, муамилә қилиш вә чиқишип өтүшниң динимизда көрситилгән қаидә-йосунлирини үгинишкә муһтаҗдур.

Мусулман адәм оқуған намизи вә тутқан розиси биләнла му-

сулман саналмайду, бәлки жүрүш-туруши, гәп-сөзи, башқиларға муамилә қилиши қатарлиқ тәрәпләрниң һәммисидә дурус вә тоғра болғандила андин һәқиқий мусулман болалайду. Инсанларниң ижтимаийлиғи аилисидин башлиниду, чүнки аилә уларниң тунжа мәктивидур. Әһвал шундақ екән, ата-ана балилириниң ижтимаий җәһәттики әдәп-әхлақиғиму мәсъулдур. Ата-ана бу мәсъулийәтни орунлиши үчүн авал өзлири ижтимаий мунасивәтләрдә әдәп-әхлақлиқ вә қаидә-йосунлуқ болуш шәрттур. Чүнки әждатлиримиз “Қазанда немә болса, чөмүчкә шу чиқиду” дегән һекмәтни қалдурған. Ата-ана өзидә болмиған әдәп-әхлақларни балилириға қандақму берәлисун? Ата-анилар өзлирини бу җәһәттә толуқ йетиштүргәндин кейин, балилириға үлгә болған һалда, уларни кичигидин шундақ йетиштүрүши лазим. Уларниң балилирини бу әдәп-әхлақларға адәтләндүрүш йолида тартқан җапалири, көрсәткән чидам-ғәйрәтлири һәм сәвирчанлиғи һәргиз бекарға кәтмәйду; улар балилири үчүн сиңдүргән бу әҗирлириниң мукапатини авал мошу дунияда, андин ахирәттә толуғи билән көриду.

ИЖТИМАИЙ ӘДӘП-ҚАИДИЛӘР

Ижтимаий әдәп-қаидиләрниң муһимлири төвәндикичә:

1. Йемәк-ичмәк әдәплири
2. Салам бериш әдәплири.
3. Меһмандарчилиқ әдәплири.
4. Чақчақ қилиш әдәплири.
5. Кесәл йоқлаш әдәплири.
6. Чүшкүрүш вә әснәш әдәплири
7. Кийиниш әдәплири.
8. Иҗазәт сораш әдәплири.
9. Сөз қилиш әдәплири.
10. Тәбрикләш әдәплири.
11. Тәзийә билдүрүш әдәплири.
12. Әр-аял муамилисидики әдәпләр.

БАШҚИЛАРНИҢ ҺӘҚ-ҺОҚУҚЛИРИ

Башқиларниң һәқ-һоқуқлириға мунасивәтлик асаслиқ әдәпләр төвәндикичә:

1. Ата-аниниң һәққи.
2. Уруқ-туққанларниң һәққи.
3. Хошниларниң һәққи.
4. Муәллимниң һәққи.
5. Дост-бурадәрләрниң һәққи.
6. Чоңларниң һәққи.
7. Ажизларниң һәққи.

Жуқуридикиләрниң ичидин күндилик турмушта әң көп учрайдин төвәндикиләр үстидә тохтилимиз:

1. Йемәк-ичмәк әдәплири.
2. Меһмандарчилиқтики әдәпләр.
3. Әр-аял оттурисидики ортақ әдәпләр.
4. Балиларға үгитиш зөрүр болған сөзләр.
5. Әтигән-ахшамлиқ зикир-дуалар.
6. Һәр хил мунасивәтләрдә оқулидиған дуалар

Йемәк-ичмәк әдәплири

Йемәк-ичмәк бизниң күндилик һаятимизда кам болса болмайдиған еһтияжлиримиздин бири болуп, униң мәхсус әдәп-әхлақлири бар. Дунияда һәммә жанлиқ йемәк-ичмәккә муһтаж болғандәк, инсанму йемәк-ичмәккә муһтаж. Амма мусулман адәмниң йемәк-ичмәктики өзгичилиги ислам тәлимати бойичә болиду. Чүнки мусулман адәм алған һәр бир нәпәсидә, йегән һәр бир лоқмисида, ейтқан һәр бир сөзидә вә қилған һәр бир ишида ислам тәлимати бойичә иш көрүшкә буйрулған.

Дунияда пүтүн жанлиқлар үчүн йәп-ичиштин мәхсәт қосақни тойғузуш болса, мусулман адәм үчүн қосақни тойғузушла әмәс, бәлки бәдәнниң һәққини ада қилип, күчлинип дин вә дунияллиқ ишлирида Аллаһ тааланиң әмир-пәрманлирини орунлашни давамлаштуруштин ибарәттур. Шуңа мусулманниң бу мәхсәт билән йәп-ичиши ибадәтниң орнида туриду.

Йемәк-ичмәк һәққидики умумий әдәпләр

1. Дәстиханға келиштин авал икки қолини пакиз жуюш; чүнки қол микроблар билән әң көп учришип туридиған әза болғанлиқтин, қолларни жумастин бир нәрсә йемәслик вә тутмаслиқ лазим; бу тән саламәтликни сақлаш қурали болуштин авал, динимизниң әмри вә ислам мәнданийитидур.

2. Дәстиханда көпрәк адәм биллә олтуруп тамақ йейишкә тиришиш лазим, чүнки пәйғәмбәр әләйһиссалам өзи ялғуз тамақ йейишни яқтурматти вә мундақ дәтти: “Таамларниң әң яхшиси бир таваққа көп адәм қол узитип йегән таамдур” ***(Әбу Нәим ривайити).***

3. Тамақ йейштин бурун, бисмиллаһир рәһманир рәһим дейиш. Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Силәр тамақ йемәкчи болғиниңларда, бисмиллаһ дәңлар, навада буни дейишни унтуп қалған болсаңлар (тамақ йейиш җәриянида болсиму) авал вә ахир бисмиллаһ дәңлар” ***(Әбу Давуд: 3767- һәдис).***

Тамақтин бурун оқулидиған дуа: “Аллаһуммә бәрик ләнә фимә рәзәқтәнә вәқина әзабәннар бисмиллаһи” (Әй Аллаһ! Бизгә ата қилған рисқиңға бәрикәт бәргәйсән вә бизни дозақ азавидин сақлиғайсән, Аллаһниң нами билән башлаймән).

4. Тамақни оң қол билән йегин; бир һәдистә “Шәйтан сол қоли билән йәйду” дәп кәлгән ***(Муслим: 2020- һәдис).*** Пәқәт оң қолида өзриси болғанларла сол қоли билән йесиму болиду.

5. Тамақни өзиниң алдидин йейиш; пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Әй оғлум! Бисмиллаһ дегин вә оң қолуң билән алдиңдин йегин” дегән ***(Бухари вә Муслим ривайити).***

6. Тамақтин толуқ пайдилиниш; йәни нәрсә йәргә чүшүп кәтсә, уни тазилаветип йейиш керәк. Чүнки йәргә чүшүп кәткән йемәкликни алмаслиқ уни хорлиғанлиқ вә исрап қилғанлиқтур, пәйғәмбәр әләйһиссалам бу һәқтә: “Силәрниң бирәр лоқма йемәклигиңлар йәргә чүшүп кәтсиму, уни тазилап йәңлар, уни шәйтанға қоюп бәрмәңлар” дегән ***(Муслим: 2034- һәдис)***. Ешип қалған тамақни ташлаветиш чоң исрапхорлуқ болуп, гунайи еғирдур. Шуңа тамақни йәп болалиғичилик етиш керәк, әгәр көп әтсә чоқум башқиларниму чақирип биллә йейиш керәк.

7. Қосақ ачмиғичә тамақ йемәслик вә йегәндиму бәк тойғузмастин дәстихандин туруп кетиш лазим. Көп йейиштин семизлик келип чиқиду; семизликтин һәр хил кесәлликләр келип чиқиду. Бу тоғрисида пәйғәмбәр әләйһиссалам: "Биз шундақ қовумки, қосақ ачмиғичә тамақ йемәймиз, йесәк бәк тойғузивәтмәймиз" дегән. Әрәпләрдиму: "Ашқазан кесәлликниң өйидур, пәрһиз давалашниң бешидур" дәйдиған һекмәт бар.

8. Йемәкликини пүвдимәслик вә бир нәрсә ичиватқанда қачиға қайтурмаслиқ; пәйғәмбәр әләйһиссалам: "Тамақни совутуп йәңлар, чүнки қизиқ тамақта бәрикәт йоқ" дегән ***(Тәбәрани: 6209- һәдис).***

9. Тамақни яхши чайнап, алдиримай йейиш лазим.

10. Ашқазанни раһәтлитиш үчүн арқа-арқидин йемәстин, һәр бир лоқма арилиғида дәстихандикиләр билән параңлишиш яхши көрүлгән, амма ағзида тамақ бар чағда сөзләш яхши әмәс.

11. Тамақтин кейин, "Әлһәмду лиллаһ" дәп Аллаһ таалаға шүкүр қилиш вә тамақтин кейинки дуани оқуш[9].

12. Тамақтин кейин қолини жуюш вә чишларни тазилаш.

Әскәртиш:

1. Балиларни мүмкинқәдәр сирттики ашханилардин тамақ йейиштин вә магазинлардики тәйяр йемәкликләрни йейиштин тосаш лазим.

2. Балиларни достлириниң алдида өзи ялғуз бир нәрсә йемәсликкә, йегәндә һәммә баравәр йейишкә адәтләндүрүш лазим.

3. Балиларни анисидин соримастин тоңлатқудин өз алдиға бир нәрсә елип йемәсликкә адәтләндүрүш лазим. Чүнки бу бир әдәп болғандин сирт, соримастин йегәндә башқилар үчүн тәйярланған нәрсини йәп қоюши мүмкин.

4. Балилар дәстиханда бир-биригә йол қоюш вә өзи үчүн яхши көргәнни башқиси үчүнму яхши көрүш адитини үгитиш керәк; мундақ қилиш үчүн авал ата-ана дәстиханда бу әхлаққа өзлири риайә қилиши шәрт.

Меһмандарчилиқтики әдәпләр

Мусулман адәм мәйли башқиларниң өйигә меһман болуп барсун, мәйли башқиларни өйигә меһманға чақирсун, дәстихан вә зияпәт әдәплиригә риайә қилиши вә балиларниму шундақ тәрбийәлиши керәк; мундақ илсамий әдәп-әхлақлар меһманлар вә саһипхан оттурисидики сөйгү-муһәббәтни ашуриду, бу әдәпләрниң бәзиси төвәндикичә:

1. Меһманни очуқ чирай билән қизғин қарши елип, әң камалий еһтирам билән һөрмәтләш пәриздур. Пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Кимки Аллаһқа вә ахирәткә иман ейтқан екән, меһманни һөрмәт қилсун!” дегән ***(Бухари: 3511; Муслим: 2065).***

2. Меһманға қизғин параң селип бериш вә көңлини елиш.

3.Тамақ яки ичидиған нәрсә нөвәт билән келидиған боса, яшниң чоңлиғи яки мәртивисиниң жуқурилиғиға қаримай сорундики баш меһманниң оң тәрипидин башлаш керәк; пәйғәмбәр әләйһиссаламму қолидики мевини сол тәрипидики чоңларни қоюп, оң тәрипидики балиға авал бәргән.

4. Меһман йейишни тохтатмиғичә саһипхан йейиштин тохтимаслиғи вә һемишәм йейишкә тәшәббус қилип туруши лазим.

5. Меһманлардин чоңлар тамаққа еғиз тәгмигичә, өй егиси вә кичикләр йейишни башлимаслиқ керәк.

6.Тамақ йәватқанда бирәвниң алған лоқмисиға тикилип қараш қаттиқ әйип санилидиған иштур, шуңа еғизларға елиниватқан лоқмилардин көзләрни қачуруш керәк.

7. Ағзида тамақ бар туруп уни жүтивәтмәстин гәп қилишқа болмайду; гәп қилишқа зөрүрийәт болуп қалса, ағзини қоли билән тосап туруп сөз қилса болиду.

8. Дәстиханда меһманниң көңлини аяш вә униң һиссиятиға маслишиш лазим.

9. Чәйнәкниң жүмигидин, яки су қачисиниң ағзидин ичиш әйип санилидиған иштур, уни пиялиға қуюп ичиш керәк.

10. Дәстихан үстидә чишни колиғанда беваситә қолини тиқмастин, еғизини тосап туруп чиш колиғуч билән тазилаш керәк.

11. Тамақни әйипләш яки аз көрүштәк қилиқларни қилип, саһипханни хиҗил қилмаслиқ лазим.

Әр-аял оттурисидики ортақ әдәпләр

1. Намәһрәмгә тикилип қаримаслиқ

Аллаһ таала Қуръан кәримдә: "Мөмүн әрләргә ейтқинки, намәһрәмләргә тикилип қаримисун, әврәтлирини һарамдин сақлисун, мундақ қилиш улар үчүн яхшидур. Аллаһ таала һәқиқәтән уларниң қилмишлиридин толуқ хәвәрдардур; мөмүнә аялларға ейтқинки, намәһрәмләргә тикилип қаримисун, әврәтлирни япсун… " дәп әмир қилған ***(Нур сүриси, 30-31- айәтләр).***

Мәһрәм – әр яки аял үчүн өзиниң җориси вә өзи билән некайи бағланмайдиған йеқин туққанлири демәктәр. Намәһрәм – буларниң экси, йәни ят кишиләрдур. Аялларниң мәһрәмлири – униң ери вә өзи билән некайи бағланмайдиған әр туққанлиридур, улар: шу аялниң атиси, бовилири, тағилири, оғуллири, қериндашлири, қериндашлириниң оғуллири, қейин атиси, өгәй дадиси, қизлириниң әрлири, һәдә-сиңиллириниң әрлири вә балағәткә йәтмигән балилар қатарлиқлардур. Әрниң мәһрәмлири – униң аяли вә өзи билән некайи бағланмайдиған аял туққанлиридур.

Тикилип қараш билән адәттики қарашниң пәрқи

Тикилип қараш көпинчә шәһванийлиқ билән қарши тәрәпкә көз тикиш дегәнни ипадиләйду; амма адәттики қараш һәммимгә аян, униңдин қачқили болмайду. Пәйғәмбәр әләйһиссалам Әли ибни Әбу Талиб рәзийәллаһу әнһуға: "Бир қетимла қарисаң болиду, амма иккинчи қетим қарашқа һәққиң йоқ" дегән ***(Имам Тирмизи ривайити).***

Жуқуридики айәт инсанниң вижданиға беваситә хитап қилмақта, чүнки инсан өзиниң ички дуниясида қандақ хиялларниң кезиватқанлиғини билидиған йеганә мәхлуқаттур. Бу шу кишиниң өзи билән Аллаһ тааладин башқа һеч ким билмәйдиған әһвал. Аллаһ таала Қуръан кәримдә: "Инсан өз-өзиниң гувачисидур" дәйду ***(Қиямәт сүриси, 14- айәт)***. Шуңа инсан өзини идарә қилиши вә намәһрәмләргә (ят кишиләргә) тикилип қаримаслиғи лазим.

2. Намәһрәм билән ялғуз қалмаслиқ

Пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Ят әр билән ят аял мәһрәмсиз ялғуз қалмисун” дәп көрсәткән (Бухари вә Муслим ривайити). Мәйли әр, мәйли аял, һәр қандақ бир кишиниң өзиниң җориси яки некайи бағланмайдиған йеқин туққинининиң сиртида, ят бири билән хали йәрдә ялғуз қелиши исламда мәнъий қилинған һарам иштур. Бу аялларға ишәнмигәнликтин әмәс, бәлки уларни һәр түрлүк яман ақивәтләрниң йүз беришидин қоғдаш үчүндур, чүнки: “Инсан аҗиз яритилғандур” ***(Ниса сүриси, 28- айәт)*** йәни инсан нәпси хаһишиға хилаплиқ қилишта аҗиздур.

Йол қоюлған учришиш

1) Кишиләр көп йәрдә ялғуз учриши.

Әнәс ибни Малик рәзийәллаһу әнһу мундақ дегән: бир күни пәйғәмбәр әләйһиссаламниң йениға Мәдинилик аяллардин бири келивиди, пәйғәмбәр әләйһиссалам униң билән ялғуз сөзләшти вә униңға: “Аллаһниң нами билән қәсәмки, силәр Мәдиниликләр мән үчүн әң сөйүмлүк кишиләр силәр” деди ***(Бухари вә Муслим ривайити)***. Бу һәдис пәйғәмбәр әләйһиссаламниң бир топ җамаәтниң көз алдида ят аял билән учришип әһваллашқанлиғини ипадиләйду. Бу һәдистин, зөрүр болғанда қизларниң синипта башқа достлири бар йәрдә оғул савақдиши билән, аялларниң иш орунлирида яки базарда башқа инсанларниң алдида намәһрәм әр билән параңлишишиға рухсәт қилиниду дегәнлик чиқиду.

2) Көп әрниң ялғуз аял билән учришиши.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам мундақ дегән: “Бүгүндин башлап ери йенида болмиған аял билән йенида өзи билән йәнә бир яки икки әр болмастин һеч ким көрүшмисун”***(Муслим: 2173- һәдис).*** Имам Нәвәви бу һәдисниң чүшәндүришидә: “Бу һәдистә, яман нийәттә болуши мүмкин болмайдиған дәриҗидики ишәшлик җамаәт көздә тутулиду” дегән. Бу һәдистин, икки яки униңдин көп ишәшлик вә диянәтлик әрниң ялғуз аял билән учришиши вә сөзлишиши дурус дегәнлик чиқиду.

3) Намәһрәм әрниң бир топ аяллар билән ялғуз қелиши.

Бу, жуқуридики һәдисниң мәзмунидин чүшинилиду, чүнки мәнъий қилинғини ят әр билән ят бир аялниң адәм йоқ йәрдә ялғуз учришишидур.

3. Гуман қозғайдиған ишлардин сақлиниш

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң аяллиридин Сәфийә рәзийәллаһу әнһа мундақ дәйду: рәсулуллаһ етикапта еди; бир кечиси мән уни зиярәт қилиш үчүн бардим вә униң билән сөһбәтләштим, андин қайтиш үчүн орнумдин туривидим, рәсулуллаһ мениң билән сиртқа чиқти, шу чағда Мәдинилик әнсарилардин икки киши йолда кетивататти, улар рәсулуллаһни көрүп қәдәмлирини тезләтти. Рәсулуллаһ уларға: “Тохтаңлар, бу Сәфийәдур” девиди, улар: (қандақму силидин яман гуман қилимиз? Дегәнни ипадиләп) субһанәллаһ, я рәсулуллаһ! Дейишти, андин рәсулуллаһ уларға: “Шәйтан адәмдә гөш билән қанниң арисида жүриду, униң көңлүңларға бирәр яман гуман селип қоюшидин қорқтум” дегәндәк бир гәп қилди ***(Бухари вә Муслим ривайити).***

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң бу һәдиси мусулманлар үчүн әң әһмийәтлик дәристур; шуңа мәйли әр, мәйли аял һәр қандақ бир мусулман адәмниң өзиниң үз-абройини қоғдиши вә өзи һәққидә яман гуманға сәвәп болидиған иш-һәрикәт вә гәп-сөзләрдин жирақ турушы лазим.

4. Қистилаң җайлардин жирақ туруш

Пәйғәмбәр әләйһиссаламниң заманида мечитләрдә аялларниң сепи әрләрниң сепиниң кәйнидә еди, арисида тосақ йоқ еди. Пәйғәмбәр әләйһиссалам намаздин салам берип болуп, аялларниң бурун чиқивелиши үчүн азирақ олтуривелип андин орнидин туратти.

Пәйғәмбәр әләйһиссалам шу мәхсәттә йәнә: “Бу ишикни аяллар үчүн хас қилип қойған болсаққән” дегән ***(Әбу Давуд: 462-һәдис)***. Һазирму Мәдинә мунәввәрә шәһиридики мәсжиди нәбәви (пәйғәмбәр мечити) дә “Бабун ниса” (аяллар ишиги) дегән мәхсус ишик һелиһәм бар.

5. Йошурун вә ашкарә гунадин сақлиниш

Аллаһ таала Қуръан кәримдә: “Ашкарә вә йошурун гуналарни тәрк етиңлар, шубһисизки, гуна қилғучилар өз қилмишлири түпәйлидин жазаға тартилиду” дегән ***(Әнъам сүриси, 120- айәт)***. Аллаһ таала йәнә: “Ашкарә вә йошурун яман ишларға йеқин кәлмәңлар” дегән ***(Әнъам сүриси, 151- айәт)***. Һәр қандақ бир яман ишниң кишиләр көрәләйдиған ашкарә тәрипи болғинидәк, Аллаһ тааладин башқа һеч ким билмәйдиған йошурун тәрипиму болиду. Аллаһ таала жуқуридики айәтләрдә бизни ашкарә вә йошурун гуналарниң һәммисидин жирақ турушимизни тәвсийә қилиду. Шундақ бир груһ барки, көрүнүши ғубарсиз, амма һәқиқити әң вәһший җинайәтләрдур. Шуңа пәйғәмбәр әләйһиссалам: “Әмәлләр нийәтләргә бағлиқтур” ***(Бухари вә Муслим ривайити)*** дегән вә жүригигә ишарәт қилип туруп: “Тәқвалиқ мана бу йәрдә” дәп үч қетим тәкрарлиған ***(Бухари вә Муслим ривайити)***.

Балиларға үгитиш зөрүр болған сөзләр

Балиларға кичигидин үгитип адәтләндүрүш зөрүр болған әдәп-қаидиләрдин бәзиси төвәндикичә:

Бисмиллаһир рәһманир рәһим: һәр қандақ бир ишни башлаш алдида ейтилиду, мәнаси: Наһайити шәпқәтлик вә меһрибан Аллаһниң исми билән башлаймән” дегәнлик болиду.

Әссаламу әләйкум: бирәр мусулман билән учрашқанда дейилиду, мәнаси: “Силәргә аманлиқ болсун” дегәнлик болиду.

Вә әләйкум әссалам вә рәһмәтуллаһи вә бәрәкатуһу: салам қилған кишигә җавап қайтуруш үчн ейтилиду, мәнаси: “Силәргиму Аллаһниң аманлиғи рәһмити вә бәрикити болсун” дегәнлик болиду.

Ма ша Аллаһ: хошаллинарлиқ яки һәйран қаларлиқ бирәр ишни көргәндә ейтилиду, мәнаси: “Аллаһниң халиғини болиду” дегәнни билдүриду.

Ин ша Аллаһ: келәчәктә қилмақчи болған һәр қандақ иш үчүн дейилиду, мәнаси: “Аллаһ халиса… ” дегәнни билдүриду.

Субһаналлаһ: бир иштин тәәҗҗүпләнгәндә ейтилиду, мәнаси: “Аллаһ таала барлиқ нуқсандин пактур” дегәнлик болиду.

Әлһәмду лиллаһ: Аллаһ таалаға миннәтдарлиғини билдүрүш үчүн ейтилиду, мәнаси: “Аллаһқа шүкүр” дегәнлик болиду.

Аллаһқа аманәт: бирәрсини узатқанда ейтилиду, мәнаси: “Аллаһқа тапшурдум” дегәнлик болиду.

Рәхмәт, Аллаһ рази болсун: бирәвдин бирәр яхшилиқ көргәндә ейтилиду.

Һәммимиздин рази болсун: алдинқи тиләкни ейтқучиға җавап қайтуруш үчүн ейтилиду.

Җәллә җәлалуһу: Аллаһ тааланиң нами тилға елинғанда ейтилиду, мәнаси: “Аллаһниң шәни улуқтур” дегәнлик болиду.

Сәлләллаһу әләйһи вәсәлләм: пәйғәмбәр әләйһиссаламниң нами тилған елинғанда ейтилиду, мәнаси: “Аллаһ униңға рәһмәт қилсун” дегәнлик болиду.

Аллаһ ятқан йерини җәннәт қилсун!: бирәвниң вапат болғанлиқ хәвирини аңлиғанда ейтилиду.

Аллаһ шипалиқ бәрсун!: кесәл йоқлиғанда ейтилиду.

Мубарәк болсун: бирәр утуқ қазанған яки йеңи кийим кийгән, яки нәрсә сетивалған бирәр киши үчүн ейтилиду.

Иҗазәт сораш: бирәвниң өйигә кирмәкчи болғанда, ишикни силиқ қеқип, өй егисидин рухсәт сорап кириш.

Кәчүрүң: бирәр хаталиқ өткүзүп қойған адәм чирайлиқчә әпу сораш үчүн ишлитилиду.

Һеч вақиәси йоқ: кәчүрүм сориған кишигә җавабән тәбәссүм билән чирайлиқчә ейтилиду. **Хош, ләббәй:** Ата-ана яки устаз чақирғанда дейилиду.

Әлһәмду лиллаһ: чүшкүргәндә дейилиду.

Йәрһәмукәллаһ: чүшкүрүп: “Әлһәмду лиллаһ” дегән адәмгә дейилиду, мәнаси: “Аллаһ сизгә рәһмәт қилсун” дегәнлик болиду.

Аллаһ қолиңизға дәрт бәрмисун: тамақ йегәндә, тамақ әткән киши үчүн вә бирәр хизмәтни қилип бәргән киши үчүн ейтилиду.

Аллаһ асанлиқ бәрсун: қийинчилиқта қалған бирини көргәндә дейилиду.

Буниңдин башқа балиларға йәнә төвәндикиләрни үгитиш лазим:

1. Өйгә яки ишханиға яки қандақла адәм бар йәргә киргәндә яки чиққанда уларға салам бериш.

2. Өйдикиләрдин бирәрси өзиниң һожрисида бар вақитта униң йениға кирмәкчи болғанда, ишикни чекип рухсәт сорап кириш.

3. Бирәр сорунға барғанда икки кишиниң оттурисиға кирип олтуривалмаслиқ, бәлки уларниң оң яки сол тәрипидин орун елиш.

4.Үч киши бир йәрдә олтуриватқанда, уларниң бирини қайрип қоюп, йәнә бири билән пичирлашмаслиқ.

5. Һәр қандақ йәргә кирип-чиқишта яшта яки илимдә чоңларға йол бериш.

6. Йол жүргәндә ата-аниниң алдида маңмаслиқ, тамаққа улардин бурун қол узартмсалиқ.

7. Мечиткә яки қандақла бирәр сорунға барғанда яки бирәр меһманни күтүвелишқа чиққанда, чирайлиқ кийинип бериш.

8. Мечиткә киргәндә оң пути билән кириш, чиққанда сол пути билән чиқиш.

9. Өйгә киргәндә өйдә киши болсун яки болмисун салам қилип кириш.

10. Тамақтин илгири вә кейин қолини жуюш.

11. Тамақ йегәндә, бисмиллаһир рәһманир рәһим дәп йейиш.

12. Тамақни оң қоли билән йейиш.

13. Тамақни өзиниң алдидин йейиш, башқиларниң алдидики нәрсигә қол узартмаслиқ.

14. Башқилар билән биллә тамақ йегәндә тойған болсиму, дәстихандин туруп кәтмәслик, башқиларниң йәвелишини күтүш.

15. Ағзида тамақ бар туруп сөзлимәслик.

16. Тамақтин кейин бу ләззәтлик тамақларни ата қилған Аллаһқа шүкүр қилип дуа қилиш.

17. Қачисидики тамақни ашуруп қоймаслиқ.

18. Ата-анисиға жуқури аваз билән вақиримаслиқ, уларға һөрмәт билән силиқ муамилә қилиш.

19. Ата-аниға итаәт қилиш, уларниң буйруғиға бойсунуш.

20. Һаҗәтханиға киргәндә сол пути билән кириш вә иштанни түрүп кириш.

21. Һаҗәтханини пакиз тазилаветип, андин чиқиш вә оң пути билән чиқиш.

22. Һаҗәтханидин чиққандин кейин қолини совунлап пакиз жуюш.

23. Бирәв билән учрашқанда уни тонисун яки тонимисун униңға салам бериш.

24. Вақитни бекарға өткүзмәслик, бекар болуп қалса пайдилиқ китапларни оқуш.

25. Автобусларда чоңларға вә һамилдар аялларға яки қучиғида балиси бар аялларға орун бериш.

26. Қийинчилиққа учриғанларни көрсә ярдәм бериш.

Әтигән-ахшамда оқулидиған зикир вә дуалар

1. ***Айәтул курси.*** “Аллаһу ла илаһә иллә һувәл һәйюл қәйюм, лә тәъхузуһу синәтув вәла нәум, ләһу ма фис сәмавати вәма филъ әрди, мәнзәлләзи йәшфәъу индәһу илла биизниһ, йәъләму ма бәйнә әйдиһим вәма хәлфәһум, вәла юһитунә бишәйъим мин иълмиһи илла бима шаа`ә, вәсиәъ курсиййуһус сәмавати вәлъәрдә, вәла йәудуһу һифзуһума вәһувәл әълийюл ъазим” (Бир Аллаһтин башқа һәқиқий илаһ йоқтур; Аллаһ һемишәм тириктур, һәммини идарә қилип турғучидур; у мүгдәп қалмайду, уни уйқа басмайду; асманлардики вә зиминдики һәммә нәрсә Аллаһниң мүлкидур; Аллаһниң рухситисиз кимму Аллаһниң алдида шапаәт қилалисун; Аллаһ уларниң алдидики, кәйнидики ишларниң һәммисини билип туриду; улар Аллаһниң мәлуматидин Аллаһ уларға билдүрүшни халиған нәрсиләрдин башқа һеч бир нәрсини билмәйду; Аллаһниң мәлумати асманларни вә зиминни өз ичигә алиду; асман-зиминни сақлаш униңға еғир кәлмәйду, у жуқури мәртивиликтур, һәммидин улуқтур). Бир қетим оқулиду ***(Бәқәрә сүриси, 255- айәт).***

2. ***Сүрә «Ихлас».*** “Қул һувәллаһу әһәд. Аллаһус сәмәд. Ләм йәлид вәләм йууләд. Вәләм йәкун ләһу куфувән әһәд” (ейтқинки, у Аллаһ бирдур, һәммә Аллаһқа муһтаждур, Аллаһ бала тапқанму әмәс, туғулғанму әмәс, һеч киши униңға тәңдаш болалмайду). Үч қетим оқулиду ***(«Ихлас» сүриниң тәржимиси).***

3. ***Сүрә «Фәләқ».*** “Қул әузу бирәббил фәләқ. Мин шәрри ма хәләқ. Вә мин шәрри ғасиқин иза вәқәб. Вә мин шәррин нәффасати фил уқәд. Вә мин шәрри һасидин иза һәсәд” үч қетим оқулиду (мәхлуқатниң шәрридин, қараңғулиғи билән киргән кечиниң шәрридин, түгүнләргә

дәм салғучи сеһиргәрләрниң шәрридин, сүбһиниң рәбби Аллаһқа сиғинип пана тиләймән, дегин). ***(«Фәләқ» сүриниң тәрҗимиси).***

4. ***Сүрә «Нас».*** "Қул әузу бирәббиннас. Маликиннас. Илаһиннас. Мин шәррил вәсвасил хәннас. Әлләзи ювәсвису фи судуриннас. Минәл җиннәти вәннас" үч қетим оқулиду (Инсанларниң рәбби, инсанларниң падишаси, инсанларниң илаһи Аллаһқа сиғинип, кишиләрниң диллирида вәсвәсә қилғучи җинлардин вә инсанлардин болған йошурун шәйтанниң вәсвәсисиниң шәрридин пана тиләймән, дегин). ***(«Нас» сүриниң тәрҗимиси).***

5."Әсбәһна вә әсбәһәл мулку лиллаһи, (ахшамлири: әмсәйна вә әмсәл мулку лиллаһи, дәп оқулиду) вәлһәмду лиллаһи ла илаһә илләллаһу вәһдәһу ла шәрикә ләһу, ләһул мулку вәләһул һәмду вә һувә ъәла кулли шәйьин қәдир. Рәбби әс`әлукә хойрә ма фи һәзәл йәуми вә хойрә ма бәъдәһу, (ахшамлири: һәзиһил ләйләти вә хойрә ма бәъдәһа, дәп оқулиду). вә әуъзу бикә мин шәрри ма фи һәзәл йәвми вә шәрри ма бәъдәу (ахшамлири: һазиһил ләйләти вә шәрри ма бәъдәһа, дәп оқулиду). Рәбби әуъзу бикә минәл кәсәли вә суил кибәри. Рәбби әуъзу бикә мин әъзаби финнар вә ъәзаби фил қәбри".

(Биз таң атқуздуқ, барлиқ падишалиқ Аллаһқа мәнсүп болған һалда таң атти; (биз кәч килдуқ, барлиқ падишалиқ Аллаһқа мәнсүп болған һалда кәч кирди). Пүтүн һәмдусана Аллаһқа хастур, Аллаһтин башқа һәқиқий илаһ йоқ, Аллаһ ялғуздур, униң һеч шериги йоқтур, падишалиқ вә һәмдусана униңға хастур, у һәммә нәрсигә күчи йәткүчидур. Рәббим! Бу күнниң вә кейинкисиниң яхшилиғини тиләймән, (бу кечиниң вә кейинкисиниң яхшилиғини тиләймән), саңа сиғинип бу күнниң яманлиғидин пана тиләймән (бу кечиниң вә кейинкисиниң яманлиғидин пана тиләймән). Рәббим! Саңа сиғинип һорунлиқтин, қерилиқниң яманлиғидин пана тиләймән. Рәббим! Саңа сиғинип дозақтики азаптин вә қәбрләрдики азаптин пана тиләймән).

6. "Аллаһуммә бикә әсбәһна вә бикә әмсәйна вә бикә нәһья вә бикә нәмуту вә иләйкән нушур" (ахшамлири: вә иләйкәл мәсир дәп оқулиду). (Әй Аллаһ! Әтигәндә сениң қудритиң билән турдуқ, сениң қудритиң билән кәчлидуқ, сениң қудритиң билән яшаймиз вә сениң

қудритиң билән өлимиз, топлинидиған жай сениң дәргаһиңдур, қайтидиған жайимиз сениң тәрипиңдур).

7. "Аллаһуммә әнтә рәбби ла илаһә иллә әнтә, хәләқтәни вә әна әъбдукә вә әна ъәла әъһдикә вә вәъдикә мәстәтәъту, әуъзу бикә мин шәрри ма сонәъту, әбууләкә биниъмәтикә әләййә, вә ъәбуу бизәнби фәғфирли, фәиннәһу ла йәғфируз зунубә илла әнтә".

(Әй Аллаһ! Сән мениң рәббимсән, сәндин башқа мәбуд йоқ, сән мени яраттиң, мән сениң бәндәңмән, мән пәйғәмбәрләрниң тили арқилиқ мәндин алған әһдәңни вә вәдәңни күчүмниң йетишичә әмәлгә ашурушқа тиришимән. Саңа сиғинип ишлиримниң яманлиғидин пана тиләймән; маңа ата қилған немәтлириңни тонуймән вә гуналиримни етирап қилимән. Әй Аллаһ! Гуналиримни мәғпирәт қилғин, һәқиқәтән гуналарни сәндин бөләк мәғпирәт қилғучи йоқтур).

8. "Аллаһуммә ма әсбәһә би (ахшамлири: ма әмсә би, дәп оқулиду), мин ниъмәтин әв биәһәдин мин холқикә, фәминкә вәһдәкә ла шәрикә ләкә, фәләкәл һәмду вәләкәл шукру, я рәбби ләкәл һәмду кәма йәнбәғи лижаләли вәжһикә вә әъзими султаникә".

(Әй Аллаһ! Маңа яки бәндилириңдин бирәрсигә әтигәндә, һәмдә ахшамда ата қилинған қандақла бир немәт болмисун, у чоқум сениңдиндур. Сениң һеч шеригиң йоқ, һәмдусана вә шүкүр пәқәт саңила хастур. Әй рәббим! Сениң падишалиғиңниң каттилиғи вә мәртивәңниң улуқлиғиға лайиқ келидиған һәмдусана саңа хастур).

9. Аллаһуммә ъафини фи бәдәни, Аллаһуммә ъафини фи сәмиъ, Аллаһәммә әфини фи бәсори, ла илаһә иллә әнтә, Аллаһуммә инни әуъзу бикә минәл куфри, вәл фәқри, Аллаһуммә инни әуъзу бикә мин әзабил қәбри, ла илаһә иллә әнтә".

(Әй Аллаһ! Бәдинимни сақ қилғин, әй Аллаһ! Көзүмни сақ қилғин; әй Аллаһ қулиғимни сақ қилғин; һәқиқәтән сәндин башқа илаһий мәбуд йоқтур. Әй Аллаһ! Саңа сиғинип купурлуқтин вә пеқирлиқтин пана тиләймән, қәбри азавидин пана тиләймән. Һәқиқәтән сәндин башқа һәқиқий илаһ йоқтур).

10. "Һәсбийәллаһу ла илаһә иллә һувә әъләйһи тәвәккәлту вә һувә рәббул ъәршил ъәзим"

(Аллаһ маңа купайидур, униңдин башқа һеч илаһ йоқтур, униңға йөләндим, у бүйүк әршниң рәббидур).

11. “Бисмиллаһиллэзи ла йәдурру мәъә исмиһи шәйьун фил әрди вәлә фиссәмаи вәһувәс сәмиуъл ъәлим“ (үч қетим оқулиду).

(Намини атиған кишигә асман вә зиминда һеч нәрсә зиян йәткүзәлмәйдиған Аллаһниң нами билән башлаймән, Аллаһ һәммини аңлап вә көрүп турғучидур).

12. “Родийту билләһи роббән, вәбил ислами диинән, вә би Муһәммәдин сәлләллаһу әләйһи вәсәлләмә нәбиййән вә рәсулән). Үч қетим оқулиду.

(Егәм Аллаһ, диним ислам, пәйғәмбиримиз Муһәммәд әләйһиссалам екәнлигини қобул қилдим).

13. “Субһанәллаһи вә биһәмдиһи ъәдәдә холқиһи, вә рида нәфсиһи, вә зинәтә ъәршиһи вә мидадә кәлиматиһи”. (үч қетим оқулиду)

(Аллаһ пактур, у мәхлуқатлириниң саничә, әршниң зенәтлиричә, униң сөзлирини йезишқа йетәрлик сияларғичә вә өзи мәмнун болғичә һәмдусанаға лайиқтур).

14. “Ла илаһә илләллаһу вәһдәу ла шәрикә ләһу, ләһул мулку вәләһул һәмду вә һувә ъәла кулли шәйьин қәдир“ (он қетим оқулиду).

(Ялғуз бир Аллаһ тааладин башқа һәқиқий илаһ йоқ, униң шериги йоқ, падишалиқ, һәмдусана униңғила хастур, у һәммигә күчи йәткүчи заттур).

15. “Әуъзу бикәлиматиллаһит таммати мин шәрри ма холәқ”.

(Аллаһниң улуқ кәлимилиригә сиғинип, мәхлуқатниң шәрридин пана тиләймән).

Һəр хил мунасивəтлəрдə оқулидиған зикир вə дуалар

1. Ухлаштин бурун: “Бисмикə аллаһуммə əмуту вə əһъя” (əй Аллаһ! Сениң намиң билəн өлимəн вə сениң намиң билəн тирилимəн). ***(Имам бухари ривайити).***

2. Уйқидин турғанда: “Əлһəмду лилләһилләзи əһъяна бəъдə ма аматəна вə илəйһин нушур” (бизни уйқа билəн өлтəргəндин кейин, қайта һаят беғишлиған Аллаһ таалаға шүкүр ейтимəн, ахирқи қайтиш униң тəрипигидур). ***(Имам Бухари ривайити).***

3. Кийингəндə: “Əлһəмду лилләһилләзи кəсани һəза вə рəзəқəниһи мин ғəйри һəвлин минни вəла қуввəти” (маңа бу кийимни кийгүзгəн вə буни меһнитимсиз маңа ата қилған Аллаһқа шүкүр ейтимə). ***(Имам Бухари ривайити).***

4. Һаҗəтханиға кириштə: “Аллаһуммə инни əузу бикə минəл хубси вəлхəбаис” (əй Аллаһ! Саңа сиғинип əркəк-чиши шəйтанларниң зиянкəшлигидин пана тилəймəн). **(Имам Бухари ривайити).**

5. Һаҗəтханидин чиқишта: “Ғуфранəкə, əлһəмду лилләһилләзи əзһəбə ъəнни əл-ъаза вə афанийə“ (Əй Аллаһ! Гуналиримни кəчүргəйсəн, мəндин зиян-зəхмəтни йоқ қилған вə мени саламəт қилған Аллаһқа һəмдусана ейтимəн). ***(Имам Бухари ривайити).***

6.Таһарəт елишта: “Бисмилләһи” (Аллаһниң исми билəн башлаймəн). ***(Əбу Давуд ривайити).***

7. Таһарəттин кейин: “Əшһəду əн ла илаһə иллəллаһу вəһдəһу ла шəрикə лəһу вə əшһəду əннə Муһəммəдəн ъəбдуһу вəрəсулуһу” (ялғуз бир Аллаһтин башқа һəқиқий илаһ йоқлиғиға, униң шериги йоқлиғиға вə Муһəммəд əлəйһиссаламниң Аллаһниң бəндиси вə бəрһəқ пəйғəмбири екəнлигигə гувалиқ беримəн). ***(Имам Бухари ривайити).***

8. Тамақтин бурун: “Аллаһуммә барик ләна фима рәзәқтәна вәқина әзабәннар. Бисмилләһи”. (әй Аллаһ! Бизгә ата қилған рисқиңға бәрикәт бәргәйсән вә бизни дозақ азавидин сақлиғайсән. Аллаһниң нами билән башлаймән). ***(Ибнус Сүнний ривайити).***

9. Тамақтин кейин: “Әлһәмду лилләһилләзи әтъәмәни һәза вә розәқәниһи мин ғәйри һәвлин минни вәла қуввәти” (барлиқ һәмдусана мән һеч қандақ күч сәрп қилмастин, мени бу тамақ билән ғизаландурған вә уни маңа рисқ қилип ата қилған Аллаһқа хастур, униңға шүкүр ейтимән). ***(Әбу Давуд ривайити).***

10. Өйддин чиқишта: “Бисмилләһи тәвәккәлту ъәлаллаһи ла һәвлә вәла қуввәтә илла билләһи”. (Аллаһниң исми билән башлаймән, униңға тәвәккүл қилдим, Аллаһниң ярдими болмиса қолимиздин һеч иш кәлмәйду). ***(Әбу Давуд ривайити).***

11. Өйгә кириштә: “Бисмиллаһи вәләҗна вә бисмилләһи хорәҗна, вә ъәлаллаһи рәббәна тәвәккәлна”. (Аллаһниң нами билән кирдуқ, униң нами билән чиқтуқ вә рәббимиз Аллаһқа тәвәккүл қилдуқ”.

12. Қатнашқа олтарғанда: “Субһанәлләзи сәххорә ләна һәза вә ма куннә ләһу муқринин, вә иннә ила роббина ләмунқәлибун”. (бизгә буни бойсундуруп бәргән зат пактур, биз буниңға чиқишқа қадир әмәс едуқ, биз һәқиқәтән рәббимизниң дәргаһиға қайтқучилармиз). ***(Зухруб сүриси, 13- айәт).***

13. Әзән оқулуп болғанда: “Аллаһуммә рәббә һазиһид дәъвәтит таммәти вәссолатил қаимәти ати Муһәммәдәнил вәсиләтә, вәл фәдиләтә вәбәъсһу мәқамән мәһмудәнил ләзи вә ъәдтәһу”. (әй мошу улуқ чақириқниң вә оқулидиған намазниң егиси Аллаһ! Пәйғәмбиримиз һәзрити Муһәмәд әләйһиссаламға шапаәт қилиш пәзлини бәргин вә уни сән вәдә қилған алий мақамға ериштүргин). ***(Имам Бухари ривайити).***

14. Мечиткә киргәндә: “Аллаһуммә ифтәһли әбвабә рәһмәтикә”. (әй Аллаһ! Маңа рәһмәт ишиклириңни ечип бәргин). ***(Имам Бухари ривайити).***

15. Мечиттин чиққанда: “Аллаһуммә инни әсъәлукә мин фәдликә”. (әй Аллаһ! Улуқ пәзлиңдин рәһмәт ата қилишиңни тиләймән). ***(Имам Муслим ривайити).***

16. Мечиттин чиққанда: “Аллаһуммә иъсимни минәш-шәйтанир рожим”. (әй Аллаһ! Мени қоғланди шәйтанниң шәрридин сақлиғин). ***(Ибни Мажә ривайити).***

17. Әжәплиниш вә хошалликта: “Ма ша Аллаһ, ла қуввәтә иллә биллаһи”. (Аллаһниң халиғини бопту, Аллаһниң ярдимисиз қолимиздин һеч иш кәлмәйду).

18. Келишмәсликкә учриғанда: “Қәддәрәллаһу вә ма ша Аллаһу, әлһәмду лиллаһи ъәла кулли һалин”. (Аллаһниң тәғдири, у халиғинини қилиду, һәммә һалитимиздә Аллаһқа шүкүр).

19. Бирәр яхшилиқ қилған кишигә: “Җазакәллаһу хойрән”. (Аллаһ сизни яхши мукапатлисун).

20. Қийинчилиққа учриғанда: “Аллаһуммә ла сәһлә иллә ма җәәълтәһу сәһлән, вә әнтә тәҗәълул һәзнә иза шиьтә сәһлән”. (әй Аллаһ! Сән асан қилмиғичә асанлиқ йоқ, сән халисаң қийинчилиқни оңайлиққа өрүп берисән). ***(Ибни Һиббан ривайити).***

21. Сәпәргә чиққанда: “Аллаһуммә һәввин ъәләйна сәфрәна һаза, вәтви ъәнна буъдәһу”. (әй Аллаһ! Бизгә бу сәпиримизни асанлаштуруп бәргин, униң жирақлиғини йеқинлаштуруп бәргин). ***(Имам Муслим ривайити).***

22. Кесәл йоқлиғанда: “Әс`әлуллаһәл ъәзимә рәббәл ъәршил ъәзими әй йәшфикә“ (улуқ Әршниң егиси болған Аллаһтин сизгә шипалиқ тиләймән).

23. Тәзийә билдүргәндә: “Әъзамәллаһу әжрәкә”. (Аллаһ әжриңизни зиядә қилсун!). ***(Тирмизи ривайити).***

24. Қаттиқ ғәзәпләнгәндә: “Әузу биллаһи минәш шәйтанир рәҗим”. (Аллаһқа сиғинип қоғланди шәйтанниң зиянкәшлигини пана тиләймән).

25. Саһипханға дуа қилғанда: “Аллаһуммә әтъим мән әтъәмәни вәсқи мән сәқани”. (әй Аллаһ! Мени ғизаландурғанни ғизаландурғин вә суғарғанни суғарғин). ***(Имам Муслим ривайити).***

ИЗАҺАТЛАР:

1) Абдуллаһ ибни Мубарәк (118-181-һ) қедимки Хурасанниң Мәрвә шәһиридә дунияға кәлгән, тәқвадарлиғи, дин һәм дуниялиқ мол билими билән тонулған "Әззуһду" намлиқ мәшһур әсәрни язған, мужтәһит алим.

2) Ажиз һәдис – һәдисшунасларниң пикричә, "Сәһиһ" яки "Һәсән" дәрижисигә йетишниң шәртлири толуқ болмиған һәдис дегәнликтур. "Ажиз яки зәип" дегән бу сөз қайсибир сәвәп билән қобул қилиштин рәт қилинған һәдисләрниң һәммиси үчүн ортақ қоллинилидиған аталғудур.

3) Мустәһәп – яқтурулған әмәл дегән мәнада болуп, һөкүми тәкитсиз сүннәткә тоғра келиду; тәкитсиз сүннәт – пәйғәмбәр әләйһиссалам орунлашқа адәтләнмигән болуп, гайида орунлиған, гайида өзрисиз тәрк әткән әмәлләр демәктур. Мәсилән: әсир намизиниң пәризидин бурунқи төрт рәкәт сүннәтни оқушқа охшаш әмәлләр; тәкитсиз сүннәт болған әмәлләрни орунлиған киши совапқа еришиду, тәрк әткән киши гунакар болмайду.

4) Өмәр ибни Мәрван ибни Әлһәкәм әлъумәви әльқурәши, (Әбу Һәфс), Әмирул мөъминин, умәвийләр дөлитиниң хәлипилиридин бири, адалитидин пәйғәмбәр әләйһиссаламниң бәшинчи хәлиписи дәп нам алған салиһ хәлипә, Мәдинидә туғулуп өскән, хәлипә Вәлид тәрипидин Мәдинигә валий болған, кейин хәлипә Сулайман ибни Абдулмәликкә вәзир болған. Һижрийә 99-жили хәлипә Сулайманниң вәсийити билән хәлипә болған; илмий вә тәқвадарлиғи билән тонулған, адалити вә яхши сәясәтлири мәшһур, биринчи йүз жилда исламни гүлләндәргән зат дәп қаралған.

5) Ғураб: қарға дегән мәнада, һәрп: уруш дегән мәнада, өзгәртилгән исимлардин Муслим: мусулман дегән мәнада, сәлим: тинчлиқ дегән мәнада; чүнки қарға нижасәтни йәйдиған вә яқтурулмиған һайван; уруш қулақларға һәргизму чирайлиқ аңланмайдиған бир исимдур.

6) Тәкитләнгән сүннәт – пәйғәмбәр әләйһиссалам һемишәм орунлашқа адәтләнгән вә өзрисиз тәрк әтмигән әмәлләр демәктур, мәсилән: бәш вақ намазниң алди-кәйнидики сүннәтлирини оқуш; таһарәт алғанда мисвак ишлитишкә охшиған әмәллләрдур.

7) Орәк егилири – Буруж сүрисидә ривайәт қилинған қиссидики мөмүнләрни отқа ташлап өлтәргән залимларни көрситиду.

8) Имам Нәвәви – "Әлмәжмуъ" намлиқ әсәридә, Абдуллаһ ибни Аббас рәзийәллаһу әнһудин ривайәт қилинған бу тәпсирни имам Бәйһәқиниң Айшә рәзийәллаһу әнһадинму шундақ ривайәт қилинғанлиғи баян қилинған.

9) Тамақтин кейинки дуа: "Әлһәмду лилләһилләзи әтәъмәна вәсәққәна вәжәәъләна минәл муслимин" тәрҗимиси: "Барлиқ һәмдусана бизгә таам бәргән, бизгә уссулуқ бәргән, бизни мусулман қилған Аллаһқа хастур, униңға шүкүр ейтимән"; йәнә бир дуада: "Әлһәмду лиллаһилләзи әт-әъмәни һәза вә рәзәқәниһи мин ғәйри һәвлин минни вәла қуввәти" тәрҗимиси: барлиқ һәмду сана мән һеч қандақ күч сәрип қилмастин мени бу таам билән ғизаландурған вә уни маңа рисқ қилип ата қилған Аллаһқа хастур, униңға шүкүр ейтимән" (Имам Бухари ривайити).

Уйғурчә асаслиқ мәнбәләр

1. Ислам әхлақи
МУҺӘММӘТ ЙҮСҮП

2. Исламдики аилә түзүми
МУҺӘММӘТ ЙҮСҮП

3. Һалал-һарам чәкләнгән ишлар
МУҺӘММӘТ ЙҮСҮП

4. Илаһи қорған
МУҺӘММӘТ ЙҮСҮП

5. Илмий әхлақ
РИЗАУДДИН ФӘХРУДДИН

6. Қаидә-йосунлиримиз
ЯРМУҺУҺӘММӘТ ТАҺИРТУҒЛУҚ

7. Муһәббәт
РОЗИМУҺӘММӘТ МУТӘЛЛИП

МУҺӘММӘТ ЙҮСҮП

ПӘРЗӘНТЛИРИМИЗНИ ҚАНДАҚ ТӘРБИЙӘЛӘЙМИЗ

(Тәрбийәниң әң үнүмлүк усул чарилири)

Муһәррир: *Садиқҗан Юнусов*
Нәширгә тәйярлиған вә компьютерда тәргән: *Садиқҗан Юнусов*
Қуръан айәтлирини бәкиткүчи: *Ялқун Нурузов*
Техникилиқ муһәррир вә дизайн: *Шахниза Юлдашева*

Бесишқа 13.01.2020-ж. қол қоюлди.
Офсетлиқ қәғәз.
Һәрип түри: Times New Roman.
Һәҗими: 13,5 б.т.
Тарилими: 500 данә

«МИР» нәшрият өйи
Алмута шәһири, Жибек Жолы кочиси, 64
Тел. (+7 727) 273-39-89, 328-12-66